

مەسعوود محەممەد

زمانی کورد

حە کیم کاکهوه یس

له عاره بیهوه کردوو یه تی به کوردی

مه‌سعوود مه‌مه‌د

زمانی کورد

حه‌کیم کاکه‌وه‌یس

له‌ عاره‌بیه‌وه‌ کردوویه‌تی به‌ کوردی

چاپی یه کهم به زمانی عاره‌بی

لسان الکرد

مسعود محمد

له سهر ئهرکی کاک ئه‌حمه‌د وه‌لی هیممه‌ت چاپ کراوه

چاپخانه‌ی هه‌وادس

ژماره‌ی مۆله‌ت 11 رۆژی مۆله‌ت 3 - 1 - 1987

ژماره‌ی سپاردنی به کتێبخانه‌ی نیشتمانی به‌غدا 74 سالی 1987

«زمانی کورد»

ته‌رجه‌مه‌ی «لسان الکرد»

دیزاینی به‌رگ: محهمه‌د عوسمان

وه‌شانی سایتی www.mamosta.net سالی 2010

له به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی گشتی کتێبخانه گشتیه‌کان ژماره‌ی سپاردنی
(25) ی سالی 2014 دراوه‌تی

نرخ: (3000) دینار

پیشہ کی وہرگیر

وہرگیرانی بہرہمہ عارہبیہ کانی مامؤستا مہسعوود محہمہد بؤ کہسیکی کہ لہ زمانزانی و شارہزاییدا لہ ئاستی خویہوہ نیتیک نہبی، گہمہکردنہ بہ ئاگر و من ئہو گہمہیہم کرد. ترس دایگرتہم کہتنم کردبی، بہلام ئہمرؤ خویتندنہوہی کتیب بہ ہوی خویتندنہوہی ہہوالہ وہرزشیہکان و خہبہری ژیانی تایہتی یاریزانانی دنیا و ئہستیرہکانی ہؤلسوود و کہلووی بہخت و حہجی گؤری ئومکہلسووم و بابہتی سہرگہرمکردنی ترہوہ، خہریکہ لہ ناو کورددا باوی نہمیتنی و ترسی منیش دہبیئتہ ترسی دوارؤژ! کی دہپہرژیتہ سہر دہق و بابہتی وہرگیردراو و وہرگہریتندراو و بہراوردکاری و ہہلئسہنگاندن؟! من یاریم بہ ئاگر کردوہ چونکہ ہہر دہبی رؤژی لہ رؤژان، یہکی ئہو یاریہ بکا و ئامادہشم بؤ ئہوہی دہست بہ سینگہوہ بگرم بؤ ہہر ہہلئہیہکی کہ دہرہق بہ مامؤستا مہسعوود محہمہد و بہرہمہ عارہبیہکانی ئہنجامم دابی. خو رہنگیشہ ئہم کارہی من بیئتہ بناغیہک بؤ کاریکی لہخوی باشتہر و تہواوتر و رہوانتر... ئہوہش خراب نیہ.

نہمدہزانی بہرہمہ عارہبیہکانی ئہو مامؤستا نہمرہ بؤ ئہوہ دہبن وہربگیردریتہ سہر زمانی کورد، بہلام کہ ہہندئ لہو گوتارہ کورتانہی مامؤستام کردنہ کوردی کہ لہ «العراق» دا بلاو کرابوونہوہ، ہہستم بہ بوونی خواوہندی وہرگیران کرد بہ تہنیشتمہوہ... ہہستم دہکرد پیہم دہلئ لہ جینی ئہو رستہ قورسہ عارہبیانہ چ بنووسم. ئاخہر ہہرگیز، لہ ہیچ کتیبیکی عارہبییدا نہمدیوہ «ربط طارفہا بتلیدھا» بہکار ہیندرابی و ہہر بہ زہبری قامووس زانیم بہستنہوہی کؤن و نویہ بہ یہکہوہ و ہہتا زانیم گیانم دہرچوو... تۆ بلیی زانییتیم؟! یا «ہذا حصرم رائتہ فی حلب» کہ بہ شیوہیہکی ئاسایی دہکریتہ «ئہمہ پہرسیلہ - بہرسیلہیہ -

و له حەلەب دیومه» یا به پیتی یاسای وەرگیران دەبێتە: «رێوی دەمی به پەرسێله نەدەگەشت دەگوت ترشە» یا «ئەم نانە بەو رۆنە؟» به رای من دووهمیان راستە یا له ناوەرۆکی باسەکەوه نیزیکتەرە. کابرای شایەر که هیندە ی له باردا نییه و بۆی هەلناکەوێ بگاتە دەربار، هەر دەبی بلی: من لهوه گەورەترم له دەرباردا بکەووم و لای مامۆستاش، باس باسی شایەرە نەک زانا و خەلکی خاوەن هەلوێستی وەک حەیدەری و مەلا ئەفەندی، که خۆی لەم نووسینەدا باسی هەلوێستی کردوون. تەیموور لەنگیش لەم بارەیهوه، به زیاده‌ڕووییەوه دەلی: گومانی تیدا نییه سەدان زانا و دانا و فەرماندە، گوێرا یەلی جەنگاوەریکی وەک منن.

مامۆستا، هەلوێکی زۆری داوه به رەگ و ریشە ی وشەدا بچیتە خواری و خزمایەتی نیوان وشە ی کوردی و ئافستایی له لایەکەوه و کوردی و زمانە هند و ئەوروپییەکان له لایەکی ترهوه بدۆزیتەوه و رەگیان بگەریتیتەوه سەر یەک. ئەم کارە ی مامۆستا، منیشی خستە سەر کەلکەلە ی دۆزینەوه ی ئەو خزمایەتی و هاوڕەگییە و ئەمەش نموونە یە که که بیرم کەوتەوه: له سەرەتای فێربوونی زمانی سویدیدا بووم، مامۆستا که مان وشە ی «ئەستیرە» ی له سەر تەختە که، به زمانی سویدی نووسی و گوتی: هەر یە که تان به زمانی خۆی ئەو وشە یە بنووسی. ئیمە ی بیگانه له سوید، که هەر یە که مان سەر به ولایتیک و زمانیک بوو، وشە که مان نووسی. من نووسیم: Estere. مامۆستا کهش دەستی دایە ماجیک و خەتی به بن هەندیکیاندا هینا و گوتی: ئەمانە سەر به هندوئەوروپییەکان، چونکه هەموویان s و t و r یان تیدان.

دوایی بینیم وشە ی هاوبەشی تریش له نیوان هزمانە ئەوروپاییەکان و کوردیدا هەن که هەزاران کیلۆمەتر له یەکەوه دوورن و خواش دەزانی

که‌ی له کۆره‌وی گه‌له سه‌ره‌تاییه‌کاندا، له ناوه‌راسی ئاسیا، هندوئه‌وروپی و هندوئیرانی لیکدا‌براوون:

گۆل له سویدیدا GöL ه و وه‌ک گویل ده‌گوتری، گورگ له زازاکیدا verg و به سویدی varg، ریژنه «باران» له سویدیدا regn، دویت به سویدی dotter، ئافره‌ت، «ئافرۆدیتا» به «خواوه‌نسی زازوی لای یونانی»، شوور کوردییه و tjur سویدی و هه‌ر به شوور ده‌خویند‌ریته‌وه، جگه‌ له هه‌ندی له ژماره‌کان و زۆر وشه‌ی دی. داستانه یونانییه‌کانیش، ئه‌گه‌ر به وردی بیریان لی بکه‌ینه‌وه، ده‌بینین هه‌ندی خزمایه‌تیان له‌گه‌ڵ ئه‌و داستانه‌دا هه‌یه که له ئایینی میتراپی و زه‌رده‌شتیدا هه‌بووه. ئه‌م لسته‌یه‌ش نێزیکایه‌تی زمانی ئافیس‌تا و کوردی ده‌رده‌خا و بۆچوونه‌که‌ی مامۆستا ده‌سه‌لمینی:

<u>وشه ئافىستاييه كان</u>	<u>به كوردى ئه مرق</u>
دوا	دوو
چه توار	چوار
پانجا	پينج «پهنج»
خشواش	شهش
ئاپتا	حهوت
ئاشتا	ههشت
ناوا	نو
دانا	ده
ئوروانهم	گيانم «رهوانم» رهنگه «قوربان» خزمى
بى	
دهد	دهدهم
تهقا	توانا
ئهوهت	گه ره كمه «ئاواتم»
كهت	كهنگى «كهى»
ماف	مانگ «هه يف»

و... زۆرى تر كه به شيوه يه ك له شيوه كان ده چنه وه سه ر يه ك.

له كۆتاييدا، دهمه‌وئ سوپاسى كاك «ئەمجەد شاكەلى» ى برام بكەم
كه به كوردییه‌كه‌ى ئەم وه‌رگێرانەدا چوووه‌وه و زۆرى له هه‌له‌ و
خواروخێچى ده‌ستنیشان كرد و منیش به‌ خوشحالییه‌وه په‌چاوى
زۆریه‌ى زۆرى سه‌رنجه‌كانیم كرد.

حه‌كیم كاكه‌وه‌یس

5/2/2008

kakaways@hotmail.com

به یه نیکه شه بۆلێکی خاوی گومان به ناو نووسهرانی کورددا ده گهری و هویه کهشی ئه و بۆچوونه یه گوايه به کارهێنانی وشه ی کوردی هاوشینه و هاوتهرحی وشه ی فارسی له نووسینی کوردی سهردهمدا، بۆی ههیه خزمهتی ئه ده بهی فارسی بکا، چ رێمان نییه ئه وه نه بهی ئه و بابته بۆچوونه به نیازپاکی خاوه نه که ی لیکبدهینه وه، ئه وهش به هۆی ئه و که شه وه وا خاوتنه وه که رۆشنییری کوردی هه ناسه ی تیدا هه لده مژێ، ئه مه شیان به هۆی نه بوونی خلتوخاشه وه بی یا بارودوخ وا بخوازی ئه وانته ی له بواری رۆشنییری کوردیدا کار ده کهن، له هه موو رووشاندنیک بیاریزن که رێی تی بجێ بیرووشینی و هه زمان پینی نه بی، وای بۆ ده چم ئه وه بووینته هۆی سلکردنه وه و ده سه به کاربوون تا بۆ وشه ی ره سه نی کوردی له پارێزدا بن و له نووسیندا بیانسرنه وه نه وه ک لۆمه بکرین.

وام هه ست کرد ئه رکی من ده گاته ئاستی واجبی نه ته وه بی و نیشتمانی بۆ ئه وه ی چرا که هه ی خۆم پی بکه م و تیشکیک، ته وه نده ی هه یه، به خه مه سه ر هۆکاری ئه و گومانانه، ئه وهش به پینی ئاگاداریم له سه رچاوه ی کوردی و فارسی و زمانه ئاریاییه کانی تر، له سه نسکریته وه بگره تا ده گاته په هله و ی و هی دی، که گاریگه رییان له سه ر بنیاتنانی که له بووری به شه رۆژه لاتییه که ی هند و ئه وروپی که مته ر، له و ده مه وه که به شه رۆژاوا ییه که لێی دا براره و تا ئیستا که س نازانی چ سهرده می بووه، ئاخو زانیاری له سه ر سه رچاوه ی چه ند جۆگه ئاوێکی نیزیکی یه ک، هه ق وایه گومانی تیکه لاو بوونیان بره وینیته وه. هیوای ئه وه به زانا و زمانزان و ئه دیبه به رزه عاره به کان ده کری بای ئه وه ئاوو له و بابته

بدەنەو ەكە جىنى گىرنگى پىندانىانە و رەنگە سەرقالىيان بە مەسەلەى
 عارەبايەتییەو، لە پرووى سیاسى و رۆشنىبرى و شارستانیەو، رىگر بى
 لە بەردەم ئەوئى بە بابەتیکەو ەخەرىک بن، کە لە چەقى سەرقالیياندا
 نییە و لە ەمان کاتدا چەند زمانىكى كۆن و سەردەم، پىوستیان بە
 وردبوونەو ەهەى و ژمارەى كى یەكجار كەم نەبى بۆیان نەلواو ە
 رابردوو و لایەنەكانى ورد بىنەو، لەوانەى ئەم ەو ەلە بچكۆلەىم بۆ
 لابردنى تەمومزى سەر سىماى مەسەلەكە، ماندووتى لىكۆلینەو و
 توێژینەو ەیان لە كۆل بكاتەو و ەندى حەقیقەتى شاراوئى وا لە بارەى
 بابەتەكەو بە دەست بىنن، بۆى ەبى بىانگەى نیتە كەنارى
 رەواندەوئى تەمومز. گومانى ناوئى كە خوێنەرانى كورد بە شىوئەى كى
 گشتى تا ئەم سەعاتە ئەو چرایانەیان كەمن كە زمان و مێژوو و
 سەرچەمى لایەنە كۆمەلایەتییەكانیان رووناك بكاتەو، چونكە دەستیان
 لە لىكۆلەو ەو و توێژەرەوئى كوردى وا گىر نابى خۆى بۆ رەواندەوئى
 تارىكیەكان تەرخان كەربى و نە توانا و نە پارە و نە مەودا و نە
 پشتگىرى، ەچیان، بە ەىچ جوړئ شتىكان لەوانە نەبوو بىخاتە سەر
 ئەو رییەى كە بەرەستى ەك مەحالى لە پىش بوو، توانای منىش لە
 توانای ئەوان باشتەر نەدەبوو ئەگەر بارودۆخ واى نە كەردبا چاووم لە كۆیە
 ەلینم و بىنم و بەراوردى كۆمەلئ شتى وا بكەم كە ەوشى مرؤفیان
 سەرقال كەدوو و لە چەند سالىكى حەفتاكاندا سەرچاو و كىبى وام
 دەستكەوتن كە لە سەر ئارىایى و ئىرانى پەرهیان بە ەوشم دا و
 ئەوانەش، زۆر بەیان فەوتان و دلى خۆم بەو كەمە خۆش دەكەم كە
 ماونەتەو و ئىشتیا دەكەنەو و تىرىش ناكەن، رەنگە خەلكى تر لە
 مەیداندا ەبووین و پەنامەكى ەولیان دابى و گویمان لە دەنگیان
 نەبووین و لە كاتى سوورانى بەرداشیان بى خەبەر بىن ئاخۆ كەى ئاردى

رۆشنبیری و زمانهوانی و میژووویی کورد به رههه دیتی تا ههویر بۆ
عهقل بشیلی.

نووسه رانی عارهه مافی ئه وه یان به سه ره وه ههیه له م جیهی خۆمه وه
دانی پێدا بنیم که به هۆی ههولێ درهنگه وه ختی ئه وانه وه له
به رفه وه وانکردنی زمانی عارهه پیدا له دوورگهی عارهه بیه وه، ههه زمانیکی
مردوو و بی لایهه و دوژمنی سهه به زمانه سامیه کان له دوورگهی
عارهه بیه وه هاتی ئازایانه خستوو یانته ناو عارهه بیه وه، ئه وه ش بۆ من
هاندانیکه بۆ هه لکۆلینی رابردوو و به ده سه تهیتانی به لگه بۆ سه ره به خۆی
زمانی کوردی به رهگ و ریشالیه وه. چاوه روانیش بووم تا به لگه ی ئه وه م
به ده ست که وت که خاوه نداریتی شه رعی زۆر له و وشه هاو به شانیه
که له نیوان خۆی و زمانه کانی تر دا ههه، کوردین و ته نه ات ئه وه شم
به دلنیا بیه وه بۆ ئاشکرا بوو که به هۆی بی خاوه نی و بی توانایی و
مالوێرانییه وه، له ماوه ی بیست وشه ش سه ده دا، زۆر له وشه کانی تووشی
تالان و برۆی زۆریش بوون. ئه گه ر عارهه ی به هۆی توانا و پته و یی بوونییه وه
به وه شیلوو نایی که وشه ی هاوشیوه له نیوان زمانی هه ندی عارهه ی
داگیر کراوی گۆی زه و ی و داگیر که ردا هه یه و سل له به کارهینانی
«رستاق و لوزینج و زیشهق و به یدهق و به رنامه ج و سازج و
خه ندهق...» ناکه نه وه و جه نگیش ئاگری سهه سنووری رۆژه لاته،
له مه دا به به راورد کاری به ئه نه جانی راستی بوونی وشه ی هاو به ش و
تالان کراو گه ی شتم که له به نه ردا کوردیه و خزمایه تییه ک هه یه که
له وه توند و تۆلتره ته نها به هیز رهت بکریته وه، چونکه هه رگیز دایکیکی
به دایکایه تی پشته ستوور و به به لگه نامه ی شوو کړدنه وه، تاوانبار ناکری
ئه گه ر له بهر برستی و هه ژاری له سه ره مه رگیشدا بی.

کردنه‌وه‌ی واژه‌و نه‌خشی کۆنه‌وه خه‌ریک بوونه و ئه‌وروپاییه‌کانی
 تریان خه‌ریکی کردنه‌وه و لیکدانه‌وه‌ی واژه‌ی هیرۆگلیفی و سۆمه‌ری و
 دوا‌ی ئه‌وان، ئه‌که‌دی و ئاشوری و بابلی و هه‌موو زمانه‌ کۆنه‌کانی وه‌ک
 سامی و ئاری و هی تر بوونه. به‌لام نووسه‌ره فارسه‌کان له‌ بواری
 شوینه‌واره کۆنه‌کاندا، زۆریان خستۆته سهر کاری رۆژاوا‌ییه‌کان و هه‌موو
 سه‌رچاوه‌ می‌ژوو‌ییه‌کانی ئیسلام، که‌ پشت به‌ باسکردن و گێرانه‌وه‌ی
 ده‌ماوده‌می سهرده‌می خۆیان ده‌به‌ستن. گه‌لێ جار قسه‌ی ئه‌و لیکۆله‌ره
 ئێرانیانه‌ ده‌خوینمه‌وه و بۆچوونه‌که‌م به‌وه‌ پشته‌ستور ده‌بی «شایه‌دی‌ک
 له‌ خۆیان شایه‌دی‌ی دا» یا دانپێدانانی نه‌یار، ئه‌وه‌ش کۆشش و کات
 پاشه‌که‌وت ده‌کا. یه‌کی له‌وانه‌ خاوه‌نی «تاریخ زبان فارسی» له‌ لاپه‌ره
 38 ی به‌شی دووه‌مدا و له‌ سهر زمانی «لوری و به‌ختیاری و خێله‌کانی
 مه‌حسنى و بویر ئه‌حمه‌دی رۆژاوا‌ی ستانی فارس» ده‌ی‌لی که‌ خزمایه‌تی
 له‌ گه‌ل زمانی کوردیدا هه‌یه و به‌شی ئه‌وه‌ ده‌کا قسه‌ی هه‌ندی له‌
 ئه‌وروپاییه‌کان بکاته‌وه و حاشا بکا که‌ په‌یه‌ندی له‌ نیوان کوردی و ئه‌و
 شیوه‌زارانه‌دا هه‌بی. هی تر له‌و لیکۆله‌ره‌وانه‌ ده‌بینم هه‌مان قسه‌ له‌
 باره‌ی زمانی کوردیه‌وه‌ ده‌لێنه‌وه و جارێ به‌ زمان ناوی ده‌بن و جارێ
 به‌ شیوه‌زار و دیسان ده‌یکه‌نه‌وه به‌ زمان و زۆر سه‌یره‌ زمانیک
 خه‌لکانیک له‌ رۆژه‌لاتی ناوه‌راستدا قسه‌ی پێ بکه‌ن که‌ ژماره‌یان له‌
 فارسه‌کانی ئه‌و جێیه‌ زۆتره‌ که‌ پێی ده‌لێن ولاتی فارس و به‌
 شیوه‌زاریش ناوی به‌رن!

ئه‌و کتیبانه‌ی که‌ ناووم هێنان و پێشینه‌ی ئه‌وروپایان هه‌یه، ده‌بنه
 سه‌رچاوه‌ی ئه‌م باسه‌ و ده‌شی بۆیان بگه‌ڕینه‌وه. چ به‌ پتویستی نازانم
 له‌ هه‌موو بۆچوونیکدا که‌ ده‌مه‌ته‌قیی له‌ سهر ده‌که‌م یا پشتی پێ
 ده‌به‌ستم ئاماژه‌ به‌ سه‌رچاوه‌که‌ بکه‌م ئه‌وه‌ش بۆ خۆلادان له‌ درێژدادری.

ته‌ن‌ها له جێیه پێویسته‌کاندا یا له‌و جێیان‌ه‌دا که پێویست به‌ه‌ل‌گه‌ بکه‌ن،
 ئاماژه‌ به‌ سه‌رچاوه‌که‌ و لاپه‌ره‌که‌ ده‌که‌م. پێم باشه‌ بۆ د‌نیایی ناوی
 هه‌ندێ له‌و سه‌رچاوانه‌ تۆمار بکه‌م که خاوه‌نی ئه‌و کتێبان‌ه‌ پش‌تیان پێ
 به‌ستوون.

له‌یه‌که‌م کتێب «فره‌نگ ایران باستان»ی پوور داود ناوی 26
 سه‌رچاوه‌ی عاره‌بی و فارسی تۆمار کراوه‌، که یارمه‌تیده‌ری دانانی
 کتێبه‌که‌ بوونه‌ و به‌ باسکردنی «الاثار الایرامیه فی لغة الموصل العامیه -
 شوینه‌واری ئارامی له‌ زمانی ناوچه‌یی موسڵدا» - داود الجلبی 1354هـ»
 ده‌ستی پێ کردووه‌. سه‌رچاوه‌کانی تری بیرونی و هه‌واڵه‌
 دوورودرێژه‌کانی بیرونی، ئه‌وجا ناوی کتێب به‌ پێی حه‌رفی هێجا و له‌
 پیتی «ب» دا «بیس‌ت مقاله‌»ی محهمه‌د قه‌زوینی، نه‌سکی 2 تاران
 1313ی شه‌مسی و له‌ «ت» دا تاریخی نر‌ش‌حی - میژووی نه‌رش‌ه‌حی
 له‌ باره‌ی بوخاراوه‌ که له‌ تاران چاپ کراوه‌ و له‌ «ج» دا «جغرافیای
 تاریخ ایران - بارتۆلد وه‌رگیرانی سه‌رداده‌ر، تاران 1308» و له‌ «ح»
 دا «حدود العالم...» ئیدی ئاوها تا کۆتایی لسته‌که‌ که به‌ وه‌فاتی
 ئه‌عیانی ئیبن خه‌له‌کان، چاپی تاران کۆتایی دێ. له‌ هه‌ر پیتی‌کدا
 نموونه‌یه‌که‌م هێناوه‌ته‌وه‌ جگه‌ له‌ هه‌مزه‌ (3 نموونه‌)

دوا‌ی ئه‌وه‌ دێته‌ سه‌ر ناوی ئه‌و کتێبان‌ه‌ی که تایبه‌تن به‌ لیکۆلینه‌وه‌ له‌
 سه‌ر ئافێستا و ئه‌وانه‌ش پێنجن. ئه‌وجا خ‌وێنه‌ر ده‌باته‌ سه‌ر به‌
 دوا‌د‌ا‌چوونی ئافێستا له‌ کتێبی نووسه‌راندا: بارتولومه‌ Bartholomae و
 دارمسته‌ر Darmsteter و ده‌ هارله‌ De Harlez و ریخلت Reichelt و
 هی دی.

ئەوجا دېتە سەر باسى ئەو كىتپانەى كە بە پەھلەوى نووسراون و
پەيوەندىيان بە كىتپى وەك ئەرداوتراڧنامە، ئەردەشېر بابكان و بندەش
و بېست كىتپى ترەو ھەيە.

ه تۆمار كرنى تايبەت بە بەرھەمە رۆژاوايىە كاندا يەكەم ناو ژمارە 52ه
و لە ژماردندا بەردەوام دەبى تا دەگاتە ژمارە 203 و ئەو ھەموو ئەو
سەرچاوانەيە كە بۇ نووسىنى كىتپەكەى پىياندا چۆتەو. كۆنترىن كىتپى
رۆژاوا كە لە گەل پىنجى تردا ناوى ھاتوو، مېزوو ھەى بۇ 1852 - 1854
دەگەرپىتەو ھى وىستەر گاردە. كۆنترىن كىتپى تۆمار كراوى كۆتايى
ژمارە 52ه و سالى 1853 - 1854 ھ و ھى كارل بوشىلە.

ھەر ھەا، ھەردوو كىتپى «مزدىسنا و ادبى پارسى» و «تارىخ زبان
فارسى» پرن لە سەرچاوەى ھەمەجۆر و ھەمەرەنگ و ھەمەسەردەم و
ئەگەر خوينتەر بىھوى، دەتوانى بگەرپىتەو سەريان.

له میژوودا وا باوه که دهستهیه کی گهره‌ی ره‌گه‌زی سپی به‌شهر له چهند شویتیکی سه‌رزهمینی باکووری ده‌ریای خه‌زه‌ر نیسته‌جی بوونه و میژوونووسه‌کان له سهر جی راستیان هاوړا نین. پش ته‌وه‌ی مه‌سیح له دایک بی به پتر له هه‌زار سال، بوونه‌ته دوو به‌شه‌وه و یه‌کیکیان به‌ره‌و رۆژاوا چوو و له ته‌وروپا بلاوه‌یان لی کردوو. به‌شه‌که‌ی تریان به‌ره‌و رۆژه‌لات چوو و ئەمانیش بوونه‌ته دوو به‌شه‌وه، یه‌کیکیان له هند گیرساوه‌ته‌وه و ته‌وی تریان له و جیه‌ی که ئیستا پی ده‌لین ئیران، نیسته‌جی بووه. میژوونووسان ته‌وانه‌یان له دابه‌شبوونی به‌که‌مدا ناو نا هند و ته‌وروپی و هی دووه‌میشیان ناونا هند و ئیرانی. ماوه‌یه‌کی دوور و دریژ به‌همووان ده‌گوترا ئاری به‌لام دواتر هه‌له‌ی ئەم ناولینه‌نه ده‌رکه‌وت و تنه‌ها بو هند و ئیرانییه‌کان «ئاری» به‌کار هیندرا. ته‌و هندیانه‌ی باکووری هند که به‌سانسکریتی داخاوتن، له‌رووی زمان و ره‌گه‌زه‌وه ئارین و له‌گه‌ل درافیدی و ته‌وانه‌ی ناوه‌راست و باشووری هنددا جیاوازیان هه‌یه. ته‌وه‌نده‌ی ته‌و ره‌وکردن و دابه‌شبوونه‌ه په‌یوه‌ندیان به‌زمانی ته‌و خیلانه‌وه هه‌یه ئاشکرایه که:

1. خیله هند و ته‌وروپییه‌کان، له پش یه‌که‌م دابه‌شبوونیاندا به‌یه‌ک زمان و چهند شیوه‌زاریکی لیکچوو و لیک نیزیک، به‌پی دوور و نیزیکیانه‌وه له‌یه‌کتر، داخاوتن. وشه و زاراوه له شوپته‌واری ئەم یه‌که‌ زمانیه‌ ماونه‌ته‌وه و هه‌ندیکیان هه‌ر ته‌وه‌تا یه‌ک نین و هه‌ندیکیان له به‌کاره‌یتانیاندا له‌یه‌ک ده‌چن. ته‌وه‌ش چاوه‌روان ده‌کری نیزیکایه‌تی نیوان زمانی گه‌لانی رۆژه‌لات له‌نیوان خویاندا له‌یه‌کتر نیزیکتر بن به‌پتوانه له‌گه‌ل زمانی گه‌لانی رۆژاوادا، به‌لام ته‌وه‌ش ده‌بی که

وشه‌یه کی گه‌لیکی رۆژه‌لاتی کۆن له وشه‌یه که‌وه نێزیکتر بی که
رۆژاوا‌یی به‌کاری دیتی، بۆ نموونه وشه‌ی «ثری Thri» ئافیس‌تایی
(کتیبی زه‌رده‌شت) له کوردی سه‌رده‌مدا واتای سی دهدا و له
ئینگلیزیشدا Three یه.

2. نێزیکایه‌تی نێوان سانسکریتی و زمانگه‌لی گه‌له ئێرانییه‌کان له
سه‌رده‌مه زووه‌کانی دابه‌شبوونی ئارییه‌کاندا بۆ دوو گه‌ل، ئاشکراتر و
زه‌قتره. به‌هۆی کتیبی «فیدا Veda» ی هندی و هه‌ندێ به‌شی
ئافیس‌تاهه ئهم نێزیکایه‌تییه پاریزراوه و کۆنترین شیوه‌ی نووسراوی
سانسکریتی و لق‌ی ئێرانی زمانی ئارییه‌کانی هێشتوته‌وه و وه‌خته
لێکچوونیان وه‌ک لێکچوونی دوو جمک بی.

3. لێکچوونی ئه‌و زمانانه‌ی که لق‌ی ئێرانی گه‌له ئاریه‌کان قسه‌یان پێ
کردووه، به‌رده‌وام له لێکچوونی نێوان ئه‌و زمانانه و سانسکریتی له
لایه‌که‌وه، له‌گه‌ڵ زمانه‌کانی لق‌ی ئه‌وروپا له لایه‌کی تره‌وه زه‌قتر و
ئاشکراتر بووه. وا چاکه ئه‌وه‌شی بۆ زیاد بکه‌م که ئایینی زه‌رده‌شتی، که
هه‌موو گه‌له ئێرانییه‌کانی گرتبۆوه، یه‌کی بووه له هۆکاری مانه‌وه‌ی
لێکچوون و نێزیکایه‌تی له نێوان زمانی ئه‌و گه‌لانه‌دا. واته نێزیکایه‌تی
نێشتمانیان له یه‌که‌وه، تاکه هۆکاری گرده‌بری لێکچوونیان نه‌بووه.

ئه‌وه‌ی لهم بواره‌دا بۆ بابته‌که گرنکه، په‌یوه‌ندی نێوان زمانه‌کانی گه‌له
ئێرانیه‌کانه که کورد و فارس له‌وانه‌ن و دوا‌ی دوو هه‌زار و پینجسه‌د
سال ته‌فروتونا‌بوون و پاشکۆبوونی کورد، هێشتا ژماره‌یه‌کی زۆری وشه
له نێوان کوردی و فارسیدا لێک ده‌چن. بۆ ئه‌وه‌ی ئهم باسه ئه‌وه‌نده
کورت بکه‌ینه‌وه که بابته‌که نه‌شێت، ده‌بی له به‌ندی یه‌که‌می سه‌ره‌وه
ببینه‌وه و له‌و جێیه‌دا بۆی بگه‌ڕینه‌وه که پێویستمان پێی ده‌بی. ده‌بی به
گوته‌یه‌کی زۆر کورت له به‌ندی دوومیش ببینه‌وه، ئه‌وه‌ش ئه‌وه‌یه که

سانسکریتی ھندی جمکی ئافىستاي ئىرانىيە، ئەو ھەش لەو ھەدا دەردە کەوئى
 کە ئەو زمانەى ڧىراى پى نووسراو، لەو زمانە دەچى کە ئافىستاي پى
 نووسراو. ئەم لىکچوونە دەگاتەو ئەو وشە و رستانەى ھەخامەنشانىش
 کە لە ناو ەراستى سەدەى شەشەمى پىش زاینەو ە پارىزراون. ئەو
 لىکچوونە دەگەيشتە ھەموو زمانە ئىرانىيەکانى تر کە لە سەر شىوازە
 کونەکەى تۆمار کرابى و ھىشتا ھۆکارى گواستەو ە و گۆرانکارى، خۆيان
 نەخزاندىتە ناو بنىاد و دەربرىنيەو. فارسى ھەخامەنشى، لە ماو ەيەکى
 کورتدا بەخۆى، بە شىو ەيەک گۆرانکارى بە سەردا ھات، کە زاناکانى
 زمان بۆى ناچن و ھىچ قسەکەرىکى زمانى دى چاو ەروانى نەبوو. باسى
 ئەو ەش دى. لە بەر ئەو ەى ھىچ زمانىکى ئىرانى، جگە لە ئافىستا و
 ھەخامەنشى، شىوازی نووسىنى نەبوو تا لىکچوونە کونەکانى نىوان
 ئافىستا و ھەخامەنشى و سانسکرىتى ديارى بکەين. گۆرانکارى نىوان
 سانسکرىتى و ئافىستا بە پى گۆرانکارى لە دەنگەکانياندا بوو. زۆر جار
 پىتى «س»ى سانسکرىتى لە ئافىستادا بوۋتە «ە»، «asura و spata و
 sndhu» لە ئافىستادا بوونەتە «ahura و hapta و hindu» و ھەردوو
 وشەى «يەسنا و يەزنە» لە سانسکرىتيدا بوونەتە «يەجنە و يەجتە»...
 و بەو شىو ەيە. سانسکرىتیش لە لايەن خۆيەو، بە دەم رۆژگارەو ە گۆرا و
 بوو ە زمانىکى نارۆشن، ئىدى ئاسايە زياتر لە زمانە ئىرانىيەکان دوور
 کەوتىتەو ە.

تا ئىرە بۆ ئەم بابەتە بەسە.

ناتوانم بهو سه‌رچاوانه‌ی به‌رده‌ستمه‌وه، به‌وردیی سه‌رده‌می کۆچکردنی خێله‌ هندوئه‌وروپییه‌کان دیاری بکه‌م، چونکه‌ شوینه‌واری تۆمارکراو نییه‌ ده‌ریخا یا به‌ راستی بزانی، ته‌وانه‌ یه‌ئجوج و مه‌ئجوج نه‌بوون که له‌ کتێبه‌ ئاسمانیه‌کاندا باسیان هاتوه‌ تا بیکه‌ینه‌ به‌لگه‌ی نێزیکییان له‌ سه‌رده‌می ته‌وراته‌وه، که باسی کردوون. ته‌وه‌نده‌ی من ئاگادار بـم، ته‌وه‌ش ناشی کاتی ته‌وه‌ دیاری بکه‌ین که ئێرانییه‌کان له‌و جێیانهدا نیشته‌جی بوون که بۆی هاتن چونکه‌ ته‌وه‌ ده‌مه‌ی ته‌وه‌ روویداوه، هه‌شتا خێله‌ هندوئه‌وروپییه‌کان، یا ئاریه‌کان، نووسینیان نه‌بووه‌ تا بیکه‌نه‌ ده‌فریک بۆ رووداو و بابته‌کان و له‌ فه‌وتان و له‌بیرچوون بیانپاریزی. وام پـی خۆشه‌ له‌ جیتی خۆمه‌وه، به‌ سه‌ر ته‌وه‌ سه‌رده‌مه‌دا باز بده‌م که ئێرانییه‌کان له‌ ولاته‌ تازه‌کانیادا نیشته‌جی بوونه‌ و هه‌ر یه‌که‌ له‌و خێل و گه‌لانه‌ چ تایبه‌تمه‌ندییه‌کی له‌و ولاته‌دا هه‌بووه‌ که ئاوه‌دانی کردۆته‌وه، چونکه‌ ته‌وانه‌ په‌یوه‌ندیان به‌ سپینه‌وه‌ و کاریگه‌ری هه‌ر یه‌که‌یانوه‌ به‌ سه‌ر ته‌وی ته‌روه‌ نییه، مه‌گه‌ر له‌ سنووریکه‌ی به‌رته‌سکدا که ده‌شی پشگویی بخری، ته‌وه‌ش له‌ به‌ر هۆکاریک که خه‌ریکی روونکردنه‌وه‌ی نیم.

ره‌وی لق‌ی ئێرانی له‌ خێله‌ ئارییه‌کان به‌ره‌و باشوور و باشووری رۆژاوا له‌و دوورپێانهدا رووی دا که به‌ر له‌ زیاتر له‌ هه‌زار سال پێش له‌دایکبوونی مه‌سیح رووی داوه‌ و یه‌کیکیان بووه‌ هندی و ته‌وی دی بووه‌ ئێرانی. له‌ سه‌ره‌تای هه‌زاره‌ی یه‌که‌می پێش زاین، ماده‌کان، یا میدیه‌کان (باپیرانی کورد) و پارس (فارسه‌کان) له‌ ولاتی خۆیان به‌ ته‌نێست یه‌که‌وه‌ نیشته‌جی ببوون و ولاتیان گه‌یشتبووه‌ رۆژاوا‌ی ته‌وه‌ی

ئىستا لە عورفى نىۋنەتەۋەبىدا پىي دەلېن Persia، لە ھەرە باكوورەۋە تا ئەۋسەرى باشوورى و بەشە باكوورەكەى ھى مادەكان بوو و بەشە باشوورەكەشى ھى فارسەكان و دراوسىتتەكى توندىيان ھەبوو كە لەو سەردەمەدا چ سنوور و بەربەست لە نىۋان ذراوسىدا نەبوو و خەلك و بەرژەۋەندى بە ئازادىيەكى مەيلەو رەھاۋە لە ھاموشۇدا بوون و پەيوەندى ھەمەچەشەنى ناوەرۆك ھەمەجۇريان دروست دەکرد و بەردەوامىيان پى دەدا و ئەو شىۋازە پەيوەندىيانە، تا سەرەتاكانى سەدەى بىستەم لە رۇژھەلاتدا بەردەوام بوو.

مەترسیدارتىن و گەۋرەترىن كاریگەرى، لە پروى ماددى و دەروونىيەۋە لە سەرگەلى كورد، بە سەرسورمانەۋە، ئەو نىزىكايەتتە توندوتۆلەى بوو لەگەل پارسەكاندا. حوكمى لاۋازى بە سەردا داۋە و چارەنووسى دىارى كرددوۋە و بەرەو خراپتر پالى ناو، ئەۋەش بە شىۋەيك كە ھەتا ئەمرۆكەى نەيتۋانىۋە لىي رەھا بى و نىزىكتىن بەلگە ئەم شتەيە كە دەخوتىتتەۋە لە بارەى بى گەردىيى زمانى كوردىيەۋە تا وشەى ھاوشىۋەى لە فارسىدا نەبىتە جىي گومان.

ئىمە پەيوەندىمان بە سەرچەم و بە درىژى باسكردنى بلاۋبوۋنەۋەى ئىرانىيەكانەۋە لە ولاتى خۇياندا نىيە چونكە ئەۋە پەيوەندى بە گەلانى خۇيان و فەرھەنگ و كەلەپوورى خۇيانەۋە ھەيە كە رۆلى لە دارىشتى زمانە ئىرانىيەكاندا، بەو شىۋەيە ھەبوۋە كە بوو، بە تاييەتى و لە ناوياندا زمانى كوردى و فارسى، بى ئەۋەى بچىنە ناو و رەدەكارى دەرەۋەى بابەتەكە چونكە پىۋىستمان بە ھەلكۆلىنى بلوچى و سەغدى و سكائى و زمانى ئىرانى و ئارىيى و ئەو بابەتە زمانانە نىيە كە رۆلىان لە پىرەۋى ئەم دوو زمانەدا لە بىر چۆتەۋە.

پارسه‌کانی تیدایه نه هیشتا دراو لَپدراوه و نه چ شویتنه‌واری ئاسن و خوئ له ده‌قه‌کانیدا هه‌یه... لیره‌وه، کیشه‌یه‌ک له خه‌یالدا په‌یدا بوو و له هه‌موو ئه‌و به‌لگه‌نامه می‌زوویانه‌ی که خویندوو مننه‌ته‌وه وه‌لامیم ده‌ست نه‌که‌وت، ئه‌وه‌ش ئه‌وه‌یه ئه‌گهر گاتا‌کان ئه‌وه‌نده کۆن بن چ په‌یوه‌ندییه‌ک له نێوان گاتا‌کان و زه‌رده‌شتدا هه‌یه و ئه‌گهر لیکۆلینه‌وه ماوه‌ی چهند سه‌ده‌یه‌ک زه‌رده‌شت نه‌گهریتیتته دواوه، ئه‌و قه‌ومه کامه‌یه شارستانه‌تی ئه‌وه‌نده به‌هیز بووه گه‌یشتیته ئاستی تۆمارکردن و خه‌یال و لیکدانه‌وه و ده‌ستووری وا دارێژێ که به به‌ریانه‌وه هه‌بی پهره‌ بسین و له ئافیس‌تادا هه‌بن؟ به‌لام نابێ ئه‌م کیشه‌یه ر‌امانگیری چونکه ئه‌گهر هه‌ندی به‌شی ئافیس‌تا له سه‌رده‌می زه‌رده‌شت کۆنتر بی یا بسه‌پیندری که زه‌رده‌شت له‌وه زووتر بووه که بۆی دانراوه و بگاته‌وه سه‌رده‌می گاتا‌کان، ئافیس‌تا هه‌ر وه‌ک حه‌قیقه‌تیکه‌ی گرده‌بر و وه‌ک به‌هیزترین کاریگهر له سه‌ر زمان و فره‌هنگ و ئاین و ژبانی هه‌موو ئێرانیه‌کانه‌ی پیش په‌یدا‌بوونی ئیسلام ده‌مینیتته‌وه. ده‌بی لیره‌دا ئه‌وه‌ش بگوتری که دانانی زمانی ئافیس‌تا به زمانی ئێران، جووره‌ لی‌سورده‌یه‌کی تیدایه به‌رانه‌ر ئه‌و زانایانه‌ی که وای بو ده‌چن به زمانی خه‌وارزمیه‌کان بی، له‌و جیه‌دا (به‌ پیتی بۆ‌چوونی ئه‌وان) که یه‌که‌م جار زه‌رده‌شت تیدا په‌یدا‌بووه. خه‌واریزم، به‌ پیتی ده‌ست‌نیشان‌کردنی خاوه‌نی «تاریخ زبان فارسی» که‌وتۆته باکووری ده‌ریای «ئارال» هه‌و که هه‌ردوو پروو‌باری سه‌رداریا و ئاموداریا (سه‌یحون و جه‌یحون) ی تی ده‌رژین (ل 201، تاریخ زبان فارسی به‌شی یه‌که‌م). ئه‌و ناوچانه‌ش ئه‌مرۆ ناویان کازا‌گستانی سو‌فیه‌تیه: ئافیس‌تا له جووت ناوی Airyana vaejah پیکه‌اتوه که شوینی ئه‌و خه‌لکه‌ن که به‌و زمانه‌ قسه‌یان کردوه. ئه‌وجا زانای بابه‌ته ئێرانییه‌کان هاتن و ئه‌و ناوه و ناوی خه‌واریزمیان به‌یه‌ک

گرت، خه‌واریزمیش زۆر له سنووری ئێرانه‌وه دووره، ته‌گه‌رچی ده‌چيته
 ريزی واتای «ئاری، ئاریا» وه. به پیتی بۆچوونی ته‌مانه، پێداویستی و
 زه‌رووره‌تی لۆژیکی وایان خواستوه‌ ئافێستا به زمانی ته‌و خه‌لکه بووبی
 که له ناویاندا په‌یدا بووه و خه‌لکی تریش هه‌بوون، به‌و شیوه‌یه‌ی که
 پروونی ده‌که‌ینه‌وه، به‌و ته‌نجامگیریه‌ی رازی نه‌بوون.

زاناکان به گشتی به‌و دڵنیا‌بوونه نه‌گه‌شتن که ئافێستا سه‌ر به گه‌لێکی
 دیاریکراو بێ ته‌گه‌رچی له‌وه دڵنیا بوون که فارسی کۆن نیه و دوا‌یی
 دێنه سه‌ر باسی ته‌وه. به‌و ته‌نجامگیریه‌ش نه‌گه‌شتن که له
 سه‌رده‌میکی دیاریکراو نووسرا‌یی و نه‌شیاتتوانی ته‌مه‌نی به‌شه‌کانی
 ئافێستا، به دڵنیا‌یه‌وه دیاری بکه‌ن و بیانگه‌رینه‌وه سه‌رده‌میکی
 دیاریکراو، به‌لام له سه‌ره‌رپێ چاره‌سه‌ری کێشه‌کاندان و مه‌ودایه‌کی
 باشیان له‌و به‌واره‌دا بریوه، که ماندووبوونێکی گه‌لی زۆر و ماوه‌ی
 تێپه‌ربوونی چه‌ندین نه‌وه‌ی ویستوه. پێم وا نیه کتیبیک به‌ گرنگی
 ئافێستا بووبی و ته‌مه‌نی زۆر بووبی و بارودۆخی هه‌مه‌جۆری به‌ سه‌ردا
 تێپه‌ر بووبی و ده‌ستی تیکدانی پێ گه‌شتبن، له کێشه‌ی ئاوها
 خه‌له‌سابی.

کوشنده‌ترین کاره‌سات که له هه‌موو سه‌رده‌مه‌کاندا به سه‌ر ئافێستادا
 هاتی، هه‌ولێ ته‌سکه‌نده‌ری مه‌که‌دۆنی بوو له ده‌وره‌یه‌ی سا‌لی 331ی
 پێش زاین، بۆ فه‌وتاندنی، ته‌وه‌ش دوا‌ی سه‌رکه‌وتنی به سه‌ر ته‌خمینی
 (هه‌خامه‌نشیه‌کان) دا، چونکه ده‌ستی به سه‌ر کتیبخانه‌ی شاه‌نشا‌هیدا
 گرت که هه‌موو به‌شه‌کانی ئافێستای تێدا پارێزراو بوون. ته‌و
 کتیبخانه‌یه‌ی به هه‌موو ته‌و به‌لگه‌نامه نووسرا‌وه‌شه‌وه سووتاند و له
 کۆتاییدا جگه له هه‌ندێ به‌شی که‌می هیچی له سووتاندن ده‌رباز نه‌بوو
 که کۆیان 83000 وشه ده‌بوو و به‌شه سووتا‌وه‌کانی ته‌نها له بیری موبه‌د

و هه‌ربه‌ده‌کاندا، نه‌وه دواى نه‌وه تا کو‌تايى ده‌سه‌لاتى سلوکى (سلوکس به‌کى بوو له سه‌رکرده‌کانى ئەسکه‌نده‌ر) مانه‌وه ئەوه‌ش به‌ر‌زگارکردنى به‌ش له دواى به‌شى ده‌وله‌ته‌که له ده‌وربه‌رى 147ى پيش زاین. (ته‌ماشای خسته‌ی کاته‌کان له لاپه‌ره 226ى کتیبى مزدیسنا و ادب پارسی بکه). ئەوجا هه‌وله‌که تا کو‌تايى سه‌رده‌مى ئەشکانیه‌کان، که سالى 226ى زاینى بوو، دريژه‌ی کيشا و له سه‌رده‌مى ده‌سه‌لاتى ساسانی‌شدا تا ده‌سه‌لاتى خه‌سره‌و په‌رويز (590 - 627 ز) (لاپه‌ره 228ى هه‌مان سه‌رچاوه). ئەوجا، دواى ئەوه ئیسلام هات و هه‌وله‌کانیش وێستان و تا ماوه‌یه‌ک لاپه‌ره‌ی رۆشنی‌ری فارسی داخرا. دواىی ئەو هۆیه‌ی دیارى ده‌که‌ین بۆچى هه‌موو فه‌ره‌نگى ئەو سه‌رده‌مه به‌ه‌ی فارسی دانراوه.

ئەو بابە‌تانە‌ی که په‌یوه‌ستن به‌ ورده‌کارى ئایینى زه‌رده‌شتیه‌وه و له ئافیت‌سادا تۆمار کراون، ئەوه‌یه که زه‌رده‌شت باوه‌ریکی نوێى واى هتایه ئاراوه، که گه‌له هندوئه‌وروپیه‌کان و ئەو ئارییانه‌ی که به‌ره‌و رۆژه‌لات جیاوه‌بوون، ئاشنایه‌تیان له‌گه‌لیدا نه‌بوو، چونکه فره‌خواه‌ندى و سه‌ربه‌خۆی هیزی خیر و شه‌رى له شتویه‌ی دوالیزم (دووخوایى) ر‌هت کرده‌وه و ته‌نانه‌ت واتای ناوه‌ کو‌نه‌کانیشى گۆرى و ناوى «دیو Daava»ى کرده‌ ناوى شه‌یتان که پیشتر ناوى خواوه‌ند بوو. ناوى «مه‌زده - مه‌زدا Mazda»ى کرده‌ خواى تاکی به‌دیهنی هه‌موو شتى. هه‌میشه‌ش راناوى Ahura به‌ دوایدا دى و ده‌یته Ahura mazda که واتای سه‌روه‌رى مه‌زن ده‌دا.

مه‌سه‌له‌ی ئافیت‌ستا و ئەو زمانه‌ی پتی نووسراوه و له کوێ ده‌رکه‌وتوو و چۆن په‌رشوبلاو بوو و چۆن زندوو کرایه‌وه و سیاسه‌ت له سه‌رده‌مى ساسانییه‌کاندا چ رۆلێکی له‌ گۆرینی هه‌ندى له حوکمه‌کانیدا، به‌ پتی

به‌رژوه‌ندی ده‌سه‌لات هه‌بوو تا ده‌گاته ئه‌وه‌ی ئافێستا بووه‌ دوو: یه‌کی‌که‌ی ره‌سمی بوو و ئه‌وی دی له‌ سینگێ بیاوه‌ ئاینیه‌کاندا مایه‌وه‌ که‌ نه‌وه‌ دوای نه‌وه‌ ده‌یانگواسته‌وه‌. هه‌موو ئه‌وانه‌ شتگه‌لی‌کن ژانیان کۆتایی نییه‌ و له‌ کتییی قه‌به‌ی دوور و درێژدا نه‌بی جێیان نابێته‌وه‌ و ئه‌و ئاماژانه‌ی پێشووتریش له‌ رووی پێوستیه‌وه‌ بوون، چونکه‌ په‌یوه‌ندیان به‌ بابته‌ وروژاوه‌که‌وه‌ هه‌بوو له‌ باره‌ی وشه‌ی کوردیه‌وه‌.

هه‌ر بۆ ره‌واندنه‌وه‌ی کیشه‌ ئه‌و زمانه‌ی که‌ ئافێستای پێ نووسراوه‌ ناو نراوه‌ «زمانی ئافێستا» چونکه‌ به‌لگه‌ی گرده‌بری یه‌کلایکه‌ره‌وه‌یان نه‌بووه‌ تا بیده‌ته‌ پال میله‌تیکێ دیاریکراو و موبه‌ده‌کان نووسینیکی ئاسانیان داھێناوه‌ تا خۆتدنه‌وه‌یه‌کی روون بۆ ده‌ربڕینی وشه‌ نووسراوه‌کان هه‌بی و ئه‌و نووسینه‌شیان ناو ناوه‌ «دین ده‌یری» واته‌ نووسینی ئاینی. وشه‌ی «ده‌ئین» له‌ ئافێستادا به‌ واتای ئاین هاتوه‌ به‌لام «ده‌یر، ده‌یری» شیکردنه‌وه‌یه‌کی زیاتری هه‌یه‌: ته‌م وشه‌یه‌ له‌ بنه‌رتدا له‌ «Dub دوب» ی سۆمه‌رییه‌وه‌ هاتوه‌ که‌ واتای «له‌وجه‌ی پارێزراو» دهدا و دوایی به‌ شیوه‌ی tuppi duppu گوازیاریه‌وه‌ لای ته‌که‌دیه‌کان و ئه‌وجا دوای ئه‌وه‌ی گۆرا و بووه‌ «دوب» چووه‌ ناو ئارامیه‌وه‌ و له‌ عاره‌بیدا بووه‌ «دوف». کۆترین شوینه‌واری ئه‌و وشه‌یه‌ له‌ به‌ری ئێراندا به‌ شیوه‌ی «دیپی dipi» ده‌بینین ئه‌وه‌ش له‌ سه‌ر به‌رده‌ هه‌لکه‌ندراوه‌کانی «بغستان - بیستون» ی سه‌رده‌می داریوشی یه‌که‌م، له‌ سالی چواره‌م یا پێنجه‌می ده‌سه‌لاتیدا که‌ له‌ «522 تا 488 پ ز» ی خایاند هه‌لکه‌ندراوه‌. دوای ئه‌وه‌، ئه‌و وشه‌یه‌ له‌ سه‌رده‌می خشیارشای کوریدا «486 - 465 پ ز» ده‌رکه‌وته‌وه‌، ئه‌وه‌ش له‌ سه‌ر به‌ردی هه‌لکه‌ندراوی ناوچه‌ی وانی کوردستانی تورکیا. وشه‌که‌ له‌ په‌له‌ویدا گۆرا و بووه‌ «دپیره‌ dipiri» و ئه‌وجا ده‌بیر و تا ئیستا له‌

فارسیدا بهو شیویه ماوه ته وه. وشه که، سۆمهری - ته که دی - بابلی -
 ئارامی - عاره بی - هه خامه نشی - په هله وییه و له هندیدا «lipi و
 dipi» یه «ل. 109, 110, 111 له فرهنگ ایران باستان». له زمانی
 کوردیش، وهک پروونی ده کهینه وه دابرا.

ئهو باسه ی که بۆی ههیه درێژه بکیشی کورت ده کهمه وه و ده لیم
 ئافیتستا به هه موو که موکورییه کانیه وه قامووسی لقی ئیرانی گه له
 ئاریه کانه و که له پووړیکه لیی ده وه شایه وه بۆ ئه وه موو گه لانه ی ئه و
 لقه به به رفره وانی بمینی، جا کوردی بی یا بلوچی یا فارسی یا
 هه رچییه کی تر بی، له گه ل سهرنجدانی جیاوازی ریکه وت و هه لکه وتی
 په یوهندی هه ر یه کی له و زمانانه به ئافیتساوه، چونکه به شی ئه و زمانانه،
 وهک ده رده که وئ، له و په یوهندییه دا جیاواز بووه.

ئه وه ی جیی داخه، وهک ده رده که وئ، زانیاری برا عاره به کان له سهر
 ورده کاری ئافیتستا و رۆلی ئافیتستا له باره ی فهرهنگی ئیرانی کۆنه وه،
 که کورد یه کیکیانه، هه روه ها له باره ی ناوه رۆکی ئه و په یامه وه که
 زه رده شت له و کتیبه دا گه یاندوویه تی، به شی ئه وه ناکا وینه یه کی پروونی
 هه بی. بۆم ده رکه وتوو که دووهم خه لیفه، له بهر زانیاری فره وانی له
 سهر هه ندی ئاماره ی قورئان، یارانی زه رده شتی به ئه هلی کتیب
 دانه ناوه. کتیبی ئافیتستا باسی یه کتاپه رستی و قه یامه ت و زندوو بوونه وه
 ده کا و مژده ی به هه شت ده دا و هه ره شه ی دۆزه خ ده کا و ئه وه ش بۆ
 ئه وانه ی خویندنه وه یان بۆ ئافیتستا هه یه، پروون و ئاشکرایه و له
 بازنه کانی ده ره وه ی خویندنه وه شیدا زانراوه و ته نانه ت کتیبی «ئه لا» ی
 عه باس مه حموود عه قاد له لاپه ره ی 88 یدا ده لی:

«مه جووسه کانیش وهک میسرییه کان باوه ریان به قه یامه ت بووه.
 هه روه ها باوه ریان به پاداشت و سزای رۆژی قه یامت هه بووه، به لام

باسی زندووبوونه وه و کوتایی دنیا و رۇحه بهردا هاتنه وه یان بۆ رۆژی قه یامهت کردووه» له مه دا وا دهرده که وێ که میسریه کان باوه ریان به ژانی قه یامهت هه بووینی به لام باسی کوتایی دنیا و رۇحه بهردا هاتنه وه یان نه کردینی.

دواتر له هه مان لاپه رده ده لێ:

«جوله که کان باسی شه یانیان له پیش دیلکردنیان یا پیش بوونیان له نیوان رووباراندا نه کردووه. دواي ئه وه ی به «اهرامان» ی مه جووسیانیان چواندووه که نیشانه ی شهر و خراپه کارییه، ئه و جا باسیان کرد»

پیشتر له گوڤاریکی ئیسلامیدا، پیم وایی سهر به وه زاره تی ئه وقاف بوو، بهر له چه ند سالتیک خویتدمه وه، مه سه له ی زندووبوونه وه له لای جوله که کان تا رۆژگاری دانیال پیغه مبه ر بلا و نه بیووه. که چی ده بینم مامۆستا عه قاد له لاپه ره 112 ی ئه و کتیهیدا ئه مه ده لێ:

کتیه ئیسرایلیه کان باسی قه یامهت و زندووبوونه وه یان تیدا نه بووه و زه مینی ژیره وه یا بیر یا «شیول» ئه و هه لدیره قووله بووه که هه تیوان له دواي مردنیان په نای بۆ ده بن و ئیدی لێی دهر باز نابن و «ئه وه ی به ره و هه لدیر دابه زئ سهرناکه ویتته وه» و هه ر راست دواي ئه وه ده لێ:

«یه که م ئاماره بۆ رۆژی «که یوم - زندووبوونه وه» له ئیسحاحی بیستوچواره می کتیبی «ئه شعیا» دا هاتووه که له سه ده ی سییه می پیش زایندا ژیاوه.»

له کوتایی لاپه ره ی ناوبراودا ئه مه ش ده لێ:

له ئیسحاحی دوانزههه می کتیبی دانیالدا ئاماژهیه کی تر بۆ زندووبوونهوه و دادگای قه یامهت کراوه و ئه مه یان له ئاماژه کانی پیشتەر ئاشکراتره و ده لئ: «زۆر له وه که سانه ی له ناو خاکی زه ویدا راکشاون، به خه بهر دیته وه. هه ندیکیان بۆ ژیا نی هه می شه یی و هه ندیکیان بۆ سه رشو یری و شه رمه زاری هه می شه یی». له سه ره تای لاپه ره 113 دا ده لئ: «میژووی ئه م پیغه مبه رایه تییه بۆ کو تاییه کانی (پنم وایی ناوه راستی راسته چونکه کو تایی هه له ی چاپه، یا ده بی سا له که 195 پ ز بی. م.م) سه ده ی دووه می پیش زاین، سا لی 195 ی پیش زاین ده گه ریتته وه. پیشتەر پادا شت و سزای ئیسرائیلییه کان ده درانه پال دوژمن...»

له قسه ی شاره زایان وا ده رده که وئ کاریگه ری باوه ری ئافیتا له باره ی قه یامهت و زندووبوونه وه وه، له سه ر جووله که کان هه بووی چونکه له ده می بلا بوونه وه ی ئایینی زه رده شتدا ته وان له بابل دیل بوون و کو رشی هه خامه نشی که سا لی 539 پ ز بابلی دا گیر کرد، ئازادی کردن.

به لام ناوانی لایه نگرانی زه رده شت به «مه جووس» چیرۆکیکی کورتی هه یه و پرونی ده کاته وه: لایه نگرانی زه رده شت و ته وانه ی باوه ریان به دینه که یان هه بوو به «موغ» ناو ده بران و یۆنانیه کانیش به پیی ده رب رینی وشه رۆژه لاتییه کان و پیوانه ی خویان له گو پینی وشه دا کردیانه «ماگیوس» و ته مه ش گو را و بووه «مه جووس». لایه نگرانی زه رده شت به شیوه یه کی گشتی ناویکی تریان هه یه و هه موویان ده گه ریتته وه و به تاکه کانیان ناگو ترئ. ته وان به خویانیان ده گوت «به دینان» واته خاوه نی ئایینی راست و ته لف و نوونی «به دینان» نیشانه ی کو یه. ناویکی تریشیان هه یه که به لای خویانه وه ناسنامه یان باشتەر ده رده خا، ته ویش «مه زدییه سنا» یه. ئه م وشه

تینکه له ش واتلای «مه زده رست» ددها و به رانېه ره که شی
«دټویه سنا» یه، که ده کاته شه یتانېه رست.
ټه وه کورته یه ک بوو هر ده بوو بگوتری تا بابته که له تاریکی بیته
ده ری.

ماده‌کان یا میدیه‌کان - باوبایرانی کورد، له باکووری روزه‌لانی ولاتی ئیران نیشته‌جی بوون و سنوور به سنووری ولاتی پارسه‌وه بوون که که‌وتبوونه لای باشووریانه‌وه. یه‌که‌م پاشای ئاشووری که ناوی ماده‌کانی له نووسیندا هیناوه شه‌لمانسه‌ری دووه‌م بوو که سالی 844 پ ز سه‌رزه‌مینی ماده‌کان (کوردستانی ئیرانی ئه‌م‌رۆ)ی داگیر کرد و دواتر، دوا‌ی حه‌وت سال دیسان داگیری کرده‌وه و له هه‌واله‌کاندا به - Made Madai ناوی هیناون. له سه‌رده‌می شه‌مس ئادادی چواره‌میشدا، که کوری شه‌لمانسه‌ری ناوبراو بوو، ناویان هاتوو. دوا‌ی ئه‌وه، ئه‌داد نیراری سییه‌م سالی 810 پ ز داگیری کردن و تیکلات بلیسه‌ری چواره‌م که به شه‌رکه‌ر ناوبانگی هه‌بوو، سالی 744 پ ز ولاتی لئ داگیر کردن. سه‌رجۆنی سییه‌میش سالی 722 پ ز چووه سه‌ریان و ماده‌کان له‌و سه‌روبه‌نداندا خۆیان له حکوومه‌تیک‌ی ریکویتی‌کدا یه‌کنه‌خستبوو تا دیاکو «دیکو» یۆنانه‌کان به Deikos ناویان ده‌برد، سالی 713 پ ز بۆی هه‌لکه‌وت و ده‌وله‌تیک‌ی پیکه‌یتا و «هه‌مه‌دان»ی کرده پایته‌خت و ئه‌وه‌ش تا ئه‌و ده‌مه، یه‌که‌م ده‌وله‌تی هه‌موو گه‌له ئیرانیه‌کان بوو. سییه‌م پاشای ماده‌کان Hovakshstra هوفه‌خسترا که یۆنانییه‌کان به Cyaxares ده‌ریانده‌بری، یه‌کێ بوو له گه‌وره شه‌رکه‌ر و داگیرکه‌ره‌کان و زۆر له ولاته دراوسێکانی خسته ژێر ریکیفی خۆیه‌وه تا له سالی 612 پ ز توانی به هاوکاری بابلیه‌کان نه‌ینه‌وا‌ی پایته‌ختی ئاشووریه‌کان داگیر بکا و ناوی ئاشووریه‌کان له تۆماری ده‌سه‌لاندن ب‌س‌ریته‌وه (خاوه‌ن تاریخ زبان فارسی، سالی 610ی پ زی گوتوووه). دوا‌ی ئه‌م داگیرکردنه، ناوی ماده‌کان و ئیرانییه‌کان بلاو بووه‌وه. ئه‌و پاشایه‌ مرد و

سالی 584 پ ز ئەو کورەى جینی گرتەووە که لە نووسینی بابلییەکاندا بە «Ishtovygo»¹ ناوی براوە و (لە یۆنانیدا Astyago)یان پێ گوتووە. لە سەر دەمی ئەمدا، بە دەستی کۆرشی گەرە که کچەزای ئاستیاگ خۆی بوو، دەوڵەتی ماد کۆتایی هات. کۆرش سالی 539 پ ز بابلی داگیر کرد (فرهنگ ایران باستان ل 103 - 106).

پاشاکانی ماد، هیچ شوێنەواریکی نووسراویان بە زمانی خۆیان جی نەهێشتووە تا بیکەینە بەلگە و خەسڵەتەکانی ئەو زمانە دەستنیشان بکەین که لە سەر دەمی ئەواندا لە ناو تاکەکانی گەلی ماد یا کورد باو بوو و جگە لە هەندێ ناوی پاشاکانیان که لە نووسراوی میللەتانی تردا باسیان هاتوو، هیچیان لێ بەجی نەماوە. لێرەو ئەو بریارە زەحمەت دەبێ چەند پەڕیوەندی لە نێوان زمانی کوردی و ئافیسیتادا هەبێ یا تا چ ئاستیک دەقاون. هەندێ لە زاناکان بۆ ئەوە دەچن که ئەو ناوە کەمانەى میدیەکان پەڕیوەندیان بە زمانی ئافیسیتاوە نییە و دەلێن دەقاونەق نین. لەوەشدا زیدەرۆیان کردوووە که گوتوویانە زەردەشت بەخۆی خەلکی ناوچەى باکووری پۆژەهلانی ئێران بوو که ئافیسیتای لێ دەرکەوتوووە و بەوێش پێناسەى میدیان لێ سەندۆتەووە. بەلام سەرجهمی قسەکانیان هێ ئەوە نییە باوەڕی پێ بکری بە تاییبەتی لە بارەى پەڕەهلەکی زەردەشتەووە چونکە بە پێی بۆجوونی کۆنترین

¹ . ئەو قسەبە هەبێ که ئاستیاگ، هەمان ئەو «ئەژدەهاک»ە بووبێ که کارە «لە راستیدا کۆرش» کوشتوویەتی و بە کۆژرانی ئەوێش کۆتایی بە دەسلاتی باوباپیرانی کورد هاتوو و لەوساوە ئاھەنگ بۆ ئەو تیکشکانەى خۆمان دەگێژین. فارسەکان وایان بلۆکردهووە که ئاستیاگ سێ سەری هەبوو، دواپیش دوو لەو سەرانیان لێ کردە مار بە سەر شانیووە!! ئاھەنگی ئەورۆزیش بابەتیکى ئاینی بوو و تیایدا پێشوازی لە پوچی باوباپیران کراوە و لە سەری سالد، بە ئاگرکردنەو، بەرەو بەهەشت بەرێ کراونەتەووە. من بەشێبەحال، بە نیازی پێشوازی کردنی پوچی باوباپیران پێشوازی لە ئەورۆز دەکەم و بەرێی دەکەم. ح.ک.

میژوونووسانی ئەو گەلانی که به دواى یه کدا هاتوون، زهردهشت خه‌لکی باکووری رۆزاوای ئێرانه و له ناوچهی «رې Regha» ی کۆن بووه و ئەوجا کۆچی زهردهشت به‌رهو ئەو شوێنه‌ی که پاشاکه‌ی په‌ناى داوه و له‌و ئایینه‌که‌ی ب‌لاو کرده‌وه، پێ ده‌چێ له رۆزاوای ئێرانه‌وه بسووی تا رۆژه‌لاتی، یا باکووری رۆژه‌لاتی. له‌ پرووی به‌لگه‌ی ناوه‌کانیشه‌وه، ناوی تری میدی که له‌ گه‌ل ئەو ناوانه‌دا ده‌قوده‌قن و له‌ ئافستادا باسیان هاتووه، وه‌ک ناوی Koshtaspi که له‌ نووسراوه بزماریه‌کاندا له‌ هه‌ندێ ناوچه‌ی ئاسیای بچوو کدا هاتووه که شوێنه‌واری تیکلات بلیسه‌ری شای ئاشووریان بووه بۆ ساڵی 854 پ ز ده‌گه‌رێته‌وه. ئەو ناوه‌ هه‌مان «گوستاسه‌پ» ه که له‌ ئافستادا وه‌ک پارێزه‌ری زهردهشت ناسراوه و بۆ سه‌ده‌ی هه‌وته‌می پیش زاین ده‌گه‌رێته‌وه و خه‌لکانی تریش له‌ هه‌خامه‌نشیه‌کانی دواوایی به‌وه‌یان زانیوه، له‌وانه‌ باوکی داریووشی یه‌که‌م که 521 پ ز تا 485 پ ز ده‌سه‌لاتی هه‌بووه.

ناویکی گرده‌به‌ری تر هه‌یه که ده‌مه‌ته‌قی یه‌کلایی ده‌کاته‌وه، ئەوه‌ش ناوی باوکی زهردهشته که له‌ گه‌ل ناوی دایکیدا له‌ عیباره‌تیکی ئافستادا هاتووه و ده‌شی ئاوها وه‌ریبگیرین: «ئهی زهردهشت پوروشپه و دۆغدۆ و هیربه‌د ئازار مه‌ده (ل 90 مزدیسنا و ادب پارسی) پوروشپه باوکی زهردهشت بووه و دۆغدۆ دایکی بووه و میربه‌ده‌کان، پیاوه ئایینه‌ شاره‌زاکان بوونه. پوروشپه له‌ دوو به‌ش پتکدی، یه‌که‌میان «Pouroush» پوروش» ه و به‌ پێی قسه‌ی زاناکان دوو واتای هه‌یه، یه‌کیان «پیر» ه. وشه‌ی پوروش کورت کراوه‌ته‌وه و گۆراوه تا به‌و واتایه‌ بۆته «پیر» ی کوردی و فارسی. واتای دووه‌می، ره‌نگی تیکه‌لی ره‌ش و سپیه و ئە‌گه‌ر ره‌شه‌که‌ی زال بێ، له‌ عاره‌بیدا ده‌بیته «اده‌م» و ئە‌گه‌ر سپیه‌که‌ی زال

بی، له عاره‌ییدا ده‌بیته «اشهب». سهرچاوه‌کان له ئاستی چاره‌نووسی
 ټو وشه‌یه‌دا به‌و واتایه، بی ده‌نگن و نالین به‌ره‌و چی گؤراوه، چونکه
 هاوشیوه‌ی له زمانه ئیرانییه‌کاندا نازانن که خه‌ریکین و ټه‌گه‌ر کوردیان
 بزانییا وینه‌یه‌کی زنده‌وویان ده‌ست ده‌که‌وت که وشه‌ی «بؤر» ی
 نیزیکی «سپی بؤر» ی «اشهب» ی عاره‌بییه و «ره‌ش
 بؤر» ی «اده‌م» ی عاره‌بییه. ټه‌وش روونه که وشه‌ی «بؤر»
 له «بوروش» هوه وه‌ک «پیر» نیزیکه، وشه‌ی دووه‌می ناوه‌که، «ټه‌سپ،
 ټه‌سپ» یه که واتای «ټه‌سپ» ده‌دا و زاناکان گوتوویانه که هه‌موو
 وشه‌که ده‌کاته «خاوه‌نی ټه‌سپی ره‌شبؤر». جگه له‌وه‌ش ته‌مه‌نی ټه‌سپی
 پیر ټه‌وه‌نده‌ی به‌ ده‌مه‌وه نایی و ټه‌وه‌نده‌ی ماوه‌ته‌وه بایی ټه‌وه ناکا بیته
 نازناو. له سهر واتای ټو ناوانه‌شه‌وه، کؤچی زهرده‌شت بؤ ولاتی تر، له
 ده‌قی ئاف‌یستادا تۆمار کراوه و باسی ټو ده‌رده‌سه‌ریانه کراوه که به
 ده‌ست که‌سوکاری به‌ سهریدا هاتوون و ټو ره‌یه‌ی به‌و سهرماوسؤله‌ی
 زستانه که خوی و ټازه‌له‌کانی گرتوویانه‌ته به‌ر، به‌ ره‌یه‌وی زستان
 pareto zemo «په‌ره‌تۆزه‌مؤ» ناوی هاتووه. ټو (که‌ی راستیه‌که که‌ی
 که‌فی نازناوی ده‌سه‌لاته) جیان نه‌کردۆته‌وه و ناچار بووه به‌ زه‌مه‌هریدا
 له سهر سه‌فه‌ر به‌رده‌وام بی تا گه‌یشتۆته Tosa (دوایی بۆته‌توس).
 هه‌رچۆنی بووبی، گه‌یشته ټو جینه‌ی لی بووه میوان و مایه‌وه و
 ټایینه‌که‌ی تیدا بلاو کرده‌وه و چ پیویست به‌ دلّه‌راوکی له باره‌ی ټو
 راستیه‌ می‌ژوویه‌وه ناکا که له‌گه‌ل ئاف‌یستادا ده‌قاوده‌قه. ټه‌گه‌ر باسه
 می‌ژوویه‌که له باره‌ی کؤچه‌که‌وه راست بی، بؤچی ده‌بی ناوی ټو
 شوینه‌ی لییه‌وه ره‌یشته درؤ بی؟ ټو زانایانه‌ی که زهرده‌شت بؤ
 ماده‌کان ده‌گیرنه‌وه به‌و لایه‌دا دایده‌شکینن که زمانی نووسینی ئاف‌یستا
 زمانی ټو بووبی، واته ټو ولاته‌ی که تیدا په‌روه‌رده بووه، چونکه ناشی

که سیکي رېښنگ بگاته لوتکه‌ی دهربرین به پېوانه‌ی ټهو سه‌رده‌مانه‌ی که له ټافېستادا هه‌یه. ټه‌گه‌ر خاوه‌نه‌که‌ی زمانې خه‌لکې تری به کاره‌ینایې ټه‌وه‌ش بیانویه که به هاسانی به‌رپه‌رچ نادریته‌وه چونکه جیده‌ستی هیزمان دیت که زه‌رده‌شتی ناچار کرد ولاته‌که‌ی خو‌ی به‌جی به‌یلې هه‌ر له به‌ر ټه‌وه‌ی داوای له خه‌لکې کردبوو نه‌فره‌ت له خوو و ره‌وشتی زالم له هه‌ندی بواری ژياندا بکه‌ن و به دهم گه‌یاندنی په‌یامه‌وه کوچی کرد و ټه‌وه‌نده مؤله‌تی نه‌بوو به شیوه‌یه‌ک فیری زمانیکې بیگانه بی په‌یامه‌که‌ی پی بگه‌یه‌نی. له سپه‌ری گوستاسپدا مایه‌وه و ده‌ستی کرد به گه‌یاندنی په‌یامه‌که‌ی. ټه‌گه‌ر ټهم به‌لگانه ټه‌وانه بیده‌نگ نه‌که‌ن که حاشا ده‌که‌ن، چ به‌لگه‌یه‌کی دی بو پیناسه‌ی ټافېستا له‌مه‌ گرده‌برتر له ټارادا نییه تا باوهر بینن. ټه‌وه‌ی ده‌بی لیره‌دا بگوتری ټه‌وه‌یه وشه‌ی pareto که ده‌لاله‌ت له ره‌تبیوون ده‌کا، له ریشه‌دا «پار par» ه‌له‌وه‌ تیناپه‌ری که وشه‌ی «په‌ر» ی کوردی بی که ده‌کاته «ره‌تبیوون» ټه‌گه‌ر «تی» ی له پی‌شه‌وه بی بیته «تیه‌ر» ی کوردی. به‌لام «Zamo زه‌مو» کوردی و فارسی لپی هاو‌به‌شن و له فارسیدا «زمستان» ه‌و له کوردیدا «زمسان و زستان» ه‌ ټه‌وه‌ش به‌ گویره‌ جیاوازی شیوه‌زار و له هه‌ردوو زمانه‌که‌دا «ستان» بو زور وشه‌ی گرنگ ده‌که‌نه‌ پاشکو «ټهم به‌لگانه له منه‌وه‌ن نه‌ک سه‌رچاوه‌کان»

قسه له باره‌ی ټافېستا و په‌راویزه‌کانیه‌وه کوتای نایه‌ بو‌یه هه‌ر به‌و تایه‌تمه‌ندیانه‌ی سه‌ره‌وه‌ واز دینم، به‌لام له سه‌ر کاریگه‌ری و رووداو‌ه‌کانی ده‌ورو‌به‌ری و قسه‌ی زانایان له باره‌یه‌وه به‌رده‌وام ده‌یم و یه‌که‌م جار ده‌لیم زوره‌ی زاناکان خوراسانی باکووری روزه‌ه‌لاتی ټیرانیان به ولاتی دووه‌می زه‌رده‌شت داناوه، ټه‌وه‌ش دوا‌ی ټه‌وه‌ی ولاتی خو‌ی «ماد» ی به‌جی هیشته‌. خوراسانیش له ناوه‌راستی سه‌ده‌ی

سیتیەمی پیش زایندا ولاتی «پارت» هکان بووه و دهولەتی ئەشکانیان تیدا دامەزراندوو. ئەگەر ئەو بۆچوونە ی ئەوان راست بێ، دەسەرداری ئەو دەبێم کە زەرەدەشت و ئافیس تا لە خەوارزم دەرکەوتبێ. بە رای من لە بارودۆخی کۆچی زەرەدەشتدا، ئەو مەودا دوور و درێژە و بەو چلە ی زستانە لە ولاتی مادەو لە توانای خیزانیککی دەرکراو بە دەرە. مەودای نیتوان ولاتی کورد و خەواریزم لە سەر نەخشە پیتوا و بینیم، لە گەل سەرنجدانی رینگای پاشایانە دوو جار لە درێژی نەخشە ی عیراق درێژترە و نەخشە نە پێچی تیدایە نە هەواراز و نشیو یا شیو و شاخ، بەلام رینگا هەموو ئەوانە ی تیدان. مەوداکە بۆ خوراسان نیو ی مەودای خەواریزمە و ئەمەش وا دەکا کە پە یوهندی نیتوان ئافیس تا و فەرەهنگی ئێران پتەوتر بێ.

گوتمان پاشاکانی ماد چ نووسراویکیان لە پاش خۆیان جی نەهێشتوو و زمانیکیش دەقیکی وای نەبێ دەستووری زمان و دەربرینی بپاریزی بۆی هەیه بە درێژی رۆژگار و بە هۆی دووری خێلەکانی لە یە کترەو، لقوبۆی شیوەزاری لی بکەو نەو ی ئەو ی پتوانە یەکیان هەبێ لە کات و دووری شیوەزارەکان لە ریشە ی خۆیانەو، بۆی بگەرینەو و جگە لە ئافیس تا هێچی ترمان نییە بۆی بگەرینەو بۆ ئەو ی بزانی زمان ی مادە کوردەکان، لە رووی شیکردنەو و جوړەو چ گۆرانکارییەکی بە سەردا هاتوو و لە ماو ی ئەو بیستوپینج سەدە یەدا چۆن گەشە ی کردوو. ئەگەر ماو یە ک ئافیس تا لە بیر بکە ی، دوو سەرچاو ی ترمان هەیه کە بۆ ئەو بشتین بکری تە پتوانە بۆ زانی نی رادە ی ئەو گۆرانکاریە چاو و انکراوانە ی کە لە سەردەمی مادەکانەو بە سەر زمان ی کوردیدا هاتوو. ئەو دوو سەرچاوانەش پارسی هەخامەنش ی و پەهلەوین: فارسی سەردەم کە سەرچاوە کە ی پارسی هەخامەنش ییە ئەو نەدە لە رەگی خۆی

دوور كه وتوته وه، خهريكه ليكچوون له نيوانياندا نه ميئي. هه خامه نشي
 زور له ثاقيستاوه نيزيكه، چونكه سهردهميان له يه كه وه نيزيك بووه،
 زوريش له فارسي سهردهمه وه دووره چونكه سهردهميان زور له يه كه وه
 دووره و ته گهر په هله وي له نيوان فارسي كون «هه خامه نشي» و
 فارسي ناوه ندي و تازه نه بوايه ته پرديك، جياوازي نيوانيان ته وه نده زور
 ده بو له هيچ بوجوونيكدا جيني نه ده بو. له شوپته واره تومار كراوه كاني
 هه خامه نشي، كه مي له 400 وشه پتر ماوه ته وه، ته وهش بو
 روونكر دنه وي زور لايه ن بهش ده كا: يه كه ميان و گرنگترينيان ته وه يه
 زماني ثاقيستا جياوازي له گه ل فارسي كندا هه يه و يه ك نين. دووميان
 ته وه يه كه نيزيكايه تي نيوانيان، ته و دهر فته ده دا كه بو هه ندي وشه و
 دارستن بو هه خامه نشي ونبوو بگه ريينه وه. سييه ميان، له ماوه يه كي
 ريژه يي كورتي ده سه لاتي سلوكيدا گورانكار يه كي گه وره و شيويكي
 قوول كه وته ريزمان و شيكاري فارسي كونه وه چونكه په هله وي دوي
 سلوكيه كان به شيويه ك دهر كه وت كه زور له هه خامه نشي و ثاقيستا
 جياواز بو و په هله وي هاوكف و ده سه خوشكي فارسي ناوه نجى بو و
 ده كرا فارسي له گه لدا پيوانه بكرى چونكه فارسي ناوه نجى له سهرده مي
 سلوكيدا و له ماوه ي ده سه لاتي ته شكانيه كاندا شتوازي نووسيني هه بو.
 ته وانهش مه سه له گه ليكن پتيويستيان به ليكولينه وه هه يه و لي ره دا جيني
 نايپته وه، بويه هه ر به وه نده ده سه ردار ده بم كه له و چهن د دي ره ي
 سه ره وه دا باسم كرد، ته وهش بو ته وه ي بگه مه ته و ته نجامه ي كه
 كوردي، له گه ل ته وه شدا به هو ي نه بووني سه رچاوه ي نووسراوه وه، له
 سه رچاوه ي تومار كراوى خو ي دابراوه (به و حسيه ي كه ثاقيستا كوردي
 نه بى)، پيوانه كاري ته و مافه ده دا به جورى بير له بنه ماي كوردي
 بكه ينه وه كه به قه ده ر گونجاني فارسي كون له گه ل بنه ماكه يدا بگونجى

و ئەو سەرنجەشی بۆ زیاد دەکەین کە کوردی بۆی ھەلنەکەوتوووە
 پەيوەندی بە سەرچاوەی خۆیەو بەمینی، وەک بۆ فارسی ھەلکەوتوووە،
 ئەوێش راستییە کە یارمەتی توێژەرەو دەدا کە لەگەڵ کوردیدا، کە
 میژوو ماوەی 25 سەدە غەدری لێ کردوو، بە وێژدان بن. ئەگەر
 کێشێانە و پێوانە بکەین دەبینین ئەوێندە کوردی بە ئافستاو
 وابەستە، فارسی نوێ بە فارسی کۆنەو وابەستە نیە و بەلگەی
 سەربارێشان بۆ ئەم بۆچوونە ھەیە کە پەيوەندیان لە ڕووی زمانەوانی
 و شیکارییەو پەرد لە نیوان کوردی و ئافستادا دروست دەکا.

لەوانە، پاشگری «نات» لە ئافستادا کەرەسە یە کە ناو دەکاتە ناوی واتا
 (اسم المعنی). شێوەی ئەمە لە فارسیدا نیە بەلام لە کوردیدا ھەیە و
 لە شێوەدا لێی نێزیکە و لە ئەرکدا وەک یەکن، ئەوێش ناوی
 واتایی «ئەتی، ایەتی، تی». ئەو پاشگریکە سێ شێوەی ھەیە و
 پەيوەندی بە پێکھاتە ی ئەو وشە یەو ھەیە کە لە ڕووی رێزمانییەو
 پیشی دەکەوێتەو. وشە ی «ئامر، تات» لە کوردیدا دەگۆڕێ و
 دەبێتە «نەمرایەتی، نەمرەتی» بە واتای نەمری. «ئە ی وشە ی یە کەم
 بۆ نەفیە و لە دوومدا «نە» بەرانبەریتی و «مر» لە ھەردوکیاندا
 مردنە و «ئەمر، نەمر» دەبنە نەمردن. ئەوجا «تات» لە یە کەمدا
 و «ایەتی، و ھەتی» بۆ جیاکردنەو ھە و واتاکە دەبێتە «نەمری،
 نەمردن - نامردن». لەم دەرڤەتەدا ئەو دەلیم کە ئەو «ئە ی
 نەفیکردنە لە ئینگلیزیدا ھەیە: sexual و asexual ھە تریش زۆرن
 و لە سەردەمی پیش دابەشبوونی خێلە ھند و ئەوروپییە کەنەو
 ماونەتەو. بەلام ناتوانم سەرم لەو سور نەمینی کە ئەو «ئە ی لە
 عارەبیشدا لە سەر شێوە ی «افعل - ئەفعلە» دەسبەردان دەگە یەنی،
 وەک «افلس - ئەفلەسە» و «اعذر - ئەعذرە» و بیانوو بە دەست

پیاوه وه ناهیلێ. ئایه ئه مه ریکه وته یا دراوسیتی سامی و ئاری
کاریگه ریی خۆی هه بووه؟

نموونه ی تریش له سه ر پاشگر که هاوشپوهیه، ئه وه یه که زۆر وشه ی
ثاڤیستا له فارسیدا نین که چی له کوردیدا هه ن، وه ک وشه ی «pasu»
په سه و» به واتای مه ر که له فارسیدا نییه و له کوردیدا له سه ر
شیوه ی «paz په ز» هه یه. له لاپه ره 305 و 306 ی «فرهنگ ایران
باسستان» دا، پور داود ده لێ: وشه ی vareghan ڤاریغان له
کوردیدا «پاله وان» هه وهش ناوی په له وه ریکی گوشتخۆره که له باز
بچوو کتره و وشه ی له و بابته له فارسیدا نییه.

له باره ی «ڤاریغان و پاله وان» وه، ده بی ئه وه بگوتری که دهنگی «v»
له ثاڤیستادا، له گه ل ټیپه ربوونی کات، له کوردی و فارسی و زمانی تردا
گۆراوه و بوته چه ند دهنگیکی وه ک «ب»، «ر» یش بوته
«ل»، «غ» یش بو دهنگی تری وه ک «ز» و «ز» ی فارسی، له زۆر
وشه دا و لی ره به پیی دهستووری دهنگگۆرین گۆراوه. «و» بوته
«ڤارغن» و «پاله وان». له ثاڤیستاییدا دهنگی «ل» هه ر له بنی نییه و
له هه خامه نشی و په هله ویدا به ر چاو ده که وی و پی ده چی دواتر
په ربیته ناو زمانی کوردی و زمانه ئیرانییه کانی تره وه. ته نانه ت شاخی
«برز» ی باکووری تاران له ثاڤیستادا به «Hara berezaiti» هاتوه و
له کوردیدا وه ک خۆی ده بیته «هه ره بهرزایه تی» و له فارسیدا
وه رگیرانی له و شیوه یه نییه.

نموونه ی وشه ی «haurva هورڤه» به واتای «ته واو، بی که موزیاد» ه و
ئه مهش ثاڤیستاییه و ویتیه کی له کوردیدا ماوه به هه مان واتا، ئه وهش
وشه ی «ئیرۆ» یه. لابر دنی وشه ی «ه» له سه ره تای وشه ی کوردیدا
دیاردیه کی باوه و گه لێ جار ده بیته هه مزه و به و پییه، ئه و وشه یه

دهیته «aurva» و «v» ده‌گوترئ و ده‌یته «و». ئه‌وه‌ش به پیتی ده‌ستووریکێ تری ده‌نگ و نێزیکایه‌تی نیوان ئه‌و وشه‌یه و «ئیرۆ» دا. وشه‌یه‌ک که ته‌مه‌نی سێ هه‌زار سال بی ئه‌وه‌نده‌ی هه‌ر به سه‌ردا دی و ئه‌و وشه‌یه له فارسیدا نییه.

هه‌روه‌ها وشه‌ی «vizm» که به واتای «خزم» دی، به پیتی گۆرینی ده‌نگی «v» بۆ ده‌نگی تر له بابه‌ته ئێرانییه‌کاندا. له کوردیدا بۆته «khizm». دیتیشمان چۆن «قشتاسپ» گۆرا و بووه «گشتاسپ». وینه‌ی ئه‌م وشه‌یه‌ش له فارسیدا نییه.

وشه‌ی «azan» ئه‌زه‌ن» به واتای «خۆر» له ئافیس‌تادا هه‌یه و له کوردیدا بۆته «گزنګ» به واتای تیشکی خۆر له کاتی به‌یانیدا و هیچ شتیکی تر، جگه له خۆر، بۆ رۆشنایی به‌کار نه‌هاتوه. له وینه‌ی ئه‌مه‌ش له فارسیدا نییه.

له وشه‌ی «uzayeirina» ی ئافیس‌تادا که خۆراوا‌بوون ده‌گه‌یه‌نی، سه‌ره‌تا‌که‌ی «uz» ئه‌ز» هه‌مان وشه‌ی «وزه» ی کوردی سه‌رده‌مه و واتای وزه‌ی به‌رزکردنه‌وه ده‌دا و له ئافیس‌تادا به هه‌مان شتیه‌یه و له فارسیدا بوونی نییه.

«shapik» چا‌که‌تیک بووه گه‌نجی زه‌رده‌شتی، کاتی گه‌یشتوونه‌ته ته‌مه‌نیکێ دیاریکراو له به‌ریان کردوه. ئه‌م وشه‌یه به هه‌مان واتا و شتیه له کوردیدا هه‌یه به‌لام چ په‌یوه‌ندی به رێپه‌رسه‌می ئایینی زه‌رده‌شتیه‌وه نییه، چا‌که‌ت و برایه‌وه. ئه‌مه له فارسیدا نییه و نه‌بوونی زۆر سه‌یره.

وشه‌ی «دختر» ی فارسی که له ئینگلیزیدا «daughter» به‌رانبه‌ریتی له زمانه ئێرانییه‌کاندا «Dughdu» بووه و ناوی دایکی زه‌رده‌شته و

ئىمە لىي بى بەشىن و جگە لە ناوچەيەكى بەرتەسك كە «دۆت»
بەكار دىتن، بەكارى ناھىتىن.

وشەي «rapithvina راپىثىنا» لە ئافىستادا دەكاتە كاتى نيوەرۆ و چى
دى، نە لە كوردیدا بەكار دەھىندى نە لە فارسیدا، بەلام لە كوردیدا
وشەيەكى تر ھەيە كە «فراقىن» ە و دەكاتە ژەمى نيوەرۆ و نىزىكايەتى
لەگەل ەو وشەيدا ئاشكرايە:

راپىثىن	كاتى نيوەرۆ
فراقىن	ژەمى ناخواردنى نيوەرۆ

ئاشكرايە ونبوونى يەكەم لە كوردیدا، ەك وشەي «ئەز ئايەرىنە» كە
كاتى ئاينىيە و بە ژمارە پىنجە، بۆ ونبوونى ئاينى زەردەشتى
دەگەرپتەو.

دەشى بەو جۆرە وشانە درىژە بە لستەكە بدەين بەلام ئەو بە پىويست
نازانين و لە گۆشەيەكى ترەو دەروانين كە ئەو ەش گۆرىنى دەنگە لە
وشە ئىرانىيەكان و زۆر وشەي سەر بە ئافىستا، دەبينين ھەندى لە
دەنگەكانى خۆيان لە وشە كوردىيە ھاوشىوكانياندا پاراستوو، ئەو ەش
بە پىچەوانەي فارسىيەو. يەكئ لەو وشانە «zrayah زەريە» يە بە واتاي
زەريا و لە كوردیدا بۆتە «زەريە» و لە فارسیدا بۆتە «دەريا».
وشەي «zamatar زاماتەر» كە زاوايە، لە كوردیدا بۆتە «زاوا» و لە
فارسىشدا «داماد» ە. وشەي «asu» ي ئافىستايى بە واتاي مامز لە
كوردیدا بۆتە «ئاسك» و لە فارسىشدا «اھو». وشەي «مسيە» ش بە
واتاي ماسى، لە كوردیدا «ماسى» يە و لە فارسیدا «ماھى» يە.

وشه‌ی «vahrka» ڤه‌هرکه» له ئافیتستادا گورگ ده‌گه‌یه‌نی و ئیتستا گوندیک له نیزیکی هه‌ولتیر به ناوی «به‌حرکه» وه‌ه‌یه. ئه‌و وشه‌یه گۆرا و له هه‌ردوو زمانه‌که‌دا بووه‌ گورگ، به‌لام شتیوه‌زاری زازایی کوردی «ڤ» ه‌که‌یان هیتتوته‌وه به «verg» ڤه‌رگ» ده‌یلین. ته‌ماشای لاپه‌ره 2ی به‌ربانگی ژماره 7 بکه که له ستۆکهۆلم ده‌رده‌چی.

به‌لام وشه‌ هاوبه‌ش و هاوشینه‌کانی کوردی و فارسی، ته‌وانه‌ی سه‌رچاوه‌یان بۆ ئافیتستا ده‌گه‌ربیته‌وه، ئافیتستایه‌کان زیاتر له کوردییه‌وه نیزیکن نه‌ک فارسی، ته‌وه‌ش له به‌ر دوو هۆ که که‌می تیشکم خسته سه‌ریان به‌لام دوو پانتکرده‌وه‌ی بی سوود نیه‌:

هۆی یه‌که‌م ته‌وه‌یه به‌ به‌لگه‌ سه‌پاوه که زمانی فارسی له‌گه‌ل زمانی ئافیتستادا جیاوازه، به‌لام بۆ زمانی کوردی ته‌وه نه‌سه‌پاوه.

هۆی دووهم ته‌وه‌یه پینغه‌مبه‌ری ئافیتستا کورد بووه و له پیناوی بلاوکرده‌وه‌ی په‌یامه‌که‌یدا، بۆ ده‌ره‌وه‌ی هۆزه‌که‌ی خۆی کۆچی کردووه.

ئه‌گه‌ر له خراپترین حالدا به‌سپیندری که زمانی ئافیتستا له زمانی کوردی جیا به‌ زه‌رده‌شتیش پیاوینک یا په‌یامبه‌ریکی ناکورد بووه، ئافیتستا هه‌ر وه‌ک که‌له‌پووریکی کراوه‌ی هه‌موو گه‌له‌ ئیرانییه‌کان ده‌مینیته‌وه و قامووسیکه هه‌ر یه‌که له‌و گه‌لانه‌ کاتی که‌موکۆری وا له خۆیدا ده‌بینی په‌یوه‌ندییه که‌له‌پووریه‌کانی لاسه‌نگ بکا، بی مروه‌تییه بۆ گه‌لیک ده‌سبه‌رداری ئه‌و که‌له‌پووره ده‌وله‌مه‌نده بی و بۆ خه‌لکانیکی لیگه‌رپی که به‌رۆگری نین، یا هه‌ر به هه‌وه‌س ده‌سبه‌رداری به‌شه‌که‌ی خۆی بی.

فارسی، له ربی ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تی و ئاینیه‌وه ده‌سه‌لاتی کوردی وێران کرد و بۆ پارسه هه‌خامه‌نشیه‌کان گواستیه‌وه و تا ئه‌ندازه‌ی زه‌وتکردن

بۆ بەرژەوہندی خۇی دەستی بە سەر ئافیسٹادا گرت و بۆ
 ھەخامەنشیہ کانی گواستەوہ و لە ئافیسٹاوە پلەوپایەکی وای
 لە دەسەلات و خۆریکخستن بۆ خۇی دابین کرد گەیاندىہ ئەوہی بچیتە
 ریزی سەروەت و کەرەسەى ھەرسکردنى خۆراکەوہ چونکە فارسی تا
 ماوہی پتر لە دوو سەد سال لە دواى ڕووخانى دەولەتى کوردە مادەکان
 و دەسەلاتى ھەخامەنشیہ کان بەرۆگری دەسەلات و ئاین بوو و
 ھەرچییەکی لە بارەى ئاین و دنیا لە ئافیسٹادا ھەبوو بە گوێرەى
 بەرژەوہندی خۇی گواستەوہ و لە گەل فارسی «پارسی» لەو ماوہیەدا،
 وەک عەرەبى و قورئان یە کسان بوون و ھیچ شا و میر و وەزیریک یا
 سەرکردە و پارێزگاریکى ناو دەسەلات و ھیچ موبەد و ھیربد و زوت و
 ئەتریات و کەسى تر لە پیاوانى ئاین نەبوو فارسی سەر بە دەسەلاتى
 شاھنشائى و ھەرچییەکی دەنووسى یا دەیگوت یا دەیخویند یا بە
 وانە دەیگوتەوہ یا جارێ بۆ دەدا، ھەمووی، پیاو و گوته و رێپۆرسم،
 ملکی فارسی کۆن بوون. تەنانەت دواى ئەوہى نەگەتییە کەى
 ئەسکەندەر ڕووی لە ھەخامەنشیہ کان کرد و خاوبوونەوہى شارستانەتى
 پارسی لە سەردەمى دەسەلاتى سلوکیدا لیکەوتەوہ و ھەرچییەکی لە
 دەسەلات و ئاینى کۆن مابوو بە شىوازی پارسی دارپێژران و بە شانازی
 پارسی دەژمێردران. ئەوجا نۆرەى پەھلەوى ھات کە زمانى دەسەلاتى
 ئەشکانییە کان بوو و تیکەلەییە کى پارتى «زمانى خوراسان، ولاتى
 ئەشکانییە کان» و ئافیسٹەیی پارسی «ھەخامەنشى» بوو و دەفرى بوو بۆ
 کەلەپوورى ئێرانى و ماوہى چوار سەدە رۆلى گواستەوہى دیت تا لە
 چارە کى یە کەمى سەدەى سینیەمى زایندا گەیاندىہ دەست فارسە
 ساسانیە کان و ماوہى چوار سەدەى پێش ھاتنى ئیسلام، فارسی ناوہنجى
 بووہ بەرۆگری ھەموو شارستانەتى ئێران.

ئەگەر لە سەر گێترانهوهی پرووختانی دەسهلاتی ساسانی بوهستین یا تا ئەو
 دەمە، دوو سەده دوای فەتحي ئیسلامی، که فارسی هێزی به بهردا
 هاتهوه به دوايدا بچين، ئەنجام هەر يەکیکه چونکه رەگهزی فارسی به
 خۆ و به زمانه فارسییه نوێیه که یهوه وهک نوێنهري شارستانهتی ئيران
 به بهرۆگري ئهو شارستانهتییه مایهوه و زمانی کوردیش تا دوای ههزار
 سالی بێ خاوهنی، له پرووی سیاسی و شارستانهتی و ئابوورییهوه نهیتوانی
 ململانیی زمانی فارسی له سەر میراتیکی ونبوو بکا که چرنۆکی
 دهسهلاتداری تیدا چيندرابوو. وهک چۆن کورد له گۆشه ی
 لهبیرچوونهوهدا مایهوه، «کوردی» ش وهکی خۆی، له پهناوپهستیوی
 پشتگوێخستندا مایهوه. له پرووی زمان و شارستانهتییهوه، به هیچ جۆری
 مهترسی لهوهدا نییه وهک دهیستین ههندی له میره کوردهکان دوای
 لهناوچوونی دهسهلاتی ساسانی ههستی ههسانهوهیان کردووه و وهها بووه
 که بهپیرهوهچوونی کورد بۆ ئیسلام و باور پێهینانی راستگۆیانه بێ و له
 پیناویدا قۆلی ههلمالیی و ئیسلام لهو باوهره دووری بختهوه که له
 رێپههسمه ئاینیهکاندا ئەوانه ی دهگوتهوه که سهراچاوهیان له ئافستاه
 بوو و به رهفتار و گوتهیش خواپههستی زهردهشتیان له بیر کردبوو و
 دووریش نییه به هۆی دابرا نی دوانزه سدهوه، میژووی خۆشی له بیر
 چووبی و به هۆی نهبوونی شوێنهواری نووسراوهوه که بهر چاوی کورد
 کهوتی پێ دهچی نهخوێندهواری ههموو کون و کهلهبهریکی له کورد
 گرتی چونکه پهیوهندی بهو ئهکه ئاینی و دنیاپیانوه نهبووه که له
 باره ی به نووسین و رۆشنیرییهوه بووبی و هیچ جینی گومان نییه که
 یادی مادهکان ماوه ی دوانزه سده له بیرهوه ری کورددا ماوهتهوه و له
 سەر زاران، له نهوهیه کهوه بۆ یهکیکی دی گوازاراوهتهوه له کاتیکدا له
 میژووی دانپندانراوی سهردهمی ساسانییهکاندا که پر له داستان، تهنها

ناوی شای فارسه کان و ئەشکانییه کان له سەر هیلێک هاتوو که بهردهوام له بهرزبوونهوه دابوو تا گه‌یشتۆته هه‌خامه‌نشیه کان و موبه‌د و هه‌ربه‌ده گه‌وره‌کانی وه‌ک: تن سر و ئازده‌مه‌هراسندان و هی دی. هه‌رچۆنی بێ، کورد له هه‌ر کاریکدا که په‌یوه‌ندی به ده‌سه‌لات و ئاین و میژوووه هه‌بووی. حسیبی بۆ نه‌کراوه و وه‌ک داروده‌سته‌ی شایه‌کان نه‌بێ قه‌ت ئاو‌ری لێ نه‌دراوه‌ته‌وه. په‌نگه‌ جاروباریک و له هه‌ندێ باری نا‌ئارامی و لاسه‌نگبوونی ده‌سه‌لاتدا که دوا‌ی ئەوه‌ی فارسی توانای خۆی به ده‌ست هه‌نایه‌وه رووی دابی، مه‌ودای نه‌فه‌سکی‌شان بۆ کورد به شیوه‌یه‌ک له شیوه‌کان ره‌خسابی، هه‌رچه‌نده له هه‌مان کاتدا، به هۆی نه‌بوونی ئاسایشه‌وه گه‌لی په‌ته‌تی و ناخۆشیشی به سه‌ردا هاتی، چونکه پێوانه‌کاری له چاره‌نووسی نه‌ته‌وه‌ییدا به شیوه‌یه‌کی گشتی به‌رده‌وامی و مانه‌وه‌یه به‌رانبه‌ر که‌ره‌سه‌ی قرتان‌دن و دابه‌رین و هه‌رسکردن، که له کاتی ئارامی و به‌هه‌تیه‌ی ده‌سه‌لاتدا بۆ ئەو به‌هه‌تیه‌ به‌رانبه‌ر به‌لا‌واز ده‌ره‌خسین، کاتی چ کێشه‌ی نه‌بێ و هه‌ر کاتی ویستی ئەو سه‌ره به‌هه‌نجینی که بۆ سه‌ره‌فرازی ئاو‌ر ده‌داته‌وه ده‌یه‌هه‌نجینی و که‌سیش ده‌ست نه‌خاته پێش ده‌ستی.

باسی ئەو لایه‌نانه‌ جێ ده‌هێلم که بۆ مانه‌وه یارمه‌تی کوردیان داوه، وه‌ک گه‌لیکی خاوه‌ن سیما و تایه‌تمه‌ندی و زمانی خۆی که ماوه‌ی 25 سه‌ده خۆی گی‌ف کردۆته‌وه و تووره‌ بووه و خۆشترین کاتی خۆی له‌و کاتانه‌دا دیوه که بشیوی و نا‌ئارامی هه‌بووه و چنگی ده‌سه‌لاتداری بێگانه له نا‌قه‌رگه‌ی شل بووه و ئەوه‌ش له پێشکه‌شکردنی واقعی زمانه‌که‌یدا، له گۆشه‌نیگای به‌رچاو‌روونییه‌وه له‌م گوتاره‌دا یارمه‌تیمان نادا. ئە‌گه‌ر سه‌ره‌نجی زمانی کوردی بده‌ین که پێناسه‌ و ده‌فته‌ره‌نفووس و جنسیه‌تی و وه‌ک پێست، گوشت و ئێسکه‌کانی دا‌پۆشیوه و ده‌یه‌پاریزی، سه‌رمان

لهوه سوړ دهمیتې که چوڼ وهک زمانیک به زندوویی ماوه توه و توانای
 گه شه کردنی هه یه و که ره سهی ته وای دربرینی هه یه و تویش به ره ی
 قامووس و ریزمان و په یوه ندی وای تیدان که بو په ره سهندن له پرووی
 رپوشنیری سهردهم ئاواله بی تا ته وهی به وپه ری بی لایه نیسه وه، له
 هه ندی جی نووسینه کوردیه کانمه وه بو عاره بی تاقیم کردو ته وه و له
 وهر گپرانې ته وهر برپانته ی که له مندالدانی میژووه وه پیوه ی لکاو،
 نارحه تی زورم هاتنه پیش و هانام بو لیکدانه وهی و اتا کانیان برد و
 سهر له نو ی د امر شتنه وه. ته وه خه سله تی ته و زمانانه یه که توانا و
 ره سه نایه تی یان تیدا به هیزن. ئیستا که گه یشتوینه ته سهرده مانیک ته و
 مزده یه ی پیه که گه لانی تیدا له ناو ناچن و هیممه تی نه ته وه کان ری
 نادا ته نانه ت جوړی گیانداره کانیش بفه وتین. ته گهر ری که وتی باش و
 به ختی یار ته وه بی که هندی کمان ماوه ی نیزی که ی دوو هزار و
 چوار سده سال له گه ل برا عاره به کانماندا ژیاوین و ته گهر هه موو ته و
 ماوه یه به خیریش تیپه ر نه بوو بی تیکه لیک خیر و شهر بووه و خیری
 له و شهره ی پتر بووه که هیچ میلله تیک نیه خوبه خوش ژیا بی،
 دوو چاری نه بوو بی. مافی خومان به سهر خومان وه هه یه و مافی
 عاره بی شمان به سهر وه یه تا ئامیزی برایه تی کورد و عاره ب بقوزینه وه و
 ئیمه ی قه له مبه ده ست به و ته ر که میژوویه هه ستین که له ته ستو ماندا یه
 تا به شه زه و تکراره کانمان وهر گرینه وه و دوا ی رپوشنایی رپوشنیری
 سهردهم، میراتی شارستانیمان وهر گرینه وه.

ته و سهرده مانه ی که به پشتشکاندن تیپه رین و به که رامه ت و بوون و
 زمان و زه مینی خومان نرخمان دا، مافمان ده دهنی و هه ست به و ته ر که
 ده که ین ئافیتستا بکه یه به لگه نامه و «تاپوی کوردی» و خاوه ندریتی
 خومان بو ههر وشه یه کی که له ئافیتستا دا هه یه و فارسی زه وتی کردووه

و له دادگای میژوودا دهستی به سهردا گرتووه، بسه لمینین. ئیمه خاوهنی
 تهو زمانهین که قسهی پی دهکهین و دهسبهرداری تهو وشانه نابین که
 هاوشیوه و هاوواتایان له فارسیدا ههیه چونکه تهو لیکچوون و
 هاوشیوهیه تهنها له زمانه ئیرانیه کانداییه به لکو له نیوان زمانه
 ئیرانیه کان و سانسکریتی و تهوان و زمانه کانی تهو روپاشدا ههیه که له
 سهرچاوهی هندوئه وروپی که وتوونه تهوه. تهو بنه مایه قه بووله داوا له
 داگیر که و زهوتکه برکری دهست له داگیر کراو هه لگري و بیداته وه
 خاوهنی خوئی نه که لایه نی تالانکراو ناچار بکا دهسبهرداری تهوهش بی
 که له لای ماوه تهوه و دهستی له بنی هه مانه وه پی ده برکری. ئایه کهس
 لهو جیهانه دا ههیه عاره بی داگیر کراو ناچار بکا دهست لهو وشانه
 هه لگري که هاوشیوهیان له زمانی داگیر که ردا ههیه، تهوهش بو
 رهواندنه وهی توومت و رازیوون به داگیر کاری؟ ئیمه خاوهنی زمانی
 خویمانین و هه رچیه کی له ئافیتسا و ئاینی زهردهشتدا ههیه په یوهندیان
 له گهل زمانی ئیمه نیزیکتره و له ویزدانی پیاویکی کورده وه هه لقولاوه و
 تهو نارازیوونهی که لاملینک ده ریده بری گوايه خو به ستنه وه به
 زه خیره یه که یه کلایه نه بوته وه، کاریکه رهت کراوه ته وه، چونکه
 رازیوون به وه راگه یاندنی خو به دهسته وه دانه و هیچ زمانیک نییه ئیستای
 یه کلایه کرایته وه، له کوته وه یه کلایه بوو بیتته وه و عاره ب و کورد و
 ترک و عه جه م له م لایه نه وه یه کسانن. نه ته وهی کورد ره گدا کوتاوی ناو
 ئیسلامه و باوه ری راستی ههیه و به دلسوزی خزمه تی قورئان و
 زانسته عاره بیه کانی کردووه و کهس لهو لایه نه وه پیشی نه که وتوته وه، تا
 تهو نه ندازه یه ی خوئی بیر چوته وه و وه که نه ته وه کانی دی دواي
 چاو کردنه وه و فره وانبوونی هیواکانی پیی خوشه زمانه که ی خوئی به
 زادی میژوویی خوئی دهوله مه ند بکا و به شی خوئی لی وه رگری، نه که به

زیادهوه، بهلکو هه‌ندئ به که‌میشهوه. قه‌یدی ناکا. وه‌ر‌گرتنه‌وه‌ی میرات له بارودۆخی کورددا وه‌ک وه‌ر‌گرتنه‌وه‌ی شویتنه‌واره میژووییه‌کانه جا په‌یکه‌ر بن یا هه‌یکه‌ل یا نه‌خش بن و مه‌به‌ستیش په‌رستن نییه به‌لکو رازاندنه‌وه‌ی خانه‌ی شویتنه‌وار و کردنیه‌تی به به‌لگه‌ی ده‌وله‌مه‌ندی میژوویی. که‌س بیرى له‌وه نه‌ک‌س‌ردۆته‌وه گای بالدار به‌و بیانووه تیک‌بشکینى گوايه شویتنه‌واری بته‌رستیه و که‌س له ترسی گه‌رانه‌وه به‌ره‌و بته‌رستی و خراپه‌کاری خۆی له ناوی لات و عوزه و مه‌نات و شه‌یتان لانه‌داوه. ئه‌و شویتنه‌وارانه‌ی که له فال‌گری و ته‌ستیره‌زانی ماونه‌ته‌وه نه‌بوونه‌ته هۆی قۆله‌ه‌لمالین بۆ له‌ناوبردنیان. ته‌نانه‌ت شیعی رپووتیش که ده‌کرئ ده‌ستبه‌رداریان بن، هه‌روه‌ها قسه له باره‌ی له‌شفرۆشییه‌وه له کتیباندا به ئه‌مانه‌ت پارێزراون چونکه زه‌خیره‌ی داهینان و جوان دارپێژراون نه‌ک بۆ دووباره‌بوونه‌وه‌ی فسادى. عاره‌بایه‌تی مافی خۆیه‌تی شانازی به‌و زمانه پێشکه‌وتووه‌وه بکا که خه‌لکی سه‌رده‌می «جاهیلی» قسه‌یان پێ کردووه و شیعیان پێ نووسیوه و قه‌شه و ره‌به‌ن به‌ شیوه‌یه‌ک په‌خشان و شیعیان گوتووه که له‌گه‌ل سه‌رده‌مه‌که‌دا نه‌گونج‌اوه. داواى مه‌حاله عاره‌بایه‌تی ناکرئ جاهیلی ناچار بکا به‌ جوړئ شیعر و په‌خشان بنووسن ئه‌بو زه‌ری غیفاری لێیان رازی بێ له کاتیکدا سه‌د ساڵ دواى جاهیلی بووه. ئارامی و سریانی ماوه‌ی چه‌ندین سه‌ده خزمه‌تی ده‌رباری فارسی و ته‌شکانی و رۆمانیان کردووه و زۆر له نووسه‌رانی شایه‌کان ئارامی بوون و به‌ هۆی مانه‌وه‌ی زۆری ته‌وانه‌وه له خزمه‌تدا، وشه‌ی ئارامی چوونه ناو نووسینی په‌هله‌ویییه‌وه و به‌ شیوازی په‌هله‌وی ده‌خویندرانه‌وه. ئه‌وه‌ش بووه هۆی دروستبوونی زمانیکی سه‌یر و ناوی «هوزقارش»¹ ی لێ نرا که له هه‌زار

1. پێ ده‌چێ ئه‌و زمانه له شیوه‌ی لینگوا - فرانکا بووبێ که زمانی که‌شتیه‌وان و جامباز و

وشه زیاتری له خو ده گرت. وشه ی تری ئارامی هه بوون شینوازی خویان
 پاراستبوو به لام نیشانه ی په هله وی له ریزماندا خرا نه سه ریان. ئه وه ی
 رووی دا و بو ی هه بی له وهش زیاتر روو بدا و که سیش ئارامیه کان
 تۆمه تبار ناکا و گومان ناخاته سه ر زمانی ئارامی و داوا ناکا ئه و وشانه
 لابه رن که بوونه که ر بو رابواردنی شایه کان. عاره بی به هیز و ده و له مه مند
 رینگر نه بوو له وه ی وشه ی ئارامی تیدا بن چونکه زمانیکی سامی بوو و
 له دوورگه ی عاره بییه وه هاتبوو. میله تان به و موسیبه تانه یان له گه لدا
 نا کرئ که هاریونی و دوا یی، دوا ی هارین له سه ر ناپاکژی سزای ناده ن
 و به ئیفلاس پینکردن پاک نا کریته وه. زمانی کوردیش که داوا ی مافی
 میژوویی و میراتی خو ی ده کا، له رووی هه سترکدرنه وه به بوونی خو ی و
 به ئاشکرا کردن و راپه رین دژی داگیرکردن نه ک پارانه وه و
 ده رۆزه کردن و سوو کایه تی یا ورووژاندنی گومان. من ئه مه ده لیم و
 کوردیکیش نه بووه هه ولی دای به زمانه کۆنه که ی پینه و په رو ی کرد بی
 یا له نووسیندا به «باز» و «به رسه م» خو ی هه لئابی و نه مبیستوو ه
 کوردیک شتیکی گوتبی و له ئاقیستای سویی وه ک شاعیریک به رانه ر
 ناوی «زه مزه م» پیش هه زار سال گوتوو یه تی:

فارسه کان له سه ر زه مزه م زه مزه میان کرد
 ئه وهش له باو پیرانی هه ره کۆنیانه وه یه

ئه وه ئامازه یه بو «سابور» له حه جه درۆکه یدا که به پینی ئه و باوه رهی
 که له سه ری راهاتبوو «زه مزه مه» ی کردوو. (ل 393 مزدیسنا و ادبی
 پارسی - قسه که ی له یاقوت و مه سعودیه وه وه رگرتوو ه).

بازرگانه کانی ولاتانی ده روهیری ده ریای سپی ناوه راست بوو و ولاته عاره بییه کان به
 ئیسپانیان ده زانی و فره نسییه کان به عاره بییان ده زانی و تیکه له یه ک بوو له وشه ی
 عاره بی و ئیسپانی و فره نسی. ح. ک

به‌لام رۆشنییری سهرده‌مانه‌ی کوردی له سهره‌تای رینگادایه له بواری به‌ستنه‌وه‌ی نوێیه‌وه به‌کۆنیه‌وه و پرکردنه‌وه‌ی به‌شه‌به‌شه‌ لیکدووهره‌کانی مه‌ودای میژووویی و پانتایی فره‌وانیان. هه‌تا ئیستاش میژووویه‌کی په‌سه‌ندکراوی کوردی نییه‌ قوتابی کورد بیخوینێ و له هه‌موو جیهاندا، ئه‌وه‌نده‌ی من ئاگادار بۆم، ریکخراویک نییه‌ ته‌کلێف کرابێ یه‌ک دڵۆپه‌ ئاو برژیتیته‌ سهر یه‌ک دانه‌ تۆوی هه‌موو رۆشنییری کوردی که‌ خه‌ریکه‌ هه‌موو نیشانه‌کانی رینگای نیتوان کۆن و نوێی بزر ده‌بن. خۆ ته‌گه‌ر کوردیک رووبه‌رووی ئه‌م کاره‌ بیه‌تیه‌وه که‌ له‌ به‌ر مه‌زنییه‌که‌ی سامی لی ده‌کرێ جگه‌ له‌وه‌ی مه‌ترسیداره‌ و به‌ کێشه‌ و سهره‌هێشه‌ی وایه‌ هه‌ممه‌ت ده‌با، له‌م هه‌موو جیهانه‌دا یه‌ک ده‌ست نابینێ ته‌له‌ قامیشیکی بۆ هه‌وادا تا له‌و زه‌ریا هاره‌ ده‌ربازی بکا که‌ سێ هه‌زار سالی نه‌بوونی و په‌رده‌ و ته‌می به‌ سهردا دراوه‌، که‌ نیازی وایه‌ لینی بپه‌ریته‌وه‌ و بگاته‌ که‌ناری ئاسووده‌یی. له‌ رووی ناڕه‌حه‌تی په‌رینه‌وه‌وه‌ بۆ که‌نار له‌ تاقیکردنه‌وه‌ی خۆم ئه‌مه‌ت بۆ ده‌گێرمه‌وه‌:

یه‌کی له‌ رۆپه‌رسمه‌کانی ریزی ئاگر لای زه‌رده‌شتیه‌کان ئه‌وه‌یه‌ نزاخوین چله‌داریکی «به‌رسم»ی به‌ ده‌سته‌وه‌ بێ (تا ئیستا زاناکان پیناسه‌ی ئه‌و دره‌خته‌یان نه‌زانیوه‌، پیم وایه‌ من له‌ نووسینیکدا ناساندوومه‌)... پانایی هه‌ر چلێکی، ده‌بی هه‌نده‌ی ده‌نکه‌ جۆیه‌ک بێ. ئه‌م ده‌نکه‌ جۆیه‌ش ناوی له‌ ئافیتا هاتوو «yava یه‌قه‌» و وشه‌که‌ به‌ پیتی یاساکانی ده‌نگگۆڕین گۆراوه‌ و بووه‌ به‌ «جه‌و» له‌ فارسیدا و «جۆ» له‌ کوردیدا و وشه‌ی «یه‌قه‌» له‌ بنه‌رتدا هه‌موو دانه‌وێله‌یه‌ک ده‌گه‌یه‌نێ نه‌ک جۆ به‌ ته‌نها. له‌م بابته‌ شاراوویه‌ زه‌ینم بۆ وشه‌یه‌کی تیکه‌لی کوردی چوو ئه‌ویش «دانه‌وێله‌»یه‌. یه‌که‌م به‌شی دانه‌ی دانه‌ و به‌شی دووه‌می که‌ره‌سه‌ی بچوو ککرده‌وه‌یه‌. مایه‌وه‌ به‌شی ناوه‌راست «وێ»

که هه مان «yava یهفه» یه و که وتوته ژیر کاریگه ری دهنگی ناوچه کانی کورد و «ف» یان تیدا ده بینه «و» و وه ک چۆن یونس ده بینه وینس و یۆنان ده بینه ویتان، ئه ویش پیش «ی» ده که ویته وه. له بری «یۆله» گوتوو یانه «وئ له - وئله» و ناوه کهش ئاوه ای لی هاتوو: دانه یۆله بۆته دانه وئله.

ئه وهی که پتویسته لیهره دا پروون بکریته وه ریزی ئاگره لای زهرده شتییه کان که خودی «نوور» ه و ده شلیم که ریزگرتن په رستن نییه. گا و ئه سب و مه ریش له ئافیتا دا ریزیان هه یه و ته نانه ت «گوسپه نده» که وه ک ناو له مه ر نراوه واتای گیاندار ی پیرو ز ده دا و واژه ی سپه نته خو ی سپه نتمانی لی که وتوته وه که به زه ده شت ده گوترا. ئه وه شی بو زیاد ده که م که ئافیتا وشه ی ئاته شگه ی تیدا نییه که واتای خانه ی ئاگر بدا چونکه ئه و وشه یه له داهیتانی سه رده مه کانی دواتره. رهنگه زه وی پیروزییه کی زیاتری هه بووی و پیسکردنی یه کی بووه له تاوانه گه وره کان و که فاره ته که ی پیاوی به هیلاک ده برد.

له ماندوو بوون له هه لکۆلینی وشه دا، فه رموو ئه وهش یه کیتی تر یه کی له واتا کانی وشه ی «var» ی ئافیتایی ده رهاویشته. دوا ی ماوه یه کی زۆری ژانی بیر کردنه وه، سه رنجم بو «کردار - فיעل» یکی کوردی چوو که له سی بهش پیکهاتوو ئه ویش «هه ل - ئا - ورد» یه و «ن» ی سه رچاوه شی به دوودا دئ و له شیکردنه وه دا «د» ه که ی لاده که وئ و جیه که ی هه میشه یی نییه. به شه نه گۆره که ی «وار» ه. به لام «هه ل» پیسگره، هه روه ها «ئا» که وتوته پیکهاته ی «کردار» ه وه (ل 86 فرهنگ ایران باستان) «کردار» ه که به گشتی هه لبژاردن و

جیا کردنه وه دهدا و دهر کهوت ره گی «کردار» له «وار» دا له کرداری
تیکه ل «هه ل ئاوردن»، var خویه تی که له ئافیتسادا «ف» بۆته «و»
ئه وهش به پیتی دهنگگۆر کی له زمانه ئیرانیه کاندای.

ئه وه دوو وشه یه له وه دوو نموونه یه ی سه ره وه دا به واتا هاوتایه کانیان
له گه ل واتیاندا له ئافیتسادا، ویتنه یان له فارسیدا نییه و ته نها ئه نجامی
خزمایه تی نیتوان ئافیتستایی و کوردیه. به لام var له یه کی له واتاکانی
تریدا ده کاته «سوورانه وه، بزواتن» و کوردی و فارسی له ویدا و به و
واتایه پیکده گن، ئه وهش دوا ی ئه وه ی «ف» ی فارسی له سه ره تایدا به
پیتی ده ستووریکی دهنگگۆرین گۆراوه و بۆته «گ» و ئه و جا «گهر».

له گه ل ئه وه شدا شیوازی وشه که «var» له کوردیدا ماوه ته وه و ئه گهر
بکریته «وهر» نیزیکتره، که له زۆر بواری به کارهیتاندا واتای خولانه وه
یا شتیکی وه ک خولانه وه دهدا. ئه وهش پروونه که «و» له «ف» وه
نیزیکه چونکه هه ردووکیان پیتی لیتون.

ئافیتستا که خاوه نی گه لی دهر گای کراویه به پرووی زمانه ئاریه کاندای به
گشتی، دهسته خوشکی سانسکریتیشه و ههر ئه وه تا دایک یا دایانی
فارسی کۆن و به هله وی نییه و به رای ئیمه سه رچاوه ی کوردیشه و
هیچ زمانیکی ئاریایی یا شیوه زاریکی ئه و زمانانه نییه له په یوه ندیی به
ئافیتستاوه خالی بی مه گهر کۆنی و ماوه ی دوور و دریتزی لیکدا بران ئه و
په یوه ندیانه ی شار دیتته وه، ئه وهش ری تی ناچی. مه ودای فره وانکردنی
ئه و لایه نانه نییه چونکه ههر یه که یان دریتزایی و پانایی و قوولایی و لقی
تیکئالا و لیکدا برای خوی هه یه و چار نییه ده بسی ده ست له
هه ندیکیان هه لگرن تا له کاتیکی له باردا بگه یه نه کۆتایی بابه ته که.

ئەم زمانە، سێ پلەى تايهەتى هەيه و هەر يەكەيان خەسلەتى زۆر و جياوازی هەيه:

يەكەم پلەى، ناوى فارسی كۆنى لى نراوه كە ناويكە زانا پسپۆره كانی بواى بابەتە ئيرانيەكان بۆ ئاسانکردنى بابەت و ڕەچاوکردنى هەر يەكە لەو پلانە لە ڕووى ريزمان و دەستوورى زمانهوه لە سەرى پیکهاتوون و مەبەستیش لەو ناوچانە بووه كە دانیشتوانى، لە باشوورى ڕۆژهەلاتى ئيراندا، بە فارسی قسەيان کردووه و لە ڕووى ئاسایشهوه حکوومهتى ناوچهيان هەبووه و سەر بە میدیه كان بوونه تا ئەو کاتەى کۆرشى کورى ئەرشام پيگەيشت و مادەکانى تیکشکاند و لە ناوهراستى سەدهى شەشەمى پيش زاین ولاته كەيانى خستە ژير رکیفی خۆیهوه و دواى ئەوه خۆى بووه شاهانشا. پاشماوهى زمانى ئەو گەلەش لە کۆنهواره ئيرانيەکاندا كە شایه كان بە جيان هينشتوون، لە چوارسەد و شتى وشە پیکهاتووه كە لە وشەکانى ئافىستاوه نيزيكن بەلام جياوازيشيان ئەوهەندە هەيه كە بە دوو زمانى سەربهخۆ دابندرین. كۆنترین شتى كە لەو زمانهوه بۆ زانا ئيرانناسه كان مایتهوه دە دىرى نووسراوه لە سەر پارچه زیریک كە بۆ سەردهمى «ئاريا رهمەن» دەگەرپتهوه كە باپىرى کۆرشى گەوره بووه و سالى 610 ی پ ز حوکمه كەى دەستى پى کرد.

ئەوهى لە شویتەوارى ئەرشامى باوكیهوه «باوكى كۆرش» مایهوه چوارده دىر بوو كە ئەوهش لە سەر پارچهیهك زیر نووسرابوو. شایه كانی دى شویتەوارى جياوازی وشەيان لە دواى خۆيانهوه جیهیتشت كە زۆربهى هی داریوشى گەوره بوو كە برازای كۆرش بوو و لە 510 ی

پ ز تا 485 ی پ ز دهسه‌لاتی هه‌بوو و کوتایی تهو ماوه‌یه‌ش به‌وه هات که ته‌سکه‌ندهر سالی 331 ی پ ز دهستی به‌سهر چه‌قی دهسه‌لاتدا گرت و ته‌وجا پله‌ی دووهم دهستی پی کرد که سیمای که‌می نائاشکرایه چونکه دهسه‌لاتی سلوکی هات و گه‌شه‌کردنی فارسی کۆنی راگرت و کاری بۆ بلاو‌کردنه‌وه‌ی فهره‌هنگی هیلینی (گریکی) کرد.

له‌ ناوه‌راستی سه‌ده‌ی سێیه‌می پێش زایندا ته‌شکانیه‌کان، دهسه‌لاتدارانی پارتیه‌کان به‌سهر سلوکییه‌کاندا سه‌رکه‌وتن و په‌هله‌وی (به‌دگۆرانیکه‌ له‌ په‌رته‌وییه‌وه هاتوو) بووه‌ زمانی فهره‌هنگ و دهسه‌لات له‌ ئێراندا. په‌هله‌وی، دوو شیوه‌زاری هه‌بوون، یه‌کیکیان باکووری که‌ زمانی دهسه‌لات و ده‌ربار بوو، دووهمیان باشووری رۆزاوایی هاوسای پارسی بوو و له‌ نووسینی باشووریه‌کاندا وشه‌ی «په‌هله‌وانیک» هاتوو بۆ ئاماره‌کردن به‌ په‌هله‌وی باشوور ته‌وه‌ش له‌ درێژه‌بیژییه‌کدا که ئێره جیتی نییه‌ و باسی ده‌رکه‌وتنی «مانی» ده‌کا که 215 ی پ ز له‌دایک بووه‌ و هه‌روه‌ها ئایینه‌ نوێیه‌که‌ی و ته‌و زمانه‌ی پینی نووسیوه‌... به‌لام فارسی ناوه‌نجی به‌ گه‌یشتنی ساسانیه‌کان به‌ دهسه‌لات و نه‌مانی دهسه‌لاتی ته‌شکانیه‌کان، له‌ سالی 226 ی پ ز، دهستی پی کرد. فارسی کۆن له‌و ده‌مه‌دا، واته‌ زمانی سه‌رده‌می هه‌خامنه‌شی، دوا‌ی رووخانی ده‌وله‌ته‌که‌یان له‌ سالی 331 ی پ ز، له‌ نووسیندا نه‌مابوو و له‌ سه‌رده‌می ساسانیه‌کاندا به‌ گۆرانکارییه‌کی زۆره‌وه‌ ده‌رکه‌وت و له‌ راستیدا، له‌ سه‌ر شینوازه‌ کۆنه‌که‌ی به‌ مردوو داده‌ندری و ئیدی ژبانی به‌ به‌ردا نه‌هاته‌وه‌. «پارسیک» به‌و فارسیه‌ ده‌گوتری که‌ له‌ سه‌رده‌می ساسانیدا به‌کار هێندراوه‌ تا له‌ فارسی کۆن و فارسی تازه (کتییی زبان فارسی به‌شی دووهم) که‌ له‌ سه‌ده‌ی چواره‌می کۆچییه‌وه‌ ده‌ست پی ده‌کا، جیا بکریته‌وه‌.

نازانین ئەگەر دەسلەلاتی دەولەتی هەخامەنشی مابایە، فارسی کۆن بە چ
 شیوەیە ک پەرەیی دەسەند، بەلام پێی ئی دەچی بوونی حکوومەتیک کە
 زمانیک لەو زمانانە و هەرچی دارشتن و وشەیی هەیه لە نووسینی
 کاروباری رەسمی و ئایینی و ئەدەبیدا بەکار بینیی، خوازیاری
 بەردەوامبوونی دەبی و پارێزگاری لە رێستە و شیوازیشی دەکا، بەلام
 دەولەتی هەخامەنشی لەناوچوو و زمانی فارسی کۆن تەنھا بوو زمانی
 ئاخاوتن و ئەو خەسلەتەکانی تیدا نەبوون لە گۆرانکاری گەورە بیپارێزن
 کە بە سەریدا هات و دوایی لە گەل داهااتوویدا بەراورد دەکرا.
 ئەگەرچی پێکھاتەکانی لە نووسیندا لەناوچوون و ئایستە لە
 شوێنەوارەکاندا دەرئەووتوون، زمانی پەهلەوی کە بوو زمانی رەسمی و
 ئەدەبی رەواجداری ناوەراستی سەدەیی سێیەمی پ ز تا یەکم چارەکی
 سەدەیی سێیەمی زاینی و بە زمانی ناوەنجی ئێرانیەکانی ئەو ماوەیە
 دادەندری و بە فارسی کۆن دەچی و پردیکە لە نیوان فارسی کۆن و
 نویدا و دەشی بکریته پێوانە بو ئەو گۆرانکاریانە کە لە سەردەمی
 سلوکیەکاندا بە سەر فارسیدا هاووێژ دەکەوتنی یەکم نووسینی
 پەهلەوی کە شوێنەوارناسان دەستیان کەوتوو، گواهی پەهلەوی
 بەردەوامی فارسی کۆنە لە گەل هەندی چاوپۆشیدا، بەلام ئیمە لێرە، لە
 ئاستی پەهلەویدا ناوەستین، بەلکو ئەو مەودا کاتیە دەبرین و دەگەینەو
 سەرەتای ساسانیەکان تا بزاین چ گۆرانکارییە ک قەوماوە، بگرە زیاتر
 دەروێژ تا دەگەینە فارسی تازە تا بە گوێرەیی دووری نیوان فارسی تازە
 و کۆن بروانین چونکە نیگامان لەو بەراوردکاریانەدا هەلسەنگاندنی
 نێزیکایەتی و دووری نیوان زمانی کوردی و زمانی ئافیسە و زانیی
 پەلەندی نیوانیانە، ئەوەش بە گوێرەیی بەراوردی مەودای مەزەندە تا
 دەگەینە ئەوەی چ گۆرانیک لە نیوان فارسی کۆن و نویدا روویداو، کە

یهک زمانن و په یوهندی نووسین و ټایین له نیوانیاندا بهردهوام بووه و چندين پله لهو په یوهندیه چاوه روانکراوهی نیوان ټاڅیستا و زمانی کوردی به هیتر بووه، که ماوهی دهیان سده شتوازی نووسینی نه بووه و ده ولتهی نه بووه و په یوهندی سهرپه رشتیکردنی به ټایینی زه رده شتییه وه نه بووه و جگه له نیزیکیه تییه کی بوم ماوهی له ریسی ټهوانه وه که به کوردی قسه بیان کردووه له سهرده می میدیه کانه وه، هیچی تری نه بووه.

زور به داخه وه م که دهرخستنی ټاستی جیاوازی نیوان فارسی کون و تازه له پرووی که له پوور و ریزمانه وه زور زه حمه ته چونکه بابته که ده بیته چنده به شیکه وه و که ره سه کانی ټاخاوتن، له ناو و کردار و پیت و که ره سهی وابه سته یی و هی دی پیکدین و به ټاسانی شویتینیان ه لئاگیرئ بؤ که سانی نه بی که شتی لهو زمانه ئیرانیانه بزائن. ژماردنی شتوازه کانی ناو له فارسیدا سوودی نییه تا بیانز میترین و بلتین حهوتن:

1. کائی 2. آئی 3. وابستگی 4. رائی 5. بائی 6. نازی 7. ټه ندري و له گه لیشیاندا شتوهی ناو ده گورئ و چی دی له فارسی نویدا ټه وه نییه.
- چ سوودیش له ودها نییه دواي جیناو و فرمان و بارودوخه جیاوازه کانیاں بکهوین و بزاینن له فارسی نویدا و له بواړی شیکردنه وه و لیکدانه وه وه چیان به سهردا هاتووه و ټهم دریژه پیدانه بؤ که سانیک سهرنجی ټه زمانه ی نه دابی ههر سهره ټیشه ی به دواوه یه. له بهر ټه وه وام پی چاک بوو به وهنده واز بیتنم که ناو حالته ی تاک و جووت و کو و نیر و می و بی لایه نی هه بووه و بونیه و کوتایی له شیکردنه ودها به گویره ی جیه که ی له رسته دا ده گورآ و هه موو ټهوانه ش له سهر فارسی نوئ بهنده و جووت و ره گهزی بی لایه ن و جوداوازی ره گهز له پرووی زمانه وانی شیکردنه وه ی رسته وه نه مان و وشه کانیش ودها گوران ټه وه ی زور له سیمای کون و نویان ورد نه بیته وه نایانناسیته وه و لیره دا

نمونه‌یه‌ک له سهر فارسی کۆن بۆ خۆیتەر ده‌هینمه‌وه و دوایی
شێوه‌که‌ی له فارسیدا دینمه‌وه تا بزانی چ گۆرانکارییه‌ک، که زه‌ینی بۆ
ناچێ، پرووی داوه‌:

ئه‌مه‌ رسته‌یه‌کی کۆنی هه‌خامه‌نشیه‌ که بۆ سه‌رده‌می داریوش (521 و
485 پ ز) ده‌گه‌رپته‌وه‌:

داره‌یه‌وئوش. خایه‌شه‌ی. وه‌زه‌ره‌ک. خه‌شایه‌شه‌. خشایه‌نسیه‌ نام.
خشایه‌نیه‌ ده‌هیو نام. فیشتاسپه‌ یه‌هیا. بوسی. هه‌خامه‌نشی ئاتی.
داریه‌وئه‌ش...

ئه‌مه‌شیان له فارسی نوێدا: داریوش. شاه‌بزرگ. شاه‌شاهان. شاه
کشورها. پسر گشتاسپ. هخامنشی. گوید. داریوش..

واتاکه‌شی: داریوش. شای گه‌وره‌. شای شایان. شای ولاتان. کوپی
فیشتاسپ. داریوش ده‌لێ..

له‌ پرووی به‌راوردکارییه‌وه‌ ده‌لیم وشه‌ی «ئاتی» کۆن «گویه‌د» ی نوییه‌.
دوای ئه‌و ده‌قه‌ قرتاوه‌ وشه‌ی «خه‌شه‌م تی» دێ که له‌ دوو به‌ش
پنکه‌ها‌تووه‌، یه‌که‌میان «خه‌شه‌م» ه‌ که‌ وینه‌یه‌کی
گۆراوی «خه‌شایه‌شی» یه‌ که‌ چوار جار ها‌تووه‌ و واتای «شا»
ده‌گه‌یه‌نی. دوومیشیان «تی» ه‌ که‌ که‌ره‌سه‌ی گۆرینی ناوه‌ بۆ ناوی
واتایی و واتای هه‌ردوو به‌شه‌که‌ ده‌بیته‌ «خاوه‌نداریتی شاهانه‌». ئه‌م
پاشگه‌ به‌رانبه‌ر «تات» ی ئافیشتاییه‌ و وه‌ک گوتم که‌ره‌سه‌ی ناوی
واتاییه‌ و له‌ کوردیدا په‌ره‌ی سه‌ندوو و بوته‌ «ایه‌تی، ئه‌تی، تی» و
بزوتی «ه‌» پیش ئه‌وه‌ی دوایان ده‌که‌وێته‌وه‌. ئه‌وانه‌ هه‌موویان ناوی
واتان و وشه‌ی گونجاو پیشیان ده‌که‌وێ و ئه‌گه‌ر وشه‌که‌ «خه‌شم تی»
بێ له‌ کوردیدا ده‌بیته‌ «شایه‌تی» به‌لام له‌ فارسی نوێدا

دهیته «شاهی» ته و هس به زیاد کردنی «ی» له کوتایی وشه که دا که کورتکراوهی «یه» ی په هله و ییه و فارسی له وه زیاتری نییه که ره سه ی واتای ناو بی. بهو شیوه یه پاشگری «تات» ی ئافیتسای له فارسی کوندا بۆته «تی» و له کوردیدا چالاکانه و زیربوندوو و به شیوازی هه مه جوړ ده رده که وئ و له فارسی نویدا مردوو ته که رچی کورد نووسینی له ته زه له وه نه بووه. تو بلنی فارسه کان ته که ر بزانن پاشگریان له زمانی ئیمه دا ماوه ته وه، داوای نه که نه وه؟ بۆچی نا؟ ده رفه تی ته وه هه یه گومان له وشه کانمان بکری!

ته که ر خویته ر بۆ وه ر گێرانیکی نوئی ده قیکی کونی فارسی بکه ریته وه، ده بینی خواهنی کتیی «تاریخ زبان فارسی» وشه ی «شه هریار» ی له جیی «خستم تی» بۆ ئاماژه کردنی خواهن داریتی داناوه و وا چاکتر بوو «شاهی» دابنی چونکه «شاه» وشه یه کی په ره سه ندووی «خشایه شی» یه. به لام «شه هریار» له «شهر: واتا شار» و «یار به واتای خواهن» دی و هه موو و اتاکه دهیته «خواهن شار». شاریش له کوندا «خستره» بووه و بۆ «شهر» ی فارسی و «شار» ی کوردی گۆراوه. وشه ی «خستره پاوهن» یش به واتای پارێزگاری شار داتا شراوه و دوا یی بۆته «شه ربان» و له کوردیدا «شاهربان» به ناو و واتاوه ده گوتری و ته که ر وشه یه کی قامووسی به کار به یندرئ ده بیسته «شاهروان». «خستره باون» له یونانی کوندا بۆته «ساتراب» به واتای ده سه لاتداری ناوچه له لای فارسه کونه کان. له درێژه پیدان داوای لیبوردن ده که م و هیوام وایه سوودی بووی.

فارسی، به فره وانیی ده سه لاتیه وه له زۆر ناوچه ی ئاسیا و بۆ ماوه ی دوو رو درێژ بووه به روگری گه و ره ی ئافیتسا و ئایینی زه رده شتی و توانی له زۆر ولاتا ره گی قوولتر داکوتی تا بۆته زمانی خه لک و ولات. لیته دا

مه به ست له زمان وشه کانی نییه چونکه له کونه وه مولکی هه موو
 گهلانی ئیران بوونه و تهو هشی تیدا ئافستای بوو راست و دروست
 تهو هیه که که له پووری کورد یا که له پووری نیوان کورد و نه تهو هیه که
 بووه که ئیستا شوینه واری دیار نییه. به لکو مه به ست له دارشتن و
 ده ستوور و زانستی زمان و شیکردنه وه یه تی چونکه فارسی جیتی زور
 زمانی تری گرته وه که مهرجی بوونیان نه ما و هندی جار بزر دهن و
 هندی جار شوینه واریان له فارسیدا ده رده که وی. فارسی بووه یه کی له و
 دوو زمانه ره سمیه یی ته فغانستان و ماوه ی چهن دین سه ده زمانی
 ته دهب و دهرباری باکووری هندستانیش بوو و زمانی به شیکری گرنگی
 تاجیکی و لایه نگرانیان بوو و هه تا ئیستاش وایه. فارسی له سه رده می
 ساسانیه کانه وه که ره سه ی په هله وی بوو و په هله ویش له سه رده می
 ته شکانیدا به رورگری فره هنگی هه موو ئیران بوو و تهو زمانهش بوو که
 ئافستای پی شرح ده کرا و ده قی ته دهبی پی دهنووسرا و له نووسینی
 ره سمیدا به کار ده هیندرا. سه یر له وه دایه که «رهنگه زهره ر قازانج بی»
 به شیوه ی خو ی و به پیچه وانه شه وه دهر کهوت «رهنگه قازانج زهره ر
 بی» تهو هس له و زمانه دا که دراوسینی فارسی بوون و په یوه نندیان پیوه
 هه بوو و له هه ر کوئییه کی حکوومه ت و نووسین و ناوه ندی شارستانه تی
 گه وره ی ناوچه کان له و سه رده مه کۆنانه دا بوو پی، فارسی جیتی زمانی
 خه لکه که ی گرتوته وه و «قازانجی زهره ر به خش» بووه. به لام کوردی له
 دوا ی له ده ستدانی ناوه ندی ده سه لات «هه مه دان» بو هه خامه نشیه کان،
 به هو ی دووریه وه له ناوه ندی ده سه لات وه و نه بوونی نووسین و
 ناوه ندی شارستانه تی گه وره له داگیرکاری زمانی فارس دهر باز بوو
 و «زهره ر که ی به سوود بوو». تا ئیستا باس باسی زمانه نه ک
 چاره نووس و مافی نه ته وایه تی، چونکه کورد له پاریز گاریکردنی

زمانه که یدا زۆری له زهمین و خوین و خوشیه کانی ژیان و مهرجه کانی شارستانه تی له دهست دا له کاتیکدا تاجیکی خاوهنی له زهت و خاک و کیانه، ههر وهها ئه فغانی و هندی باکوور. لهم گۆشه نیگایه وه کوردی شاره زای پرووداوه میژووویه کان زیاتر به زمانه که یه وه وابسته ده بی و بو فارسه کان دهسبهرداری هیچی نابین. بو فارسه کان، دهستان له ههمه دان هه لگرت که چه قی دهسه لاتی کورد بوو له هه ندی له سه دهی شه شه می پیش زاین و چند سه دهیه کی پیشتر. دهستان له پرووبه ری به رینی تریش به ردا، ته نانه ت ئه ولیا چه له بی که پیش سی سه ده به ر له ئیستا هه ندی شویتی له ولاتی کورد دیوه، ئیستا سه د کیلومه تر له نیزیکتترین خاکی کورده وه دووره. ههر وهها به شایه دی هه ندی له برا کورده کانی ئیرانمان که تا پرووخانی محهمه د رهزا په هله وی له عیراق په نابهر بوون، دهستان لی به ردا و دهستان له دهسه لات و خوشی و حه سانه وه و ئاسووده یی و هه موو شتی به ردا و ئهم دارشته کوردیه نه بی که به زارماندا دی به هیچ شتیک تۆله مان بو نه کراوه ته وه و به و غایه له و گومانانه ی ده وریشی دهسبهرداری نابین.

گوتمان فارسی بووه به روگری هه موو که له پووره ئیرانییه کان ئه وهش به گه یشتنی ساسانیه کان (226 پ ز). خوینه ر سه ری له وه سور ده مینی که که له پووری ئیرانی هه مووی بو فارسه کان، زمانی دهسه لات گوازارایه وه به لام دوا ی ئه وهی له هۆکاره میژووویه کان ورد ده بیینه وه، ده بی هۆیه که ی بخه یه پروو. نموونه یه کی به رده ستان له و بواره دا هه یه که دوو کهس نییه له سه ری یه کرا نه بن، ئه وهش ئه وه یه تور که عوسمانیه کان دهسه لاتیان له زۆربه ی ولاته ئیسلامیه کاندایه گرت ه ده ست و خو یان به پاریزه ری ئیسلام دانا و خه لافه تیان کرده پشتا و پشت و داگیر کردنی ئیسته نبوولی پایته ختی بیزه نتی مه سیحیش ناوه ندی

دەسەلاتیانى بەھیزتر کرد و کردیانە بەلگەى دروستىي رتياز و
 خەلافەتى خوڧيان، ليرەدا باسى ئەوانە ناکەين. لەگەل ھەموو ئەوانەشدا،
 ھەک ئاقىستا گوازارايەو ھە لای فارسە ساسانىەکان، کەلەپوورى ئىسلام و
 زانستى قورئان نەگوازارانەو ھە لای عوسمانىەکان. ئەوھش دوو ھۆى ھەيە
 و پتيويست بە ھۆى ستيەم ناکا: يەکەميان ئەوھيە ئىسلام بە جلوپەرگى
 عارەبىيەو ھەتەوھى عارەبى لە دواو ھەبوو کە خواوھنى قورئان و
 پتيەمبەرى قورئان ھەبوو و ھەرگيز بوو عوسمانىەکان ھەلنەکەوت
 نوپتەرايەتى عارەب بکەن و عارەبايەتى ھەرس بکەن و بيخەنە
 کەلەپوورە نەتەوھيە فشوڧولەکەى خوڧيانەو ھە. ئەو نەھەنگە زلە بە
 ھونەرى عارەب و زانستى ئىسلام گەورە ھەبوو و ھەموو ئەو ماسييانەى
 قووت دان کە لە ناو زەرياي ئەو ھونەر و زانستەدا ھەبون. زۆرى نەمايوو
 پتيچەوانەى ئەو ھەبقەومى ئەوھش تەوانەوھى عوسمانىەکان ھەبوو لە ناو
 ئىسلام و عارەبايەتيدا. ليرەدا قسەيەکم بير ديتتەو ھە کە بەر لە پەنجا
 سال خويتدووھتەو ھە، قسەکەش ھى مامۇستاي نەمر مستەفا سادق
 رافعى ھەبوو لە بارەى رۆشنپيرى عارەبىيەو ھە لە ناو ميللەتە موسولمانە
 ناعارەبەکاندا و دەلي ئەو ولاتەى تەنھا عارەب ھوکمى بکا عارەبى بوى
 دەبيتە کەرەسەى رۆشنپيرى و باوەر، لە کاتیکدا، لە ميژووى کوندا خيئلە
 جەرمانىەکان شارى رۆميان داگير کرد کە پايتەختى ئيمپراتوريای
 رۆمانى ھەبوو، دەسەلاتيان گرتە دەست بەلام نەيانتوانى زمان و
 فەرھەنگيان بە سەردا بسەپتن، بەلکو بە پتيچەوانەو ھە، چونکە زمان و
 فەرھەنگەکەيان لە چاو رۆمانەو ھە لاواز ھەبوو. قسەيەکى لەو بارەيەو ھەيە
 و لە زەينمدا ماو ھە: «لەرزی ميژوو گرتبوونى و لە ناو رۆمانيدا
 کەوتبوون». خو ئەگەر ھيزى باوەرئى ئىسلامان خستە سەر
 کەلەپوورى عارەب و زمانى عارەبى، قسەى ئەو مامۇستا نەمرە دەبيتە

سەرەتایەکی باش بۆ ئەوەی باوەڕ بێنین ئەگەر تەمەنی عوسمانیەکان درێژتر بواوە تا ئەو دەمەى عارەب دەسەلاتى کۆنى خۆيان بە دەست بهێنایەتەوه، مێژوو خۆى دووبارە دەکەردەوه. شتیکی وەک تەوانەوهى جەرمانى لە پۆمانیدا، لە کاتى لاوازبوونی عارەبدا پرووى نەدا و شتیکی لەو بابەتە، تەوانەوهى تورک و فارس لە عارەبدا، لە سەرەدەمى عەباسیەکاندا پرووى دا ئەگەرچی بە سەریدا زالیش بيوون. دوورى سولتانی عوسمانى لە ولاتى عارەبانەوه جوړه پارێزگارییه ک بوو بۆ ئەوهى نەتوتتەوه و ئەوەش هاشا هەلناگرى.

هۆى دووهم ئەوەیە زمان و کەلهپوورى نەتەوايەتى عوسمانییهکان لە بناغە و بنەما و سروشتەوه جیاوازی لەگەڵ کەلهپوورى سامیدا بە گشتى و عارەبیدا بە تايبەتى هەبووه چونکە عارەبى زۆر بەهێز بوو و بۆ تورکی دراوسێى عارەب زەحمەت بوو پێرەوى دوورودرێژی عارەبى بە راستى بگرێ ئەوەش لە بەر پروونی عارەبى و شیکردنەوه و پەوانیێژی قورئان، هەندێ لەو تورکانەى کە لە ناو عارەبدا ژيان، تەوانەوه و سەرچاوهى خۆيان لەبەر کرد. جیاوازی کەلهپوور، لە دوو پرووهوه کاریگەریی گەردەبەری هەبوو: لێنەگەرا حوکمکراو لە ناو دەسەلاتداردا بتوتتەوه و لێنەگەرا دەسەلاتدار لە ناو حوکمکراودا بتوتتەوه. ئەوهى بە سەر جەرمانیدا هات، بە سەر تورکدا نەهات.

بەلام کەلهپوورى ئێرانى کە سەرچاوهکەى ئافىستا و زمانەکەى بوو، پششى چۆل بوو و کەس نەبوو بپارێزێ و بپگرتە خۆى. وەک گەلیکی بێ پەرژین هەرچی دەهات خۆى پێدا دەکرد. هیچ سەیر نییه فارسی دەستى بە سەر کەلهپوورى هەموو ئێراندا گرتبێ، لە دەسەلاتى ئەخمینییهوه تا دەگاتە ئەو دەمەى ئەسکەندەر بە سەریاندا زāl بوو و دواى پرووخانى ماد و گەیشتنى ئەوان بە دەسەلات، کەس نەبوو بۆ

خۆی پارێزگاری له ئافێستا بکا. ئەوەش سەیر نییه پەهله‌وی، دواى شکستی سلوکیه‌کان به‌رانبه‌ر ئەشکانیه‌کان که‌ خاوه‌نی پەهله‌وی و به‌رۆگری ئافێستا بوون ده‌ستی به‌ سەر که‌له‌پووری ئێراندا گرت و جگه‌ له‌ ئەشکانیه‌کان که‌س له‌ ئارادا نه‌بوو. دواى ئەوه‌ی فارسه‌ ساسانیه‌کان ئەشکانیه‌کانیان ڕووخاند، ئەوەش سەیر نییه‌ فارسی ده‌ستی به‌ سەر که‌له‌پووری هه‌موو ئێراندا گرتبێ چونکه‌ که‌س نه‌بوو مملانیی ده‌سه‌لاتیان له‌ گه‌ڵدا بکا. دواى هاتنی ئیسلام، چاریکی دی هه‌ر له‌ سەر که‌لاه‌وی ساسانیه‌کان، که‌له‌پووری ئێران هه‌ر به‌ ته‌شی فارسی ڕیسرایه‌وه‌ و هۆیه‌که‌ش وه‌ک خۆر ئاشکرایه‌، ئەوەش ئەوه‌یه‌ هیچ میللەتیکی ئێرانی جگه‌ له‌ فارسی و پەهله‌وی ده‌سته‌خوشکی، خاوه‌نی ڕۆشنیری و نووسین نه‌بوو تا به‌ره‌نگاری فارسی بێته‌وه‌. پەهله‌وی بۆ خوشی له‌ سه‌رده‌می ب‌لابوونه‌وه‌ی ئیسلامدا 400 سال بوو سەر به‌ فارسی بوو و به‌ هیچ چه‌قیکی ده‌سه‌لاتی ده‌ورو به‌ر پشته‌ستوو نه‌بوو، به‌لکو له‌ ڕووبه‌ریکی به‌رفه‌واندا، که‌ هه‌مووی له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی فارسیدا وه‌ک زمانی دووه‌می ده‌سه‌لات بێ خاوه‌ن بوو. ڕیی تی نه‌ده‌چوو له‌ پاشماوه‌ی ئێراندا شان له‌ شانی فارسی بدا. خوراسانی که‌ بێشکه‌ی ڕه‌سه‌نی پەهله‌وی بوو، ببووه‌ ستانیکی فارسی، و پەهله‌ویش چ هیوایه‌کی نه‌ماوو. ڕه‌نگه‌ گه‌لی کورد و له‌گه‌ڵیشیدا بلوچ که‌ له‌ ڕۆژاوی ئێران‌وه‌ چووبوونه‌ ڕۆژه‌لات و باشووری ڕۆژه‌لات (ئهمه‌ نێزیکایه‌تی له‌ کوردیه‌وه‌ ڕوون ده‌کاته‌وه‌)، ئەوجا هه‌ندێ که‌رت و پارچه‌ی په‌رشوب‌لاوی زمانی تر لی‌ره‌ و له‌وئ ما‌بوونه‌وه‌ که‌ له‌ تووانه‌وه‌ له‌ ناو فارسیدا ده‌رباز ب‌یوون. سەیریش نییه‌ زۆریه‌ی زۆری می‌ژوو نووسانی عاره‌ب و ناعاره‌بی سه‌رده‌مه‌ جیاوازه‌کانی ئیسلام هه‌موو ئێران به‌ فارسی دابنن و ناوه‌یتانی کورد ماوه‌یه‌ک دواى هاتنی ئیسلام که‌وته‌وه‌،

ٺهوش ٺهو ڊمهي ڪه ته مي فارسي ساساني له سهر ناوچه
 نافارسه ڪاني ڊهه لاتي ٿيمپراتوري ٿيران رهويهه وه. ٺهوش سهر نيه
 دواتر تورڪ بيبين به رهو ٺههبي فارسي دايشڪينن تا ٺهو ٺاسته ي
 ٺهديپيڪي تورڪ نابيين له سهر ڊمي عوسمانيدا ڊهستي له ٺههبي
 فارسيدا نه بوو ي يا به لاي ڪه مه وه ٺاگاداري نه بوو ي له ڪاتيڪدا به
 ڊهگمن فارس هه بوو به رهو ٺههبي تورڪي دايشڪاندي هه چنده
 تهر ازووي هيزي عوسمانيه ڪانيس قورستر بوو، ٺهوش له بهر ٺهو بوو
 ٺههبي نو ي فارسي ره گي قول بوو و ته مه نيڪي ڊريزي نيزيڪه ي
 چوارده سه ڊي له پشته وه بوو ٺهوجا تورڪ پتي ٺاشنا بوون. ههروهه
 له ساي ڪهله پووري ٿيسلامي عاره پيدا پتر گه شه ي ڪرڊبوو و پهره ي
 سهنڊبوو، ٺهوش به پي قسه ي هه ندي له شاره زاياني ميژوو ڪه ليم
 خويتندوونه ته وه. فارسي تازه ٺه گهر به ڪهله پووري فارسي ناوهنجي
 پيٽوري، بهو ڪيژه گوندييه ڊه چي چوويته پارس و به ڊهستي
 «ڪه وافر» و بادڪير و مانڪير رازيندرايته وه. خو ٺه گهر هه رجي هيز
 و جواني له فارسي ڪوندا هه به ڪو بڪريته وه ناگاته دوو به يتي شانامه يا
 «زمانه غيب» ي حافظي شيرازي. له وه ڊا مه وڊاي به راوردڪاري نيه
 له نيوان پهره سه ندي سهره تاي فارسي و ٺهوه ي له وڊا وڊايه ڊا رووي
 ڊا، له گهل عاره پيدا ڪه دواتر له وڊاي ٿيسلامدا بووه زمانه ٺه ڊه ب و
 زانست. عاره بي له سهر ڊمي جاهيليشدا، له بواي هيز و جوانيدا
 ڊهسته پاچه نه بووه و شاعير و ٺه ڊيان هه وليان ڊه ڊا شانه شاني
 رهه سانه تي عاره بي ههنگاو بنين و به رهو زمانه پاڪزي باديه ڪه چ
 وشه ي عهجه مي تيڊا نه بووه، بگهرينه وه. قورٺانيس ڪه له نيوان ٺيمه و
 جاهيليدا له له به و ليمانه وه نيزيڪه، تا نووسيني ٺه مبابه ته له لوٽڪه ي
 رهواني و رهوانبيژيدايه و ههر واش ڊه ميٽيه وه.

له‌م بۆچوونه‌وه له باره‌ی خه‌یاڵکردنه‌وه له جوانی فارسی تازه و بێگهردی عاره‌بی به‌ کۆن و نویه‌وه، پێش ده‌ ساڵ به‌ کوردی نووسیه‌مه که شاعیره‌کانمان له‌ کوردستانی عیراق و ئێراندا، کاتی به‌ر له‌ 160 ساڵ له‌ سه‌ر سه‌کۆی فه‌ره‌زده‌ق و موته‌نه‌بی و ئیبن فارز و سه‌عدی و حافز و نیزامیه‌وه ده‌ستیان کرد به‌ نه‌زمی کوردی، بازیکیان دا ئه‌گه‌ر له‌ ئاستی سه‌فه‌وه‌ ئه‌و بازه‌یان دابا، نه‌ده‌گه‌یشته‌ ئه‌و جیهی که پنی گه‌یشتن. ئه‌وه‌شی که نای له‌م بواره‌دا له‌ بیرى بکه‌ین که پیدایستی هه‌تاویه‌تیه‌ پێش ئه‌وه‌یه که هه‌رگیز شاعیر و نووسه‌ری عاره‌ب پنیستیان به‌وه نه‌بووه په‌نا بۆ هونه‌ری که‌شکه‌شه و نه‌مه‌مه‌ی شیعی فارسی به‌رن، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی زمانی خۆیان ئه‌وه‌نده‌ی که‌ره‌سه‌ تیدا بووه په‌نا بۆ خواستنه‌وه نه‌به‌ن به‌لکو هه‌موو ده‌رچوونیک له‌ پنیانه‌ی هیز و جوانی له‌ لایان، لادان بووه له‌ جوانی و په‌وانبێژی. لیره‌دا جیاوازی له‌ نیوان ده‌سه‌لاتداری هه‌ژاری عوسمانی و عاره‌بی بنده‌سته‌ی ده‌وله‌مه‌ند له‌ بواری که‌له‌پووردا ده‌رده‌که‌وئ، له‌گه‌ڵ جیاوازی هه‌لوێستیاندا به‌رانبه‌ر که‌له‌پووری فارسی.

پیم وا نییه‌ پنیست به‌ درێژه‌پیدان بکا چونکه ئه‌وه‌ی گوته‌را به‌شی ئه‌وه ده‌کا بمانگه‌یه‌نیته‌ یه‌قین و هه‌ولیش له‌گه‌ڵ ئه‌وانه‌دا که نایانه‌وئ باوه‌ر بێتن، ده‌بیته‌ کوتانه‌وه‌ی ئاسنی سارد، به‌لام له‌ سه‌رمه‌ شتی زیاده‌که‌م تا ئه‌و بڕویانوانه‌ بڕه‌ویتمه‌وه که ره‌نگه‌ بینه‌ پێش. ده‌گوته‌ی فارسی له‌ لایه‌ن قه‌له‌مه‌به‌دستانی کورده‌وه به‌کار هه‌ندراوه، هه‌ر له‌وانه‌وه که ده‌نگیان پیمان گه‌یشته‌وه تا ئه‌و میرزایه‌ی به‌ ده‌فته‌ری ده‌سته‌یه‌وه ده‌گه‌را و نامه‌ی بۆ ئه‌م و ئه‌و به‌ فارسی ده‌نووسی، تا ده‌گاته‌ ئه‌و ده‌مه‌ی که به‌ته‌مه‌نه‌کانمان له‌ بیرمانه‌. ئه‌وه قسه‌یه‌کی راسته‌ و هۆیه‌که‌شی له‌ یه‌ک ئاراسته‌ زیاتره‌: هۆی یه‌که‌م ئه‌وه‌یه که نه‌ته‌وه‌ی

کورد هه‌رگیز نووسینی نه‌بووه و قوتابخانه‌شی نه‌بووه تا فیری نووسینی
 کوردی بکا و بیریشی له‌وه نه‌کردۆته‌وه به کوردی بنووسی، به‌لکو به
 هۆی کلۆلییه ئه‌زه‌لییه که‌یه‌وه بیریشی له‌وه نه‌کردۆته‌وه نه‌بوونی نووسینی
 کوردی که‌مایه‌تییه... من خه‌لکانیکم له‌بیرن به‌بیریاندا نه‌ده‌هات به
 کوردی بنووسری یا بخویندری و له‌وه‌ش زیاتر له‌سه‌ر بریاردانی
 زه‌لیلبوون ده‌روم که به‌سه‌رماندا سه‌پاوه و قسه‌یه‌ک له‌سه‌ر
 سووککردنی زمانه‌که‌ی خۆیاندا ده‌گوازمه‌وه که به‌فارسی ده‌یانگۆته‌وه و
 نه‌فامانی کورد ده‌یانجووه‌وه: فارسی شه‌کره و عاره‌بی زمانی پتغه‌مبه‌ره و
 تورکی فه‌زیله‌یه و کوردی ره‌زیله‌یه (وشه‌که له‌ره‌زیله‌ قورستره به‌لام
 به‌وشه‌یه‌کی سووکتر گو‌یریم) هیچ گومانم نییه که‌یه‌که‌م که‌س ئه‌و
 شه‌کرانه‌ی شکاندوو به‌کێ بووه له‌و کوردانه‌ی هه‌ستی زه‌لیلی و
 چرووکی گه‌یشتۆته‌ بنه‌بانی هه‌ستی و خه‌ریکه‌ لۆمه‌ی ئه‌و جو‌ره که‌سانه
 نه‌که‌م. زانا و دانا، محهمه‌د ئیبن ئاده‌م په‌راویزیکی بو‌ نامه‌یه‌کی خۆی
 له‌ باره‌ی چاره‌سه‌ری ئیبن که‌ماله‌وه و له‌سه‌ر شیکردنه‌وه‌ی «لا
 تخشون» له‌یه‌کێ له‌مانگه‌کانی 1205دا نووسیوه و ده‌لی: سه‌یر
 له‌وه‌دایه‌ بیستوووه له‌سه‌ر دیباجه‌ کوردیه‌که‌ قسه‌یان پێ گو‌توووم و
 به‌وه‌ش مه‌سه‌له‌ کوردیه‌که‌ له‌سه‌ریان ده‌سه‌پێ که‌ ده‌لی «وه‌ک
 هیلکه‌یه‌کی له‌ توینکی خۆی ده‌رچووبی». ئه‌وه‌ی وه‌ک شایه‌دیه‌ک له
 سه‌ر کاره‌ساتی خۆ به‌که‌م زانینی ئه‌وانه‌ گو‌توووه شه‌رمه‌زارییان له‌وه‌دا
 دیوه به‌زمانی خۆیان بنووسن. به‌لام من لایه‌نگری لۆمه‌کردنیان نیم
 ئه‌وه‌ش به‌هۆی ئه‌و هه‌سته‌شاردراوه‌وه که‌ ماوه‌ی بیستوسی سه‌ده
 هه‌ستیان به‌جیاوازی خۆیان کردوووه تا ئه‌و رۆژه‌ی ئیبن ئاده‌م
 په‌راویزه‌که‌ی نووسیوه. جگه‌ له‌وه‌ش، ئه‌وانه‌ی نامه‌یان ده‌نووسی و
 ده‌فته‌ر به‌ده‌ست بوون، له‌شاریکدا ژماره‌یان له‌ژماره‌ی په‌نجه‌ی

دهست تپه‌ری نه‌ده‌کرد. ته‌گه‌ر به کوردی بیانوسییا یا به زمانی واقواق هیچ نه‌ده‌گۆرا و که‌س له و سه‌رده‌مه‌دا بیرى له‌وه نه‌کردۆته‌وه ئاخۆ ئه‌وانه چى دهنووسن و به چ زمانیک دهنووسن. به‌لام زانا ئاینیه‌کان وانه‌ی عاره‌بیان به شهرحی کوردی ده‌گۆته‌وه و که‌میان هه‌بوو فارسیان زانییى چونکه له بابته‌ی رۆشنییریانه‌وه دوور بوو. ته‌نانه‌ت ئیبن ئاده‌مى زانا دهنووسى و ده‌لى که خۆی بو فیربوونی فارسی ئاماده کرد (بو ته‌واوکردنی که‌ره‌سه‌ی رۆشنییری ته‌و سه‌رده‌مه) چوو هه‌ندى شویتى ئیران و له‌وى نیشته‌جى بوو تا فیری بوو. دیاره له‌و ناوچه‌یه‌دا که‌سى ده‌ست نه‌که‌وتوو له‌و ئاسته‌دا بى فیری بکا بۆیه ده‌ربه‌ده‌ری پى باستر بووه. ئیبن ئاده‌م له‌و بواره‌دا بى وینه‌یه ده‌نا خه‌لکى تر، ته‌وه‌نده‌ی پى بزانی، ته‌و هه‌وله‌یان نه‌داوه.

شاعیره‌کانیش، له‌وه‌ته‌ی شیعری کوردی هه‌یه، به کوردی نووسیویانه و که‌میکیان نه‌بى که به فارسی و عاره‌بى و تورکى، لیره و له‌وى نووسیویانه، ته‌گه‌ر هه‌موویان کۆ بکه‌ینه‌وه سه‌نگیکى ته‌وتۆیان به‌رانبه‌ر ته‌و شیعرا نه‌بى که به کوردی له دیوانه‌کاندا نووسراوون.

ته‌وه‌نده‌ی پى بزانی کۆترین شیعری کوردی هى بابته تاهیری هه‌مه‌دانیه که به عوریان ناسراوه. خاوه‌نى «تاریخ زبان فارسی» له له لاپه‌ره 38 ی به‌شى سییه‌مدا، له «معجم البلدان» هه‌وه ته‌وه ده‌گوازیته‌وه که «نه‌وشیروان به‌غدادى» ناوی شاعیریکى کوردی سه‌ده‌ی پینجه‌مى هيجرییه و به شیعریکه‌وه ناوی ده‌رچوو و به شه‌یتانى عیراق ناسراوه، به‌لام به‌رچاوم نه‌که‌وتوو. عه‌لى حه‌ریرى ده‌دریته پال سه‌ده‌ی یانزه و دواى ته‌و فه‌قیى ته‌یران (1307 ـ 1375 ز) ته‌وجا مه‌لای جه‌زیری (1408 ـ 1481 ی ز) و دواى ته‌ویش ته‌حمه‌دى خانى (1640 ـ 1706 ی ز) و هى دى که ناویان زۆر بلاو نییه.

سەرچاوه‌كان ئه‌وه‌ش ده‌گيرنه‌وه كه كتيبيك بهر له هه‌زار سال، له سهر ده‌ره‌يناني ئاو به كوردی هه‌بووه كه ئيبن وه‌حشيه داي‌ناوه، ئه‌مه‌ش كۆنترين نووسراوی كوردیه كه بهر گويمان بکه‌وی. ئه‌وجا هه‌چ له باره‌ی په‌خشانه‌وه نايستين تا سالی 1000 ی كۆچی كه عه‌لی ترمای كتيبيك به كوردی له سهر زمانی عاره‌بی داده‌نی. له په‌خشاندا «عه‌قيده‌نامه‌ی كوردی» هه‌یه كه زبانه‌ددين مه‌ولانا خالیدی شاره‌زووری (1193 - 1242 ی كۆچی، 1779 - 1828 ز) داي‌ناوه. شیعری به عاره‌بی و فارسی هه‌یه و هه‌مووشی سۆفیگه‌رییه و هه‌ندیكیشی له‌و باره‌یه‌وه به كوردین. «ئيبن ئه‌لحاج» يش شیعری كوردی له سهر باوه‌ر هه‌یه و ناوی «مه‌ه‌دي‌نامه» یه و سالی 1176 كۆچی داي‌ناوه.

شیخ ماری نۆدی شیعری ئایینی به عاره‌بی نووسیوه و زۆربه‌ی پێداهه‌لدانه. قامووسێکی عاره‌بی - كوردیشی به شیعری كوردی نووسیوه ناوی ناوه «ئه‌حمه‌دی» ئه‌وه‌ش به ناوی «ئه‌حمه‌د» ی كورپه‌وه كه دواتر له ته‌ریقه‌تی قادریدا تاقانه‌ی سه‌رده‌می خۆی بوو و به «كاك ئه‌حمه‌د» ناوی ده‌رچوو و له هه‌ندێ هۆسه‌ی خه‌لكی باشوور باس ده‌کرا و ده‌یانگوت «ئله‌ لكاك احمد و اکرا ده - سێیه‌کی بۆ کاک ئه‌حمه‌د و كورده‌کانی». شیخ ماریش هاوسه‌رده‌می مه‌ولانا خالید بووه و له هه‌ردوو سه‌ده‌ی دوانزه و سیانزه‌ی كۆچیدا ژیاوه.

به‌لام شیعری كوردی كه به‌و دوا‌ییانه له دیواندا ب‌لاو بوونه‌وه، له بواری سۆز و هه‌ست و وه‌سف و شتی له‌و باب‌ه‌تانه بوو و دوا‌یی شاعیره‌كان له كوردستانی عیراقد و له سه‌رده‌می عه‌بدول‌ره‌حمان پاشای باباندا كه سالی 1228 ی كۆچی دوا‌یی كرد خزانه‌ ناو کاروباری دنیاوه. هه‌ر له سه‌رده‌می ئه‌ودا نالی و سالم و مسته‌فا به‌گی ساحێبقران كه نازناوی «كوردی» بوو و كه‌می له دوا‌ی دووه‌كه‌ی ته‌روه‌ بوو

دەرکهوتن، ئهوجا حاجی قادری کۆیی و شیخ رهزای تالهبانی و زۆری تر پهیدا بوون. ئهوهم پێ سهیره تا نهزمی کوردی بلّاو نهبووهوه، شاعیرانی وههای کورد دهرنهکهوتن دیوانیان ههبن و یهک دوو بهیت یا یهک دوو شیعر له سههرجهمی ناوچهکهدا جیتی هیچ ناگریتهوه و له هیچ زمانیکدا گۆرانکاری ناکا. ئهوهش دهلالهتیکێ قوول لهوه دهکا که بهرپهوه بهرایهتی دهسهلاتی شیخ مهحموود له سلیمانی له سههرهتای بیستهکاندا، له یهکههه رهۆزیهوه به کوردی دهستی پێ کرد و رهۆزنامهکهی و تهناهت نامه تاییهتیهکانی شیخ مهحموود لهو سههردهمهدا و نامه‌ی خه‌لکی تریش به گشتی به کوردی دهنووسران و سمایل ئاغای شکاکیش که نازناوی «سمکۆ»ی هه‌بوو له ورمی - دواتر ره‌زاییه و دیسان ورمی، که جیهادی نه‌ته‌وایه‌تی کرد و دوایی وه‌ک هه‌میشه به کوشتنی کۆتایی هات، رهۆزنامه‌که‌ی، که بیرێ خۆی تیدا بلّاو ده‌کرده‌وه، به کوردی بوو.

دیاردە‌ی نه‌بوونی نووسینی کوردی له سه‌رده‌مانیکدا که نه‌ته‌وه‌کانی تیدا له‌ناوده‌چوون، له په‌یوه‌ندییه‌ فه‌ره‌ه‌نگیه‌کاندا کێشه‌ی بۆ به‌جێ هێشتوین و ئیستاش به‌ ده‌ست ئه‌و کێشانه‌وه‌ ده‌نالی‌نین و ئه‌وه‌نده‌ش گه‌وره‌ن مه‌ودای ئه‌وه‌ ناده‌ن کورد له‌ داهێنانی کێشه‌دا ئه‌وینداری خۆی بکا. زۆر به‌ لایه‌وه‌ ناخۆش بووه‌ که دیومه‌ له‌ گۆڤاریکی کوردیدا وشه‌یان له‌ نووسیندا لابردووه‌ یا گۆرپه‌وه‌ چونکه‌ گومانیان کردووه‌ فارسی بووبی و ئه‌و ترسه‌شیان بۆ ئه‌وه‌ گه‌راندۆته‌وه‌ گوته‌گوت له‌ سه‌ر وشه‌ی له‌و باب‌ه‌ته‌ی نووسه‌ری تر هه‌بووه‌. من هه‌ر به‌ سروشتی خۆم لایه‌نگری ئه‌وه‌ نیم ده‌سبه‌رداری وشه‌ی باو بم چونکه‌ هه‌موو وشه‌یه‌کی به‌ربلّاو له‌ سه‌ر زاری خه‌لکی کورد له‌ لایه‌ن منه‌وه‌ به‌خیره‌هاتن ده‌کری و دوو شت نه‌بی هیچیان جیا ناکه‌مه‌وه‌: یه‌که‌میان ئه‌وه‌یه‌ ئاوازه‌که‌ی

کوردی نه بی و له قورگدا توند و تیژ بی. ئەوی تریشیان ئەوەیە لە ئاخواونی کوردیدا بتفیئدریتەو، خۆم لەوەشیان لادەدەم با کوردیش بی. ئەوەی تەماشای قامووسە عەرەبییەکان بکا دەبینی قامووسی زمانی هەندی زمانی تری لەخۆ گرتوو و هەندیکیان بە رەو کۆچیان کردوو و نەماون. هەر وشەیەکی لە ئافێستادا هەبی کوردیە و بوونی لە ئافێستادا بەلگەیە بۆ رەسەنایەتی ئەو وشە کوردییە و بە بی هیچ دەمەتەقییەک پێی دەچێ، جا لە زمانە ئێرانیه کانی تردا دەرکەوتبی یا دەرناکەوتبی.

بۆ رەواندەنەوێ گومان و نموونە لە سەر ئەوەی کە گوتم، کورد دوو وشە بۆ «رەش» هەیە. بەشێکی کورد «رەش» بە کار دێتی و کەس نازانی سەرچاوەی چییە و کەنگی و چۆن پەیدا بوو. بەشێکیشی «سیا» بە کار دێتی و وشە تر لە جێدا نازانی. ئەم «سیا»یە لە «سیاه»ی فارسییەو نێزیکە و ئەوەش سەیر نییە چونکە لە ئافێستادا هەیە و لە کوردیدا لە «رەش» رەسەتەر. ئەوەی جێی داخیشە مآلی خۆمان لە ناو مآلاندا بە سەر ناکەینەو... ئەمە دەلێم چونکە زۆر لەوانە «رەش» بە کار دێن نازانن سیا کوردییە و لە کوردیدا رەگی ئەوەندە قوولە، لە هیچ زمانێکی تردا وا نییە، ئەوەش بە هۆی بوونیەو لە ئافێستادا و ئەم پەيوەندییەش بۆ کوردبوونی ئەو وشە بەسە.

ئەوانە «سیا» بە کار دێن، مآلیان ئاوا بی دەسبەرداری نەبوونە و «سیایی»شیان لێ داتاشیو کە لستە کڕین و فرۆشتنی بابەت دەگەن. فارسیکان بەو واتایە «سیاه» بە کار دێن و لەو داتاشینەدا لە کوردی جیا دەبنەو و با هەر وا بکەن. ئەگەر ئێمە دەسبەرداری «سیایی» بین وشەکی تر نابینن جیگای پڕ بکاتەو، چونکە لە «رەش» هیچمان بەو واتایە دانەتاشیو و هۆیە کەش ئەوەیە کە وشەکی تازە و دوور نییە پەيوەندی بە «رەزوو» وەو هەبی

چونکه وشه که، ناوه که و واتاکه له خۆیدا کۆ ده کاتهوه. به لām ته مه نی وشه که ی دی بۆ سه رده می ئافیس تا ده گه رسته وه که دووه هزار و شه شسه د سāl و چند سه ده یه ک پیشتریش که سه ره تاکه ی نازانین به لām له سێ هه زار سال پتره. خۆ ته گهر کوردینک له ترسی ته له ی فارسی بتوانی واز له «سیا و سیایی» بیتی، ده توانی سه به ی وامان لی بکا ده سه به رداری لووتمان بین تا جیاوازیمان له گه ل فارسدا زیاتر بی و ته و جا سامانی نوکته ی میلله تان ده وله مه ندر ده بی و «کورده که! کوا که پووت؟» یش ده چینه سه ر «کورده که! کوا گوینچه که؟»...

لاحه وله وه لا...

کرپنۆشبردن له ده رباری سولتاندا داهینانیک نییه به تایه تی کورد یا غهیره کورد داهینایی، به لکو یه کیکه له خه سه له ته کانی ده روون و جوړیکه له خۆیه ستنه وه به مانه وه جا ته گهر بۆ به ده سه ته تانی سوود و ده سه که وت بی یا ره واندنه وه ی مه ترسی. له گه ل ته وه به لگه نه ویسته باوه دا که له خویتماندا یه له ناو شاعیران و نووسه رانی پاشاکاندا یه ک کورد نابین و نه مانبیس توه ه یچ یه کێ له زانا گه وه ره کانی کورد بیانوی بۆ به رژه وه نه دیه کانی خۆی هینابیته وه. ته وه ش نالیم ته وه به هۆی نه فسه به رزی کورده وه بووه و میلله تانی تر له خۆتیه له سووندا وا نه بوون، به لکو به هۆی لووتبه رزی شایه کانه وه بووه له دالده نه دانی کورد و ههروه ها که میی رۆلیان و دووری مه ودای نێوانیان. ته گهر ته دیبیک ی کورد یا نا کورد بلێ کورد خۆی له وه به گه وه ره تر زانیوه له به ر ته ماحی سولتان و شایه کان نه رم بی تا ده سه که وتی لیان ده سه که وێ، ته وه ده گوتری که «رێوی ده می به په رسیله نه ده گه شت ده یگوت ترشه». به لām باسی زانایان شتیکی تره و له په رسیله دا سنووردار نا کری چونکه ته وانه ی خۆیان له شایه کان شارد وه له رووی باوه ره وه ته وه یان کرد و

باپیره گه وره ی بنه ماله ی حهیده ری و مه لا ئه فهندی هه ولیر به هوی
 سوور بوونی شا ئیسماعیلی سهفه ویه وه بو گۆرینی مه زه بیان، خۆیان له
 مال و حالی خۆیان دامالاند و کوردستانی ئێرانیان به جی هیشته و
 وێژدانی خۆیان دهر باز کرد. ئه وه ی ئه وان کردیان سه یر نه بوو چونکه
 پیمان سه یر نییه مروفی نه تر است له سه ر مه زه بیککی سیاسی وا سوور
 بی که نه په رستراوی تیدا بی نه به هه شته و نه ئاگر. له ناوه راستی
 چله کانی سه ده ی بیستدا کاره ساته که دووباره ده بیته وه و لاپه ره یه کی
 تری چاره نووسی کورد به هه لواسینی قازی محهمه د و خه لکی تر له
 خزمه کانی له گۆره پانی «چلچرا - چوارچرا ح.ک» ی مه هاباد
 داده خریتته وه و ئه وانیش ده بنه قوربانی خۆ هه لواسینیان به ریشووی
 مانه وه ی نه ته وایه تییه وه. قازییش نووکی ئایینی بنه ماله یه کی گه وره بوو
 له کوردستانی ئێراندا که سه ر کردایه تی بزوو تنه وه ی داخوازی مانه وه ی
 ده کرد و لاوانی خوینگه رم و کوردی خاوه ن که رامه ت به شدارییان تیدا
 کرد و به ده م ددانی مشاری میژوو وه هه لوه رین.

باسی مامه حه مه یی له ده رباردا، ده رگایه ک له سه ر هه ندی رووداوی
 زمان ده کاته وه و ره نگه زانیی سه رچاوه ی وشه یه کی به کاره یندراو له
 نیوان دوو نه ته وه ی ره گه زجیادا به زه حمه ت بناسریتته وه. ئه و
 پێوانه کاریانه ی خه لکی سه ر به وشه په نای بو ده بن ئه وه یه له گۆشه ی
 ده سه لات و ملکه چیه وه بره وان چونکه زۆر جار، هه ر ئه وه ش چاوه پروان
 ده کړی، که وشه له سه ره وه به ره و خوار، واته له ده سه لاتته وه به ره و
 ژێر ده سه ته و له سه ره که و تنه وه به ره و دۆراو داده به زئی. له بواری
 په یوه ندی نیوان عاره ب و فارسدا، سه رکه و تنی چه ندین سه ده ی دوور و
 درێژی هه خامه نشی و پارتیه کان و ساسانیه کان به سه ر عیراقدایه
 جینی باوه ری ئه وه ی که وشه ی ئێرانی بو عیراقی سامی گوازاراونه ته وه.

72

تیمپراتۆریه کان تۆمار بکهن که له ماوهیه کی کورتی سه رسوپهینهردا په ره ی سه ند، له بهر تهوه به ناچاری په نایان بۆ نووسه رانی میلیه تانی دی برد که لهو بوارهدا شاره زایان هه بوو. تا دوا ی قادیسه ی یه کهم که زه مان گۆرا و بارودۆخ تیکچوو و که له پووری قورئان هه رچی که له پووریکی کۆن هه بوو و هاته پیشی رایمالی. ده بینین فارسی شانازی بهو وشانه وه ده کا که چوونه ته ناو فارسییه وه و ته نانه ت عاره ب به خوشیان به ده گمه ن به کاریان ده هینا و له م سه رده مه دا و له ویستگهی به نزیی فارسی لافیه ده خویینه وه لی نووسراوه: استعمال دخانیات اکیدا ممنوع است.

زمانی کوردیش لهو بوارهدا وه ک زمانه کانی تره و ژماره یه کی یه کجار زۆر لهو وشه عاره بیانه ی تیکه وتن که په یوه ندیان به باوه ر و خواپه رستی و زانستی ئیسلام و سه رجه م رۆشنیرییه وه هه یه و به کاره یتانیان بۆ کهس که مایه تی نییه بۆ ته وانه نه بی به ره نگاری باو ده بنه وه. خو شبه ختانه له هه ندی پرووی به خته وه، فره هنگی کوردی لهو ده مه وه که له زه رده شتی جیا بووه وه و به هو ی دوو رییه وه له چه قی ده سه لات و شارستانه تییه وه و بهر له وه ی راسته وخۆ په یوه ندی به فارسییه وه هه بی، له ته نجامدا قامووسی ته و وشانه ی له ده ست دا که په یوه ندیان به ئایینه کۆنه که یانه وه هه بوو و ته گه ر وشه ی وه ک athaurva و rathashta و vastyo fshuyas بده یه بهر بای گوئی رۆشنیری کورد، له خه ونیشدا نازانی ته وانه سی چینی کۆمه لگان و له ئافیس تادا هاتوون و مه به ستیش رۆحانی و سه رباز و وه رزیره و وشه ی «ئه رتهش» ی فارسی که سه ربازی ده گه یه نی، سه ره تاکه ی وشه ی دووه مه و سییه میش سه ره تای «کشاورز» ی فارسیه که ده کاته وه رزیر. به لام یه که میان، ئاشکرایه له وه وه هاتوو که له سه ره تای ئه م

باسه‌دا باس‌مان کرد، haurva که واتای «ته‌واو - کامیل» د‌دا و هه‌مان «ئیرۆ»ی کوردیه. ئه‌و وشانه له ئاف‌ستای تازه‌دا هه‌ن به‌لام «gatha» که کۆت‌رین به‌شی ئاف‌ستایه، به‌ شیوه‌یه‌کی دی هاتووه و زیات‌ر ج‌یی ئه‌وه‌یه کورد به‌ زمانه‌که‌ی خۆی رازی ب‌ی، چونکه وشه‌ی یه‌که‌م «airyama» به‌ واتای هاو‌ر‌ی، هه‌فال و هه‌مان وشه‌ی «یار»ی کوردی نو‌ییه. دووه‌میش «awetush» - خه‌ئ‌ت‌وش» بوو به‌ واتای «ئهن‌دامی ده‌سته» و وه‌خته هاوتای «خۆیه‌تی» ب‌ی به‌ هه‌مان واتا و دوو‌میش verezeno قه‌ره‌زه‌نو به‌ واتای «وه‌ز‌یر»ی کوردی به‌ ده‌نگ و واتاو. وشه‌ی gatha خۆی له‌ بنه‌ره‌ندا د‌عا و نزا ده‌گه‌یه‌نی و له‌ شیوه‌زاری عه‌شره‌تی د‌زه‌یی ده‌وروبه‌ری مه‌خمووردا بۆته «گاس» به‌ واتای بانگ‌کردن و «ث» له‌ کوردیدا ب‌زر بووه و وه‌رگه‌را و ئه‌گه‌ر کورد gatha بخو‌ن‌یت‌ه‌وه ده‌یکاته «گاسا». ئه‌وه‌نده‌ی من ب‌زانم ده‌نگی «ث» له‌ ولاتی کورددا ته‌نها له‌ ناوچه‌ی هه‌ورا‌ماندا ماوه‌ته‌وه. له‌ باره‌ی ئه‌م وشانه‌وه بگه‌ر‌ی‌وه بو «م‌زدیسنا و ادب پارسی ل 178، 179» به‌لام ده‌ره‌یتانی شیوه‌کانیان سه‌رنجی خۆمن.

ئه‌وه هه‌ند‌ی بوو له‌ لایه‌ن و په‌راو‌یزی په‌یوه‌ندی نیوان کوردی و ناکوردی زمانه‌ ئ‌یرانیه‌کان به‌ فارس‌یی‌وه، له‌ گه‌ل که‌می له‌ په‌یوه‌ندییه جه‌وه‌ه‌رییه‌کانی نیوانیان و ئه‌گه‌ر ل‌یکۆله‌ره‌وه‌یه‌ک به‌ قوول‌یی و فره‌وان‌ی ورد ب‌یت‌ه‌وه سه‌رنج و هه‌وال و وان‌ه‌ی سه‌یر و سه‌مه‌ره‌ی زۆر ده‌ست ده‌که‌ون و هه‌موویان گومان ده‌ره‌و‌یت‌نه‌وه و خه‌یال ئ‌اشک‌را ده‌که‌ن: کوشنده‌ترین شت له‌ م‌یژووی کورددا ئه‌وه‌یه ده‌ربازبوونی زمانه‌که‌ی له‌ چنگی فارسی به‌ نرخ‌ی چاره‌نووس ئه‌نجام درا که 25 یا 26 سه‌ده در‌یژه‌ی ک‌یشا. ئه‌م‌رۆش کوشنده‌ترین شتی زمانه‌که‌ی ئه‌وه‌یه ب‌یتاوانیه‌که‌ی له‌ تۆمه‌ت به‌ پا‌ک‌کردنه‌وه‌یه‌ک ب‌ی که له‌ ر‌استیدا

کهولکردنیتی و بهوهش کورد به ههوهسی خۆی تهرمی زمانه که ی خۆی
دهداته فارسی و لهوه خاترجه می ده کا که به درێژایی میژوو نهیتوانیوه
کوردی سهبرپێ.

دوای ئهوهی ههندی مهسهلهی ئافیسئا و زمانی فارسی باس کران،
قسه کردن له بارهی پههلهوییهوه تویشهبهرهه کهممهسرهفتر دهبی
چونکه له تویی قسه کانماندا باس و ئامازه بو پههلهوی ههبوون.

ئهوهی له بارهی ئه و زمانهوه نهگۆره، ناوه کهیهتی که له سههرچاوهی
کۆنترهوه هاتووه و له نووسینی فارسی کۆندا به شیوهی «پرتو -
پهتهوه» به ناوچهی خوراسانی ئهمرۆ گوتراوه، که کهوتۆته باشووری
خۆرههلاتی ولاتی فارسهوه و ئهوهش ئه و خاکهیه که حکوممهتی
ئeshکانی له ناوهراستی سهدهی سییهمی پیش زاین تییدا وهک زلهیزیک
رpsکا و سلوکیهکانی تیکشکاند. ئاشکرایه دوای ئهوهی دهسهلات کهوته
دهست ئeshکانیهکانهوه (ناوه که بو ئeshک یا ئeshساک دهگهڕیتتهوه که
به سههر سلوکیهکاندا سههرکهوت) 250 پ ز زمانه پههلهوییه کهیان
بههیز بوو (وشه که له پهڕهوهوه گۆراوه) زمانه که له ههمان کاتدا بووه
زمانی دنیا و دین چونکه ئهوهی دهسهلاتی دنیایی ههبوویی لهو
سهردهمانهدا دهسهلاتی دینیشیان دهدايه پال خویان. ئهوهی بهلگه
نهویسته ئهوهیه پههلهوی به چهن دین سهدهی دوورودریژ بهر له
دهسهلاتی ئeshکانیهکان شانهشانی ئافیسئا و فارسی کۆن بوونیکی
تۆمارکراوی ههبوو، تا دهگهیشته سههرچاوه کهی له خیله
هندوئهوروپیهکان که وهک ههموو گهله ئاریهکان و ئهوروپیهکان له
یهک ئاستدا بوون چونکه گهلنک نهبوو له یه کهم و دووهم دابراندا له
یهکی له زمانه کۆنهکانی ئه و گهلانهوه گهشهی کردبی. لیکچوونی
شیوازی تۆمارکراوی پههلهوی و پارسی و ههخامهنشی له لیکچوونی
نیوان پارسی ههخامهنشی و فارسی نوێ زیاتره و ئهگهر فارسی

بگه رایه ته وه دهستی دهسه لات و میراتی که له پووری ئیرانی یه کجار زۆر زهحمهت دهبوو تهو پردانه دروست بکا و له گرێدانی په یوهندی نێزیکایه تی نێوان فارسی کۆن و نوێ بهردهوام بێ چونکه ئه گهر فارسی به بێ حکومهت و تۆمارکردن بمابایه ته وه دهبووه چهند شیوهزاریکی لیکدا برای جیاواز و جیاوازییان ههندهی جیاوازی ئاشکرای نێوان کوردی سهردهم و ئافیتسا، بگره زیاتریش دهبوو: تهو ههش له بهر تهوهی فارسی بنهچهیهکی تۆمارکراوی کۆنینهی نییه تا له گهڵ پاشماوهی ئافیتسادا به یهک پێوڕین و چوارسه د وشه له کوێ و 83000 وشه له کوێ؟ په یوهندی کۆنی ئهم شیوازانه له کوێ و هێ تازهیان له کوێ؟ کوا په یوهندی نێوان ئهم وشه کۆنانه ی خوارهوه له گهڵ وشه ی نویدا:

شیوازی کۆن	شیوازی نوێ	واتایان به کوردی
ئیدی idiy	برهه	برۆ
ئهداتوف adatuv	برهوهه	با بروات
مه نیا هه ئی	بیه ندیشی	بیر بکه وه
ئاهه م	بوده م	بووم
په تی پیه خوفا	خودرا نیگه هدار	ئاگاداری خۆت به

بۆ ئه وه ته ماشای لاپه ره 234 و 235 ی تاریخ زبان فارسی ناوبراو بکه.

ئەگەر بىشى ئەو وىشانە بۇ فارسى كۆن بگىرىنەو، دەشى بۇ ھەر
 شىوازيكى دى بيانگىرىنەو ھەخامەنشى نەبى كە لەو سەردەمەدا بوو.
 لە راستىدا، بە پىنى بۇچوونى زۆربەى نووسەرە ئىسلامىيەكان، فارسى و
 پەھلەوى تىكەلاوى يەكتر بوونە و ھەندى لەو نووسەرەنە يەكسانى
 كىردوون و ھى تريان فارسىيان دابەش كىردوون و پىنيان واىە پەھلەوى
 بەشىكىتى و ھى تىرشىيان بە لايەكى تىردا چوونە كە ئىرە جىي
 باسكىردنى نىيە و كەمىكى زۆر كەمىشىيان بە دوو زمانى جىاوازيان
 داناون. پەھلەوى، خەتىكى تايەتە بۇ نووسىن لە ئارامى داتاشى.
 ھەخامەنشەكان خەتى بزمارىيان ھەبو بەلام لە بەر زەحمەتى
 بەكارھىنانى ئەو خەتە، ئەوانىش پەنايان بۇ ئارامى برد. ئەو ھى تا ئىستا
 لە بەلگەنامەى پەھلەوى سەردەمى ئەشكانىيەكان دەست كەوتوون، زۆر
 كەمە و ھەرە كۆنەكانىيان دوو «گىرىيەند - قەوالە»ى ئالووېرن و لە
 ھەورامان دەست كەوتوون (ھەورامان ناوچەىەكى كوردنشىنە كەوتوتە
 ھەردوو بەرى سنوورى نىوان ولاتى فارس و عىراقەو و بە تەنىشت
 ھەلەبجەو، لە پارىزگای سلېمانى) مېژووى ئەو دوو گىرىيەندە بۇ
 يەكەم سەدەى پ ز دەگەرېتەو و كۆنەكەيان ھى سالى (88ى پ ز)ە
 و تازەكەشيان رېى تى دەچى سالى (12ى) پ ز يا (88ى) ز نووسراپى
 (تەماشای ل 251 و 252ى كىتېبى تارىخ زبان فارسى بکە). يەكەمىيان لە
 بىنەرەتدا بە يۆنانى نووسراو و وشەى پەھلەوى لە پىشتەكەى ھەن،
 دووهمىشىيان ھەمووى پەھلەوىيە و ئەو ھى بەلگەىە بۇ ئەو ھى زمانى
 سلوكى لەو سەردەمەدا بەكار نەھىندراو. بەلام ساسانىيەكان ماوہىەكى
 دوور و درىژ لە سەر بەكارھىنانى زمان و خەتى پەھلەوى مانەو و
 شوپتەوارى زۆرمان لەوانەو پى گەشىتوون. كەچى خەتى پەھلەوى
 داتاشراو لە ئارامى بە جورى گۆردرا ھەندى لە زەحمەتییەكانى كە لە

خویندنه و هدا هه بوون لاکه وتن و ئەو شیوه گۆراوه لای ساسانیه کان بووه خه تی به کارهیندراو. په هله وی به خۆی، به پێی بۆچوونی زانا ئێرانیه کان بووه دوو به شه وه: یه که میان ئەو په هله وییه بوو که له ناوچه که ی خۆیدا، که که وتبووه باکووری رۆژه لاته وه، به کار دهیندرا. دووهمیان ئەو په هله وییه بوو که ولاتی پارس، له باکووری رۆژاوی ئێران به تهنیشت ئەو فارسییه وه بوون که زمانی ئاخوتنی ئەو ولاته بوو، به کار دهیندرا. ئەم په هله وییه به «پارسیک» ناوی ده رچوو بوو تا له په هله وی یه که م و زمانی فارسی که سه رچاوه که ی هه خامه نشی بوو و په رشوبلاو ببۆوه و به فارسی نوێ دهناسری جیا بکریته وه. جیاوازی نێوان په هله وی (ناویان تا په هله وانیک) و «پارسیک» زۆر که مه به لام هیه. بۆ پروونکردنه وه ی ئەو جیاوازییه په نامان بۆ ئەم رستانه ی خواره وه برد که هسی پارسیک و په هله وانین و له شوینه واریکی ته رده شیر بابکانه وه (دامه زریته ری ده ولته تی ساسانی 226 ی پ ز) گوازاونه ته وه.

1. پتکرا این مزدیسن بغ ارتخستر

1. پتکر ام مزدیسن بغ ارتخستر

2. شاهان شاه ایران کی چهر

2. شاهین شاه اریان کی چهر

3. هیچ یزدان پس بغ پاک شاه

3. هیچ یزدان بوهر بغ پاک شاه

یه کهم شیوازی هەر پرسته یه ک پارسیکه و دوومیش په هله وانیکه. واتاشیان: ئەمه په یکه ری شایه، مه زدی ه سنا، ئه رده شیر، شاهه نشای ئیران... هتد. پرسته کانیشمان له ل 255 ی کتیی تاریخ زبان فارسی، به شی یه که مه وه گواستۆته وه.

دوای گرتیه نده کانی هه ورامان نووسین و به لگه نامه ی زۆرمان دهست که ووتوون، له وانه، کتیی کارنامه ی ئه رده شیر بابکانه و «ئه ردا قیرافنامه» و زه ند ئا قیستا و کتیی ئایینی تری زه رده شتی و مانه وی له گه ل شوینه واری ئه ده بی دهره وه ی بازنه ی ئایین، وه ک ده سه لات و میژوو ی تیکه لی داستان و شتی تر...

په نگه که لکی هه بی لیره دا ئه وه بلیین که «زه ند ئا قیستا» ته فسیری په هله وی سه رده می ساسانیه کانه و بو ئا قیستا کراوه و «شه رحی ئا قیستا» ده گه یه نی و لیکدانه وه که ش له «zanti زه نتی» وه رگیراوه که په گه که ی «zan زه ن» ی ئا قیستاییه و «dan دهن» ی پارسی کو ن به رانه بریتی که واتای زانست و زانیاری دهدا و هه ردوو وشه ی «زه ن و دهن» به شیوازی خو یان دابه زیون و له کوردیدا بوونه ته «زانین و زان» که له ئا قیستا وه گوازاراونه ته وه به نیشانه ی جیا که ره وه ی «د» ی سه ره تایه وه هاتوو. په گیش له هه ردوو کیاندا «زان و دان» ه و ئا شکرایه په هله وی به هیشتنه وه ی «ز» له «زه ند» دا هاوبه شی کوردییه. یه کن له خه سه لته هاوبه شه کانی په هله وی و کوردی ئه وه یه کرداری رابرده له په هله وی و شیوه زاری باکووری کوردیدا به پێشخستنی جیناوی بکه ر به سه ر کرداردا و ئینگلیزیش له هه موو کرداره کاندا وا ده کا. ئه و جا کوردی و په هله وی جیناوی بکه ر له هه موو کرداریکی رابرده و داهاتوودا دوا ده خه ن و هه موو زاراوه کوردییه ناسراوه کان له وه دا وه ک یه کن. وا باوه که شیوازی هه ورامی کوردی له په هله وی ده چی و بۆم

هه‌لنه‌که‌وتوو له‌و لایه‌نه ورد بېمه‌وه و رای گرده‌بری له‌ سهر دهرېرم به‌لام‌ ته‌و دوو به‌رانبه‌ره‌ی سهره‌وه له‌وه‌دا بی به‌لگه‌ نین که سهر به‌ هه‌ورامین چونکه‌ ئاخوتنی رۆژانه‌ی ئاسایی خه‌لک تۆمار ده‌که‌ن که‌ چ خه‌سله‌تیک‌ی ره‌سمیان نییه‌ تا‌ ته‌و گومانه‌ بکری که به‌ زمانی بېگانه‌ بۆیان نووسرای. ته‌وه‌ی ته‌م بۆچوونه‌م پتر پشتته‌ستوور ده‌کا قسه‌یه‌کی شه‌مه‌سه‌ددین محمه‌د کوری قه‌یس ته‌ل‌رازییه‌ که له‌ کتیبی «المعجم فی معاییر اشعار العجم»‌دا نووسیویه‌تی و وه‌رگیرانه‌که‌ی ده‌بیته‌: خه‌لکی عیراقم دیت سهر‌گه‌رمی دارشتنی ئاوازی ته‌ده‌بیاتی فه‌له‌وی بوون و ته‌نانه‌ت به‌ ئاوازیکی ناخۆش گوته‌ی عاره‌ب و غه‌زه‌لی دری «فارسی» دل و ده‌روونی ده‌هه‌ژاندن، وه‌ک:

لحن اورامن و بیت پهلوی
زه‌خمه‌ء رود و سماعی خسروی

بۆ ته‌مه‌، سهرنجی ل 249ی کتیبی تاریخ زبان فارسی بده‌ن، ده‌قه‌که‌شم به‌رچاو نه‌که‌وتوو تا بزائم به‌ عاره‌بییه‌ یا له‌ قامووسه‌وه‌، له‌ ناعاره‌بییه‌وه‌ گوازاراوه‌ته‌وه‌ بۆ کتیبی «تاریخ زبان فارسی» وه‌ک له‌ فارسیدا باوه‌، بی ته‌وه‌ی له‌ عاره‌بییه‌وه‌ وه‌ر‌بگیردری.

نیوه‌ی به‌که‌می به‌یته‌که‌ که‌ واتای «ئاوازی هه‌ورامی و به‌یتی په‌له‌وی» ده‌دا، پنده‌ه‌لدانی تېدایه‌ بۆ ئاوازی هه‌ورامی و ئاسان نییه‌ ئاوازی گۆرانی له‌ وشه‌کانی جیا بکریته‌وه‌ و ته‌گه‌ر په‌له‌وی له‌وه‌ زیاتر ب‌لاو بووبیته‌وه‌ له‌ هه‌ورامان گیرى خواردی ته‌وه‌ رېگر نییه‌ له‌ به‌رده‌م ته‌وه‌ی زمانی هه‌ورامان په‌له‌وی بوویی و ئاوازه‌که‌ سهر‌چاوه‌ی

هه‌ورامانییه و زمانه‌که‌ش زمانی گشتیی خه‌لکی ولاته و ئاوازی‌ش
تاییه‌تمه‌ندی ناوچه‌که‌یه، وه‌ک بلیی: فلانه که‌س شیعریکی عاره‌بی به
ئاوازی شامی یا قاهیری یا به‌غدایی گوتوو. ئه‌وجا هه‌ورامان ناوچه‌یه‌کی
به‌رین نییه و به‌دهسه‌لاتداریی ناوی دهرنه‌چوو تا ئاوازی ئه‌وه‌نده
به‌ناوبانگ بی زمانی تر سواری سه‌ری بی. له‌هه‌موو حالیکدا، ئه‌و
سه‌رسورمانه‌ده‌مینێ که ئاوازی هه‌ورامانی بلاو بیته‌وه و به‌ناوبانگ بی
تا شیعی زمانیکی تر ته‌واو داگیر بکا. له‌م رۆژگاره‌ی ئیستادا ئاوازی
تاییه‌ت به‌خۆی هه‌یه و وه‌ها ناوی پتوه‌ده‌رچوو هه‌یج جیه‌کی تری
ئه‌م جیهانه‌ تاییه‌تمه‌ندی وای له‌ئاوازا نییه. ئیستا مه‌ودای ئه‌وه‌ نییه
باسی تاییه‌تمه‌ندیه‌کانی ئه‌و ئاوازه‌ بکه‌ین که له‌ره‌یه‌کی تیدایه‌ هه‌یج
قورگیکی تر، ئه‌گه‌ر له‌گه‌لیدا رانه‌هاتبی پتی ناوه‌ستی تا ده‌گه‌ینه‌ ئه‌وه‌ی
بپرسین ئاخۆ ریی تی ده‌چی له‌ره‌ له‌ ئاوازی فارسی سه‌رده‌مدا که
تاییه‌تمه‌ندی خۆی هه‌یه، له‌ ئاوازی هه‌ورامان وه‌ریانگرتبی؟ له‌
کوردستاندا، به‌هه‌موو به‌شه‌کانیه‌وه‌ له‌ شیوه‌ی ئه‌و ئاوازه‌ نییه! زهره‌ری
نییه‌ ئه‌گه‌ر بلییم به‌شیک له‌و شیوه‌ تاییه‌تییه‌ی هه‌ورامان له‌ ده‌نگی
لێهاتوانی ئاوازی عیراقدای به‌چراوی ده‌رده‌که‌وی به‌ تاییه‌تی له‌ ده‌نگی
نه‌جمه‌ددین شیخی و به‌ شیوه‌یه‌کی که‌متر محمه‌د گوبانچی و له‌
هه‌ندیکی تریشه‌وه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی خنکاو و که‌رخ و گر و ماندوو‌بوون
ده‌رده‌که‌وی که‌ توانای ده‌ره‌تسانی که‌متریان هه‌یه. له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا
بابه‌ته‌که‌ بۆ لیک‌کۆلینه‌وه‌ی فره‌وانتر به‌ کراوه‌یی ده‌مینیته‌وه‌ تا به‌
ئه‌نجامیکی گرده‌بهر بکه‌ین. ئه‌نجامی ورد‌بوونه‌وه‌ش هه‌رچیه‌ک بی
گه‌رد ناخاته‌ سه‌ر هه‌ورامان و له‌ شتیکدا لۆمه‌ی نا‌کرێ که‌ له‌ میژوودا،
به‌ شیوه‌یه‌ک له‌ شیوه‌کان رووی داوه‌ و کوردستانی له‌ پشته‌ و زمانی
کوردی به‌ پاکژی و پته‌وی و سه‌ربه‌خویی لیتی ده‌ره‌اتوو، جگه‌ له‌وه‌ی

که په هله وی فارسی نیه و سهرجه می باسه که ش شارستانه تییه له گهل هندی تیشکدانه وهدا و چ پتویست به دلهراو کی ناکا.

له په نا و په سیوی خویندنه وهدا بو په هله وی بینومه، وه ک خه لکی تریش دیوانه، وشه ی زور هه ن، هاوشیوه یان له کوردی سهرده میشیدا هه به و نه مزانیوه له فارسیدا هه بی، یا شیوه یان له کوردیدا له و شیوانه نیزیکتره که له فارسیدا هه به. دیاردهیه کی تری هاوشیوه م زانی که له هندی شیوه زاری کوردیدا له کوردستانی عیراق کرداره کان له سهر شیوه ی په هله وی ده گورپن به تاییه تی ته وانه ی دهنگی «د» به دویاندا دی، ته و شیوه زارانه دهیکه نه «ت» و له په هله ویشدا وایه. ته و شیوه زارانه له بری «کردن و مردن» دهلین «کرتن، مرتن». بی گومان وردبوونه وه هندی پرووی تری له و بابته له نیوان شیوه زاره کوردیه کان، یا هندیکیاندا له گهل په هله ویدا درده خا، ته وهش به هو ی گه رانه وه یان بو یه ک سهرچاوه ی ئیرانی و نیزیکایه تیشیان له یه کتره وه، شتیکی تریش هه به کوردی و په هله وی کو ده کاته وه و له و دووه دا نه بی ته وه نیه:

ته و دراوه هاوبه شه ی نیوانیان، ثانیستایه که یا کوردیه و له خاکی په هله ویدا، له خوراسان درکه وتووه یا په هله وییه کی کونه و به زمانی کوردی قسه یان پی کردووه و په یوهندی نیوانی له گهل کوردیدا له و دهقه ثانیاندا به رده وام بووه که کورد باوه ری پتان هه بووه. ته مه راستیه کی گه وره به و کهس ئاوری لی ناداته وه چونکه ته و دهنگه زور کزه که هق وایه بهرز بیته وه. نه په هله وی قسه که ریک به ناویه وه هه به له خاکی خوراسانه وه دهنگ هه لبرئ و نه کورد کهس گوئ له دهنگی ده گری ته گهر دهنگیکی لیوه بی که تا ئیستا شتی وا نه بووه.

کوردی به زندوویی ماوه‌ته‌وه به‌لام په‌هله‌وی شوینه‌واری سه‌ربه‌خۆی
 نه‌ماوه له فارسی جیا بی و به هۆی گواستنه‌وه‌ی ده‌سه‌لانه‌وه بۆ
 فارسه‌کان، هه‌موو ئه‌و زمانه‌ی نووسینیان هه‌بووین له سه‌رده‌می
 ساسانیه‌کاندا بوونه به‌شیک له که‌له‌پووری فارسی و خوراسانیش، به
 خۆی و که‌له‌پووریه‌وه له ماوه‌ی چوارسه‌د سالددا که‌وته به‌ر ده‌ستیان و
 تا هاتنی ئیسلام هه‌موو ئه‌و زمانه‌ی تیدا توانه‌وه. توانای ئه‌وه نییه
 مه‌زنه‌ه لێ بدری ئاخۆ به‌ دووری و نیتزیکي له‌گه‌ڵ کوردیدا چی پرووی
 ده‌دا چونکه جگه له شیوه‌یه‌کی تۆمارکراوی په‌هله‌وی که ماوه‌ی چه‌ند
 سه‌ده‌یه‌ک وه‌ک زمانی ده‌وله‌تی و فره‌هنگی له سه‌رده‌می ئه‌شکانیدا و
 دوایی له ماوه‌یه‌کی ده‌سه‌لانی ساسانیدا بره‌وی هه‌بوو و دواتر، چه‌ند
 سه‌ده‌یه‌کی دوا‌ی هاتنی ئیسلام شانه‌شانی فارسی بوو و له کاروباری
 رۆژانه و رپۆرهمی ئایینی زه‌رده‌شتیدا به‌کار ده‌هیندرا و ئه‌وجا، هه‌زار
 سالتیک ده‌بی، له هه‌ندێ شویتي به‌رته‌سکدا نه‌بی که هه‌ناسه‌ی تیدا
 ده‌دا، لاپه‌ره‌که‌ی داخرا، پتوانه‌ی ترمان بۆ ئه‌و به‌راوردکارییه له به‌ر
 ده‌ستدا نییه.

په‌هله‌وی به‌ زمانی سه‌رده‌می ناوه‌راست داده‌نرێ، نه‌خێر له دوا‌ی
 هیرشی ئه‌سکه‌نده‌ره‌وه، به‌ تا‌که زمانی سه‌رده‌می ناوه‌راست داده‌نرێ تا
 ماوه‌یه‌کی زۆر دوا‌ی دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی ساسانی سالی 331 پ ز و
 هه‌تا دوا‌ی سالی 226 ی ز. جگه له زمانی ئافیس‌تا به‌ پله‌ی یه‌که‌م و
 فارسی کۆن (ئه‌خمینی) به‌ پله‌ی دووهم، زمانی ترمان نییه نویتنه‌رایه‌تی
 زمانه‌ ئیرانیه‌کانی سه‌رده‌می کۆن بکا چونکه هه‌ر ئه‌و دووه به‌ ته‌نها
 خۆیان شوینه‌واری نووسراوی سه‌رده‌می سلوکیان هه‌یه. ئه‌گه‌ر
 خوازیاری ورده‌کاری سیمای میژوو نه‌بووینایه هه‌ر به‌ ئافیس‌تا وه‌ک
 تا‌که نویتنه‌ری زمانه‌ ئیرانییه‌کان وازمان ده‌هینا چونکه کۆتترین و

دەولەتمەندترین دەقە، کە خاوەنی 83000 وشەییە و لە گەڵ فارسی کۆندا،
بە خۆی و چوارسەد وشەو بەراورد ناکرێ.

دەبی وێنەییەکی نووسراوی زمانی ئێرانمان هەیە و بیکەینە پێوەر بۆ ئەو
رۆڵە دیوێتی چونکە کوردی و زۆر زمانی تری ئێرانی نە نووسینی
کۆنیان هەبە نە ناوەنجی و هەمووشیان لە سەر لستی زمانە نوێیەکان
دانراون ئەگەرچی ئەوەش زانراوە کە هەموویان بەر لەوەی گەلانی
هند و ئێرانی بێنە دوو بەشەو، هەبوونە، ئەمە شانەشانی ئەوانە دەلیم
کە بۆیان نەسەلماوە ئافیسێتا بە زمانی قەومە میدیە کە ی زەردەشت بوو
و ئەگەر وا دانین زمانی ئافیسێتا میدی بوو کوردی دەچیتە خانە
زمانە کۆنە ئێرانێە کانهو. ئەم قسەییە پێچەوانەیی ئەو نییە ئافیسێتا بە
پیتیک نەنووسراوە تایبەت بووبێ بە میدیەکان و ئەوەش سەلماندنی
ناوێ. ئەو سێ رۆڵە لە داھێنانی زانایانی سەردەمەن.

بە پیتی ئەو پێوانە کارییە پەهلەوی سروشتی ناوەراستی دەسەلاتی
ئەشکانیەکان و ساسانیەکان و تا هێرشێ ئیسلامی تێداوە و خەسلەتی
نوێی دوای ئیسلامیشی تێداوە تا ئەو سەردەمانە کە چی دی بە کار
نەدەهێندرا و بوو زمانیکی کۆنێنە و لە هەندێ رێپۆرەسمی ئایینی
زەردەشتیدا، لە هەرکۆی بواوەن دەگوترا و ئیستاش لە یەزد و کرمان،
لە ئێران و هەندێ شوینی هند کە گرنگترینیان «بۆمبای» مەکۆیان
هەبە و ئەوانە نەوێ پارسەکانن کە دوای هاتنی ئیسلام کۆچیان کرد
و بەسەرھاتیان بە شیعەر و بە پەخشان پارێزراوە.

بە پێویستی نازانین لە سەر بە کارھێنانی پەهلەوی لە سەردەمی
ساسانیدا فرەواتر بدوین لە دەقی مانەوی نەبی، وازمان لی هینا. پێشتر
ئامازە بە زمانی ھوزاوارش کرا کە بە بەربەرینی لە پەهلەویدا و تا
ئەندازەییە کیش لە فارسی ناوەراستدا و لەوەش کەمتر لە «غدیە» دا

به کار دههیندرا. غدیه، که له ئافستادا به سوغده ناوی هاتوو و له وشه ئارامیانه پیکهاتوو که به هووی پیداوستی روونکردنه ووه چوونه ته ناو نووسینی په هله ویه و نیشانهی شیکردنه وهی په هله وی له کوتایی وشه ئارامیه کان پارێزراو بووه وهک ئه وهی نیشانهی سه رچاوهی په هله وی «تن» بخه نه سه ر وشهی «ده نووسن» و به «ده نووستن» تو ماریان ده کرد و خوینه ری ئه و سه رده مه به «نویشن» واته نووسین ده یان خوینده و به و شیوه یه، به لام پتویست به درێژه پیدان ناکا. هه ندی له هو یه کان بو ئه و ده گه رینه و که نووسینی په هله وی به خه تی ئارامی ده نووسرا نه ختی زه حمه ت بوو و شیوه ی وشه په هله ویه کان له یه که وه نیزیک ده بوون و ته گه ر به په هله وی بنووسرا با، ده بوو هاوشیوه ئارامیه که ی بنووسن و هه موو جار ئ نیشانه ی چا وگی په هله وی بخه نه کوتاییه که ی و به په هله وی ده سکاریکراو بیخویننه و. به لام چون زاندر ا وشه ی ئارامی به په هله وی ده نووسرا ن، به زور به لگه ئه و سه لمیندرا وه، له هه مو ان به هیز تر کتییکی زمانه وانی به ناوی «فرهنگ په لوانیک - قامووسی په هله وی» ی سه رده می ناوه نجی ماوه ته و هه موو ئه و وشه ئارامیانه ی تیدان که له بری په هله وی به کار هیندرا وون. جگه له وهی بلین ئه و شیوازه ئالوزه هه ندی جار ده بووه هو ی گو برینی گو تنی وشه ی په هله وی که بهر گه مه ی «هوزوارش» که وتبوون، پتویست ناکا زیاتری له سه ر برۆین. ناشزانم ئه م شیوازه چون به هوزوارش ناو نرا.

ئه وهنده ی په یه وندی به رێه وی کوردیه و هه یی، ئه و هه موو قسه کان بوو له سه ر په هله وی، هه ردوو کیان دوو داو ن له یه ک تیرێژی زمانه ئیرانییه کان و به ته نیش ت یه که و د ن و جیا وازی چاره نووسی ان ئه و ده یه په هله وی گه شه ی کرد و له کوتاییدا وستا، کوردیش وهستا و داوی گه شه ی کرد. ئه گه ر بسه لمیندری لقیکی کوردی په یه وندییه کی له

ئاسايى توندترى به په هله و بيه وه هه يه ته وه بۆ تاموچيزى ميژوويى بو و
 باشتريشه بيينه موژده بو گوماني خه لكى كه چهندين سه ده يه زهوت
 كراوه و هه مووشى قسه ي ريتيچوونه و نه سه لميندراوه و پيم وا نيه به
 يه ك ريگاش سه لميندري، ته وهش ته وه يه كه قسه ي هه ورامى واى بو
 هه لكه وي خه سلته تى كوني تيدا بزي ته و جا جوړه گومانيكى گشتى ديتته
 ئاراوه كه له سه ر زارى ئاريه كان به گشتى سه رنج دراوه و به شى
 په هله وي به ناچارى له به شى فارسى زياتر ده بي چونكه په هله وي زمانى
 ناوه راسته و ته وه نده دوور نه بووه ليكچوون روو نه دا وه ك چون
 هه خامه نشيه كان كه ته نانه ت به فارسى نويى كيزى خووشى نه ده چوو.
 پاشه روژ به شينه يه ك له شينه كان گومانمان بو ده كاته يه قين. به لام
 به لگه يه كي ميژووييمان به ده سته وه يه و هه ندئ رووناكايى ده خاته سه ر
 ريره وي شينه زارى هه ورامى و خه سلته تى پته ويى ده رده خا. ته و به لگه يه
 كتيبي «نور الانوار» كه عه بدولسه مه دى تودارى سالى 1099 ي كوچى
 له سه ر ره چله كي ساداتى كوردى ناوچه ي هه ورامان و ده وروبه رى
 نوو سيويه تى و له ناوه رو كه كه يسدا دوو شت بو ئيمه گرنگه كه
 په يوه نديان به بابه ته كه وه هه يه و يه كه ميان شينه وي كرين و فروشته
 له گوند و گه ره كي ته و ناوچه يه و دواى بيسميللا و پيشه كي و
 سه لاوات. به عاره بيه كي هاكه زايى ده لئى: ته و جا ميرزا عه بدولكه ريم
 كورى مير خاليد كورى ته حمه د بابانى به كه يفى خوى مولكه كانى كه
 كه وتبوونه «پشت رى» و «كوره وز» مه به ستم هه مه دان و قشله كانيتى
 و «اسفرندين» و پارچه ي «بن» و «گاوران» و «نينه» و «گولان» و
 قسله كانيان «نيزل» و «گليه» و «بيدره» و «چوين» به رانبه ر
 دووسه د و يه ك مسقال زير به شيخ زده كه ريا كورى شيخ
 عه بدولرهمان... هتد. ته م كرين و فروشته. چيشتانى بوژى

پینجشمه مەهی پینجی رەبیعی یە کەم، سالی شەشسەد و حەفتا و پینجی
کۆچی پینجەمبەری گەوره دروودی لی بی، مۆر کرا.

نووسەری گریبەندە کە قازی ئەسەدی خەلکی «بایگەلان» بوو و
عارەبیە کە ی تیکەلێکە لە فیربوون و راھاتن. زانینی عارەبی و راھاتنی
کوردی دەقیکیان بەرھەم ھێناوە ھەم ھیزی تێدا یە ھەم دوو بلقی
ھەلقولانی راھاتن.

تەمەنی ئەو گریبەندە ئەمرۆ کە حەوتسەد و سیو دوو سالە و دوو
شاھەدی لە سەر دوو راستی تێدان کە بۆ ئیمە زۆر جیتی بایەخن.
یە کە میان ناوی گوند و قشلەکانە، کە ئەو دەمە نۆزدە سال بە سەر
کۆتایی دەسەلاتی عەباسیەکاندا تێپەریو، کوردی بوونە و بە زاراوی
دانیشتوانی ناوچە ی ھەورامان بوونە و ھەمووشیان بە کەلکی ئەو دین
ئەمرۆ ناوی گوندی ئەو ناوچە یە بن. شیوازی ناوھەکان ھەتا ئەمرۆ، لە
ماوێ حەوت سەدە و چارە کە سەدە یە کدا، بە ھیچ شیوہ یە ک گۆرانی
بە سەردا نەھاتوو و بە لگەنە ویستیشە کە ئەو ناوانە لەو رۆژەدا
دانەنراون کە گریبەستە کە ی تێدا نووسراو و دەشی لە رووی
پێوانە کاریبەو بە لێین چەند سەدە یە ک پێشتر بەو ناوانەو بوونە و
تەنانت مانەویشیان بەو ناوانەو لە دوا ی ھێرشێ مەغۆل کە ھەموو
شتیکیان ژیروژوور کرد، ئەو بۆچوونە پشێتەستوور دەکا. مانەو ی ئەو
ناوانە لە دوا ی ئەو بشیوینیانەش کە دوا ی بوومەلەر زە کە ی مەغۆل
ناوچە کە ی گرتەو بە لگە ی بە ھیزیانە و ئاوازەشە بۆ ھاسانی
بەردەوامبوونیان بە خۆیان و واتایانەو، لە ماوێ ئەو چەند سەدە یەدا
کە ئاسوودە ییان تێدا بالادەست بوو. تا ئاستی باوہر پیکردنی گردەپر وا
پی دەچی ئەو ناوانە لە سەردەمێ کدا ھەبووین ھیشتا پەھلەو ی لە
ناوچە کەدا بالادەست بوو پی و ھیزی گریبەندە کە ی تری فرۆشتن ئەم

بۆچۈنە پىشتراست دەكا كە لە نىوان دوو كەسدا بوو و پەيوەندى بە
 مولكايتى گوندىكەو بوو ناوى «هەزار كۆرە» بوو و ئەوجا كۆرپە كە
 پىشكەشى شىخ خالىدى كۆرى شاذلى دەكا و ئەم شىخ خالىدە باپىرى
 باپىرى ئەو شىخ زەكەريايە بوو كە لە گرىبەندى يەكەمدا ناوى ھاتووە
 و گوندەكەش لە ناوچەكەدايە. بەلام گوندى «هەزار كۆرە» ئەو
 دەگەيەنى ھەزار كۆرى تىدا بوو و ئىستاش ئەو شىتووزە گوتنە لە زۆر
 جىنى كوردستاندا باو. جا با لىكى بدەينەو چەند سال لە نىوان باپىرى
 باپىر و نەوئى نەوئەدا دەبى. بە پىوانەى سەردەمى ئەمرۆى من مردنى
 باپىرى باپىرم «ئەلواسىق بىللا عەبدوللاى كۆرى عەبدولرەحمانى جەلى»
 كە سالى 1246ى كۆچى بوو و ماو كە سەدوشەست سالە و ئەگەر بۆ
 رىككەوت دە سالى لى كەم بكەينەو، سەدوپەنجا سال دەخىرئە سەر
 732 و دەبىتە 882 سال كە تەمەنى ئەو وشەيە كە لە رىزمانى
 كوردیدا تىكەل و ھاوئەناو. مانەوئى وشەى تىكەل ئەو ماو دوور و
 درىژە واتاى قوولترى ھەيە و بە رابردوودا رۆچوو. گرىبەندى دووھم
 كە لە يەكەمىيان كۆنترە، بە ھۆى زۆرىيى ناوەكانىو دوامخست جگە
 لەوئى گەرانەوئەمان لە دووھەو بۆ يەكەم بە مەبەستى گەرانەوئى
 شىوئەزارى ھەورامىيە بەرەو سەردەمى پەھلەوئى. بەلگەى چاوەرەوانەكراو
 لە گرىبەندى دووھەمدا ئەوئە فرۆشيارى ئەو گوند و ناوچانە مىرزا
 عەبدولكەرىمى كۆرى مىر خالىدى كۆرى ئەحمەد بابان بى و باپىرى
 بابان بى و بە دوو پىشت لە پىش نەوئى 675ى كۆچى بى، بە پىتى
 لىكدانەو دەبى بەر لە سالى 600ى كۆچى لە دايك بووبى. ئەوئەندى
 من بزەم كەس بۆ ئەو نەچوو بابانەكان ئەو رەگە قوولەيان ھەبووبى.
 دووھم شت دوو شىعەرە خواوئى نووسىنەكە لە شىخەكەيەو
 دەيانگوازىتەو، كە لە دوو بۆنەدا بە شىوئەزارى «گۆران»ى دىنان و

ته‌مه‌نی شیعره‌کان تا ئەمڕۆ 320 ساڵه، له‌گه‌ڵ ڕه‌چاو‌کردنی جیاوازی
 مه‌ودای نیوان نووسینیاندا که ته‌مه‌نی کۆنه‌که‌یان له‌و ژماره‌یه‌ی سه‌ره‌وه
 زیاتر ده‌بی. یه‌کێ له‌ شیعره‌کان بو‌ پێداهه‌لدانی باپیری، پێغه‌مبه‌ری
 عاره‌بی، له‌ کاتی زیاره‌تی مه‌رقه‌ده‌که‌یدا دایناوه و تاکه
 شیعرێ «گۆران» یه‌ له‌ بنه‌مای وه‌زنی خۆی لایدایی و هه‌ندی ڕه‌چاوی
 عه‌رووزی کردووه. زمانی ئه‌و شیعره. زمانی ئه‌و شیعرانه‌یه‌ که
 به‌ «گۆران» ی، له‌وساوه‌ تا ئیستا نووسراون. سه‌یر نییه‌ زمانی ئه‌ده‌ب له‌
 مه‌ودای چه‌ند سه‌ده‌یه‌ کدا خۆی بگۆنجینی، به‌لکو سه‌یر ئه‌وه‌یه‌ زمانی
 شیعر خۆی له‌گه‌ڵ زمانی ئاخوتندا بگۆنجینی. ئه‌م دیارده‌یه‌ هه‌موو
 لقیکێ زمانی کوردی گرتوته‌وه‌ به‌ هه‌موو شیوازه‌کانیه‌وه. راسته
 هه‌لبه‌ستنی شیعر و دارشتنی گوته‌ی ئه‌ده‌بی جیاوازیان له‌گه‌ڵ ئاخوتنی
 راسته‌وخۆدا هه‌یه‌ که ڕه‌نگه‌ له‌ پێوانه‌ی دروست لابدا، به‌لام ئه‌مه
 یه‌کیکیان له‌ بازنه‌ی ئه‌وی تریان ده‌رناکا چونکه‌ هه‌له‌ له‌ ئاخوتندا وه‌ک
 هه‌له‌ کردنه‌ له‌ شیعر و بابته‌ی ئه‌ده‌بیدا.

ئه‌وه‌ی تا ئیستا گوته‌ی پله‌ویا‌یه‌ی زمانی کوردی له‌ ناو تیریزێ
 زمانه‌کانی لقی ئاری و ئیرانی رۆژهه‌لاتی گه‌له‌ هند و ئه‌وروپیه‌کاندا
 به‌سه‌ و به‌ ئانقه‌ست باسه‌که‌م کورت کرده‌وه‌ تا هه‌م کاره‌که‌م ئاسان بی
 هه‌م کات و یشوو بو‌ خوینهر به‌پێلمه‌وه‌.

ئه‌نجامدانی کاریکی ته‌واو و پێگه‌یشتوو له‌ سه‌ر هێلیکی به‌ربه‌رین که
 من هه‌لمبزاردوووه‌ هی ئه‌وده‌یه‌ سالیک یا دوو سال بخایه‌نی تا لیسته‌وه‌ و
 وه‌ختی چاپ و بلاو‌کردنه‌وه‌ بیری به‌و کاته‌ش سوودی راسته‌وخۆی به‌
 سه‌رددچی و جگه‌ له‌ به‌ها تیوری و ئه‌کادیمیه‌که‌ی هه‌چی ئه‌وتوی
 نامینی؛ بپوێسته‌ ئیمه‌ خۆمان له‌ شتانه‌ لاده‌ین که سوودبان نییه‌ و
 به‌رئسهر نه‌وه‌ به‌وێستینه‌وه‌ که ڕه‌هه‌رسان هه‌یه‌ چونکه‌ به‌ به‌ربه‌رینه‌ی

ئاشكرا دەورە دراوین و دەبی بەرانبەر خۆمان بە ویزدان بین و پتی ناوئ نیهتپاکیی بەرەو گومانمان بەری. ئەگەر ئەم نووسینە شتیکی لەو تاریکاییە بەرچاوی خۆیتەرانی رەواندبیتەو تا بتوانن رووتەر ئەو شتەنە بینن کە روون نین، بەسە بۆ ئەوەی بێتە ھۆکاری شانازی و دلخۆشیم، ئەگەرنا دەسخەرۆیی شویتەواریکی قوولی دەبی و دەبیتە ھۆی خەمیک کە بارودۆخە بەرچاوەکان دەریدەخەن.

سەرنج:

بۆ گێرانیەوێ کورد بۆ میدیەکان سەرنجی کتیبی پرۆفیسۆر فلادیمیر مینۆرسکی بدەن بە وەرگیران و پەرەوێزی دکتۆر کەمال مەزھەر ئەحمەدەو، کە لە ژمارە یەکی گۆڤاری کۆری زانیاری کورد، لە بەشە عەرەبیە کەیدا، سالی 1973 بۆ کراوەتەو.

ئەوئەندە پەيوەندی بە کتیبی «نور الانوار»ی نووسەری فارسییەو هەیه، بەرێز محەمەدی مەلا کەریم ئەو لایەنەنە لی دەرھیناون کە تاییەتین بە ناوچەي هەورامان و مەریوانەو و سالی 1970 لە بەغدا بۆلوی کردەو . چاپخانەي سەلمان ئەعزەمی «هەندی لە مینژووی هەورامان و مەریوان» چەند لاپەرەيەک لە کتیبی نور الانواری عەبدولسەمەد توداری لەگەل پێشەکی و چەند پەرەوێزیکدا.

بەغدا 1986/12/29

مەسعود محەمەد